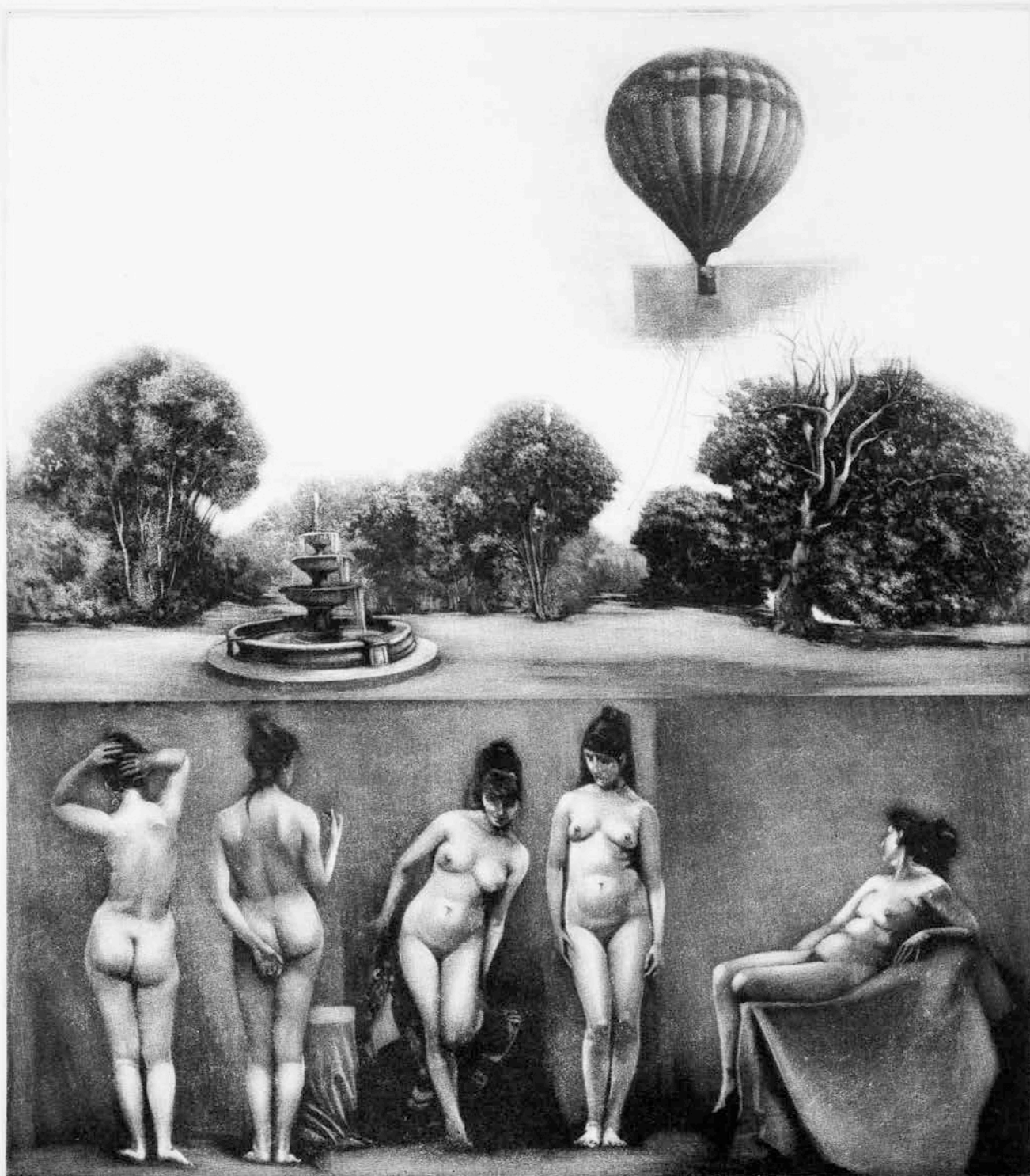

MŰHELY

Ernesto Sabato: Tango • Aczél Géza, Boda Magdolna, Czigány György, Györe Balázs, Juhász Attila, Juhász Renáta Rózsa, Kerék Imre, Szegedi Szabó Béla, Szeles Judit, Takács Zsuzsa, Tokai András, Uri Asaf és Villányi G. András versei • Sári László: Elfut a lét a partokon - Duna • Doboss Gyula prózája • Richard Shusterman: A filozófiai életvitel példázatai – Dewey, Wittgenstein, Foucault • Czinege József: Szövegkapcsolatok és alkotói önértelmezés Kertész Imre A végső kocsmá című versében • Frimmel Gyula grafikái

2016
3

Nernsimmertia (2002)

Tartalom

ERNESTO SABATO:	Tangó (Csuday Csaba fordítása)3 <i>„...a tangó befelé forduló, sőt az ember benső világát megmutató tánc: bánatos gondolat, amelyet eltáncolnak.”</i>
<hr/>	
TAKÁCS ZSUZSA:	India 3.8 <i>Nevek</i>8 <i>Nyelvek</i>8 <i>A halhatatlan seb</i>8 <i>Levélváltás Pauline Dunne Generális Anyával</i>9 <i>Írás és olvasás</i>9 <i>Cigaretta</i>9
GYÖRE BALÁZS:	a kávézóban10 a „g” megvonása10 6411
KERÉK IMRE:	Fürdőző lányok, nyári alkonyon12 Mint eleven igézet12
SZELES JUDIT:	A tengerész kedvese13
SZEGEDI SZABÓ BÉLA:	XXIII. Remény15 XXIV. Beatrice15 XXVI. Mahler Budapesten16
TOKAI ANDRÁS:	Lassú, rejtelmes17 Szeles kis udvarlódal Flórának17
JUHÁSZ ATTILA:	Dél18 idézés19
VILLÁNYI G. ANDRÁS:	Pillanatsírok20 Oidipusz és Antigoné20
ACZÉL GÉZA:	(szino)líra21
JUHÁSZ RENÁTA RÓZSA:	Mintha22 Végtelen történet22
URI ASAF:	A puncstorta23 A szőkék23
BODA MAGDOLNA:	anyám24 csalán cserépbén25
CZIGÁNY GYÖRGY:	Repríz26 Méret26
<hr/>	
SÁRI LÁSZLÓ:	Elfut a lét a partokon – Duna27 <i>„Most, e sűrű tavaszi reggelen oly végzetesen ismerős és szívet szoritóan bizalmas volt a Duna, hogy Szindbád szíve megtelt nyugtalan örömmel. Nézte a vizet, mely halványsárga volt e reggelen, szagolta a nagy víz nedves, erjedt, a múlt mélyéből támadó illatát...”</i>

DOBOSS GYULA: A gyűjtő.....40

RICHARD SHUSTERMAN: A filozófiai életvitel példázatai –
Dewey, Wittgenstein, Foucault (folytatás)47

„Ha a filozófia célja annak felmutatása, hogy az igazság eltér az általánosan elfogadott igazságtól, akkor a valódi igazságot nem szükséges egy tapasztaláson túli másik világba helyeznünk, mint ahogy Platón tette. Inkább a földi élet valami radikálisan különböző formájában kellene keresnünk, jól ismert, de mesterkélt társadalmi konvencióink bátor hátrahagyásával, az élet nyers igazságainak megélésével. Ez a hősiesség, drámai nonkonformizmus tette a cinikusok életét különösen emlékezetessé és igazzá. Egy ilyen elkülönülés már pusztán egyszerűségével is sikert ér el, de azzal, hogy mindenkit meg akar téríteni, a társadalmi különbségek kiegyenlítésére törekszik – a filozófiai öntökéletesítés egyetlen más módja sem tűnhet demokratikusabbnak.”

CZINEGE JÓZSEF: Szövegkapcsolatok és alkotói önértelmezés
Kertész Imre *A végső kocsmá* című művében.....56

DOBOSS GYULA: Fejbenjárás (Lábass Endre: Házzínház)60

SZARVAS MELINDA: „Ördögbe is, vége” (Balázs Attila: Szép kis történetek)62

TÖNKÖL JÓZSEF: „Nem kérjük: dalunk tetszik-e?” (Kerék Imre: Aranylen).....63

PAPP MÁTÉ: Aki a forrásvidéken jár (Tábor Ádám: Versmező).....64

KEMSEI ISTVÁN: A bomlás ellenében (Lázár Balázs: Bomlik a volt).....65

PINTÉR VIKTÓRIA: Jég alatt ordítani (Szeles Judit: Ilyen svéd).....67

BAÁN TIBOR: Függvény (Sturm László: Marsall László).....68

MÁRJÁNOVICS DIÁNA: Fenyvesi-assemblage (Fenyvesi Ottó: A szabadság foglyai)69

Képek: FRIMMEL GYULA grafikái

A borítón: Arnold léghajós elutazása – Gross Arnold emlékére (2015)

A hátsó borítón: Ismeretlen birtok (2010)

Tangó

Milyen forgandó a világ: Borges. A kiskamasz korom, azok az évek, melyek mintha immár valami álom részei volnának. Amikor a versei segítettek, hogy felfedezzem Buenos Aires mélabús szépségeit, a város vénséges utcáit, az ablakrácsokat és ciszternákat, sőt, a külvárosi pocsolyákban tükröződő, sápadt alkonyati fények varázsát. Később, amikor már személyesen is ismertem Borges-t, sokat beszélgettünk ezekről a régi dolgokról, akár Schopenhauer, akár efézoszi Hérakleitosz ürügyén. A politika hullámverése később elsodort bennünket egymástól; s ahogyan Arisztotelész mondja, a dolgok abban különböznek, amiben hasonlítanak, amit talán úgy is mondhatnánk, az embereket az választja el, amit szeretnek. Mármost, legyünk manapság bármily távol is egymástól (tekintettel a dolgok jelen állására), szeretném mégis neki ajánlani az alábbi oldalakat, mindazt, ami a tangóról eszembe jutott. És nagyon szeretném, ha ő is szeretné. Öszintén.

Hibriditás

A bevándorlók millióitól, azoktól, akik nem egészen száz év alatt előzőlötték ezt az országot, nem csak az újszülött argentin ember két fő jellemvonása (a sértődöttség és a szomorúság) ered; ők készítették elő az utat a tangó, a legeredetibb La Plata-i jelenség eljövételéhez.

E táncot már számtalanszor elparentálták, dicsőítették, kifigurázták és ízekre szedték. Mégis az a meghatározás, amelyet én a legelfogadhatóbbnak és legpontosabbnak tartok, Enrique Santos Discépolótól, a tangó legelső és legfőbb megalkotójától származik:

„A tangó szomorú gondolat, amelyet táncban fejeznek ki”.

Carlos Iburguren szerint a tangó nem is argentin eredetű, csupán a Buenos Aires-i külvárosok hibrid terméke. Ez az állítás valójában nem annyira a tangóra, inkább magára Iburgurenre áll: épp oly fájdalmas lehetett egy idegenből jött gringónak a törzsökös kreolok ellenségességét elviselni, amilyen gyötrelmes volt a bennszülötteknek látni és eltúrni, amint az idegenek előzőlik a hazájukat, a földjeiket, s azt teszik országukkal, amit – André Gide szerint – tesz az ember a szállodákban: a függönybe törli a cipőjét. Az ösztönös érzelmek azonban még nem szavatolják az ösztönös érvelések igazságát, inkább jó okot szolgáltatnak a karanténba záratásra; egy megcsalt férj nem a legalkalmasabb személy, aki véleményt mondhat a felesége szeretőjéről. Iburguren állításában, hogy tudniillik a tangó nem argentin, hanem merő keveredés eredménye, sok igazság van, viszont eltorzítja, ami hiányzik belőle, mivel jogos elfogultsága elhomályosítja látását. Hiszen ha igaz is, hogy a tangó hibrid termék, nem igaz, hogy ne volna argentin. Nem igaz, mivel – ha jó, ha nem jó –, nincsenek platóni értelemben vett tiszta nációik, és a mai Argentína (való igaz, nem egyszerű szerencsétlen) inváziók eredményeként jött létre, kezdve a baszk Carlos Iburguren családjával, amelyikben – ki vonná kétségbe – a Cafulcurák például igazi betolakodókat láttak, s szavaikat tipikus gyütt-ment pampalakók ostobaságaiként értelmezheték. A tangó argentinságát tagadni oly fellengzősen öncsonkító aktus, mint azt állítani, hogy Buenos Aires nincsen is.

Iburguren tétele egy mozdulattal eltörölné a föld színéről fővárosunk kikötőjét, felhőkarcolóit, a nemzeti ipart, a kitenyészett marhafajtákat és hatalmas gabonaföldjeinket. Kormányok sem volnának, hiszen elnökeink és kormányzóink hovatovább nem egyebek, mint olaszok vagy baszkok gyermekei, vagyis épp oly keveredés származékai, akár a tangó. De mit is mondok: a legvadabb nacionalizmus sem élné túl a hekatombát, a nemzetisztítást: a Scalabrinik és Mosconik egyaránt áldozatául esnének.

Talán valóban gyötrelmes, hogy a történelem, amint William James mondja, mindig az újdonság erejével hat, következőképpen mindig zavaros és össze-vissza gabalyodnak benne a dolgok. De épp ettől olyan lelkesítő. Igaz valója, önazonossága legfeljebb a logikának vagy a matematikának van; a történelmen senki sem kérheti számon a kúp vagy a szinuszgörbe tisztaságát (s egyben unalmasságát).

De a keveredés nemcsak elkerülhetetlen, hanem termékeny is: elegendő csak a gótikára vagy az észak-amerikai feketék zenéjére gondolunk. Ami pedig az argentin és uruguayi irodalmat illeti, amelyet oly sokszor ért a vád, hogy bizonyos értelemben nem egyéb az európai témák és technikák pusztá továbbéltetésénél, nos, ez az irodalom ugyancsak hibrid termék. Hiszen, ha csak nem írunk a továbbiakban, teszünk azt *querandí* nyelven, s ha nem a struccmadár leírására áldozzuk tehetségünket, nem tudom, miféle (szervesség) törzsökösség alapján beszélhetnénk tiszta nemzeti irodalomról.

Ha valaki azt hiszi, hogy csak az a nemzeti irodalom, amelyik az indiánokkal vagy a gauchókkal, a pampák csikósaival foglalkozik, öntudatlanul és botor módon csatlakozik az Iburguren-féle apokalipszishez. Még maguk a görög istenségek, akiket némely profeszor urak a tisztaság paradigmájaként tisztelnek, nos, még ők sem volnának képesek olimposzi mindenhatóságukkal kinyilvánítani valamit, amit a tősgyökeres argentin hibátlan származástörténetének tekinthetnénk.

Szexualitás

Sok argentin gondolkodó azonosította a tangót a szexualitással, vagy, mint például Juan Pablo Echagüe, egyszerűen a bujasággal. Szerintem épp fordított a helyzet. Nagy kerítő, való igaz, de már ebből a tényből is gyanút foghatunk, hogy valami olyannak kell lennie, ami pont a fordítottja, hiszen a művészi alkotás szinte jövátéhetetlenül antagonisztikus: vagy menekülés, vagy lázadás. Olyasmit teremtünk, amink nincs, amire áhítózunk, amiben reménykedünk, s ami varázslatos módon képes kiemelni bennünket a durva hétköznapi valóságból. És ebben az értelemben a művészet hasonlít az álomra. Csak olyan szenvedélyes és vérbő népség találhatta föl a platóni filozófiát, mint a görögök, azt a filozófiát, amely arra int, hogy ne bízunk sem a testünkben, sem a szenvedélyeinkben.

A bordélyház maga a póre (a gyászos) szexualitás. És az oda betérő magányos bevándorló, frissen érkezett idegen – amint Tulio Carella megállapítja – könnyűszerrel megoldotta szexuális problémáit: azzal a tragikus könnyedséggel, amellyel az ilyen problémák megoldódnak a hasonló, félhomályos helyeken. Nem a nemiség volt tehát, ami a Buenos Aires-i legényembert nyomaszthatta, sem az, amit vágyakozó – és nem egyszer romlottságról tanúskodó – dalaiban megidézett. Hanem épp az ellenkezője: vágy a szerelmi együttlétre, sóvárgás a nőre, de nem az épp keze ügyében levőre, aki bujaságának tárgya és eszköze:

muffom, csajom volt, rengeteg,
de nőm, igazi, nem volt sosem.

A Másik teste merő tárgy, és az, hogy megkapható, nem dönti le a magányosság falait. Ez az oka annak, hogy maga a nemi aktus kétszeresen is csüggesztő, mert nem csupán meghagyja abban a férfit, amiben előtte volt, az egyedülletben, hanem még súlyosbítja is azt, hiszen próbálkozása végső soron kudarc.

Egyebek mellett e mechanizmussal magyarázható, hogy a tangó szomorú, s igen gyakran kétségbeesett, de haragos, fenyegetőző, és gunyoros is.

És szerelemföltő: szemrehányásaiban az „újdonsült” argentin férfi önmarcangoló kisebbségi komplexusa fejeződik ki, hiszen a szexualitás a hatalomgyakorlás egyik legősibb formája. Működése a *porteños*, a Río de la Plata torkolati öble mellett élő emberek jellegzetessége, amelynek szellemében a férfi kötelességének érzi, hogy hatványozottan *macho*, azaz férfi legyen, akkor is, ha már elsőre annak tekintették, s férfiasságát senki sem vonta kétségbe. Mivel – a megfigyelések szerint az önmagában bizonytalan embert ez is jellemzi – betegesen ügyel rá, hogyan viselkedjék mások előtt, és mert úgy érzi, alkalmi párja leszólja, csúfolódik rajta:

A bunkó bicskás meresztgeti szemét,
csak bámul rám bambán és semmit sem ért.

Elégedetlenség

Az ilyen férfi retteg a nevetségességtől, és a barátait is főként a szerint választja meg, vajon jót vagy rosszat mondanak-e róla. Hogy ócsárolják-e, kételkednek-e benne. A viselkedése, reakciói hasonlatosak némely félénk szerénykedők hisztérikus, erőszakos kitöréseihez. S ha a nőt gyalázza, sértegeti, csak sötét büntudatának enged szabad folyást. Másokra zúdított indulata csak a maga iránt érzett harag szélsőséges megnyilatkozása. Végső soron az ilyen férfi elégedetlen, rosszkedvű és megkeseredett, aki mindenre és mindenkire dühös. Ez az általános hepciáskodás az átlagos argentin férfiember legbensőbb lényege.

A fentiekből következőleg a tangó befelé fordul, sőt az ember benső világát megmutató tánc: bánatos gondolat, amelyet eltáncolnak. Szöges ellentétben egyéb, népnek mondott táncokkal, amelyek kifelé fordulnak, eufórikusak, örömteliek vagy vidáman erotikusak. Csak egy ostoba amerikai paprikajancsi képes a tangót társalgási alkalomnak, szórakozásnak tekinteni.

Ha jól meggondoljuk, a tangó a legelképesztőbb valami, ami a néptáncként ismert táncokban valaha is előadódott.

Egyesek erre viszont azt mondják, a tangó nem is mindig drámai, sőt – akár a *porteños* általában – humoros is lehet. Ami, ha jól értem, azt jelentené, hogy nem idegen tőle az öröm. Ez az állítás felettébb pontatlan, hiszen a tangóban a vidámság szatirikus, viccessége az általános argentin hözöngés egyik megnyilvánulása: epigrammái köztözködők, fölényeskedők:

Hét közben csak robotolsz, gályázol, mint állat,
de szombat éjjel nincs gazdagabb vagány nálad.

A borús, elmélázó léleknek is lehet karikatúrisztikus, ironikus oldala:

Ha még nem vágod haza magad,
ha nem vagy eldobható kacat,
az légy, ami vagy!

Antipodus (2008)

Egy nápolyi, ha tarantellát táncol, többnyire jókedvében teszi, a *porteño*, ha tangózik, a sorsán medítál (mely *harmatos*, hisz illanó), s végzetesen lekerekített, gyászos következtésekre jut az emberi lét velejét illetően. Míg a söröskancsókat emelgető, összekapaszkodva ringó tiroliak nevetve, kurjongatva vígadnak; a *porteño* se nem nevet, se nem mulat, s ha a szája sarka mosolyra húzódik is, e torz gesztus úgy hasonlít a germán hahotázásra, mint egy borúlátó púpos egy tornatanárra.

A tangóharmonika (bandoneón)

Vajon miféle hívásnak engedelmeskedve vándorolt mégis egy jellegzetesen germán népi hangszer (a gombos harmonika) olyan messzire, hogy a Rio de la Plata-i férfiak keserveit elpanaszolja? – teszi fel a melankolikus kérdést Iburguren.

A XIX. század végén Buenos Aires lakosságát egyetlen hatalmas, magányos férfiakból álló sokaság alkotta; a város, a rögtönzött műhelyek, apró kalyibák tömkelege valamiféle táborra emlékeztetett. Voltak ott rakodómunkások, kerítők, ácsok, hivatásos verekedők, bennszülött és külföldről jött zenészek, hentesek és matrózok; kis boltok körül és bordélyházakban zajlott a társasági élet: folyt a bor és a sör, a nótázás és a tánc, szájról szájra jártak a

hősködéseket megörökítő vagy gúnyoló bökkversek, pörgött a kocka, dobálták a fagolyókat, jelzők röppentek fel valamelyik ivócimbora anyját vagy nagyanyját illetően, s máris állt a bál: ökölharc, késelés...

A *compadre*, vagyis az „egykomám” volt a király ebben a fél- vagy alvilágban.

Ez a züllött marhapásztor- és sicíliai maffiózó-keverék a formálódó társadalom irigylett archetipusa: haragtartó és tökök, dicsekvő és nődöngető. Partnere a szajha ebben a romlott *ballett*ban, ebben a hivalkodó, kihívó és látványos *pas-de-deux*-ben.

Valamiféle hibrid tánca ez egy hibrid népszerűségnek: van benne valami a *habanérából*, amit a tengerészek hoztak be, a *milonga* nevű népi tánc és ének műfajából, s jó nagy adag az olasz muzsikából. S mindez egymásba spékelve, keverten, amint maguk a zenészek is, akik megalkotják: kreolok, mint Ernesto Poncio, gringók, mint az ugyancsak Ernesto Zambonini.

Művészek, akik nem is akartak művészek lenni, s akik nem is sejtették, hogy történelmet írnak. Egyszerű, alkalmi zenekarok álltak össze, ha volt kéznél egy gitár, egy hegedű és egy furulya; de nem volt baj, ha csak mandolin vagy hárfá akadt, sőt, megtette a szájharmonika is.

Mígnem megjelent a *bandoneón*, a gombos tangóharmonika, amely azután meghatározó bélyeget nyomott erre az ösztönös, közösségi alkotásra. A tangó végül elérte azt, amire rendeltetett, s amit Szent Tamás úgy mondott: „ami megvolt, mielőtt meglett volna”: elérte önnön lényegét, *quidditasát*.

Megszólalt a hangszer, amely érzelmes, de egyben drámai és szívenütő, ellentétben a bilentyűs harmonikával, amely látványos ugyan, de a hangzása inkább felületes, szentimentális. Meglett a hangszer, amely végérvényesen elválasztja a tangót a giccses-vidám *can-domberától*, az uruguayi karneválok afrikai táncától.

A lebujaiból és kuplerájokból a tangó a városközpont meghódítására indult. Szállítói a papagájos verklisek voltak; bájos ártatlansággal zengték világgá a durva vágyakat:

Én leszek a pénzes vagány,
lesz is mindjárt muffos macám.

És, az ösztönös kifejezések legyőzhetetlen erejével, végül az egész világot meghódította. Akár tetszik, akár nem (általában nem), általa ismert meg bennünket Európa; a tangó lett Argentína *par excellence* kifejeződése, amiképpen Spanyolországé a bikaviadal. És, tetszik vagy sem, ebben a leegyszerűsítésben valami mélységes igazság rejtőzik: a tangó valóban magában hordta annak az országnak a lényegi jegyeit, amely országgá lassan alakultunk: benne volt a zűrzavar, az elvágyódás, a bánat, a frusztráció, a drámaiság, az elégedetlenség, a harag és a megoldatlan problémák egész halmaza. Legkifinomultabb formájában olyan dalokat adott, mint a *Caminito* (Utacska); leggroteszkebb változataiban meg olyanokat, mint a *Noche de Reyes* (Karácsonyeste); legkeserűbb és legdrámaibb szövegeit pedig Enrique Santos Discépolónak köszönhetjük.

Metafizika

Ebben az ellenzékiekkel teli országban, ha valaki megcsinál valamit (költségvetést, szimfóniát vagy minimális lakásprogramot), azonmód milliányi kritikusa akad, s szadista aprólékosággal menten ízekre szedik.

Az argentin ember kisebbségi komplexusának (kéjesen cincálja szét azt, amire nem érzi képesnek magát) egyik megnyilatkozása a vélekedés, amely a metafizikai hangsúlyú irodalmat emészthetetlennek és értéktelennek tartja: kritikusai azt mondják, idegen a valóságunktól, importált és hamis próféták termése, ami, végső soron, az európai dekadencia jellemzője.

E sajátos doktrína szerint a „metafizikai rossz” csak egy párizsi vagy római illetőségű egyén sajátja lehet. S ha meggondoljuk, hogy ez a metafizikai rossz az emberi élet végességének következménye, arra a következtetésre juthatunk, hogy az ilyen teoretikusok úgy látják, az ember csak Európában halandó.

E kritikusoknak, akik nemcsak, hogy nem ismerik fel a maguk szűklátókörűségét, hanem ellenkezőleg: egyenesen kutatásaik vezérelvévé teszik azt, el kell magyarázni, hogy ha a metafizikai rosszat egy európai sorscsapásként éli meg, egy argentin kétszeresen érezheti annak. Be kell látniuk: ha egy római átmenetinek érzi a létét, egy itteni még sokkal inkább, mivel mi ráadásul úgy érezhetjük, átmeneti létünket – az egyetemes kataklizma közepette – valamiféle menekülttáborban kell megélnünk, s még az örökkévalóság hitébe sem kapaszkodhatunk, ami, odaát, ezeréves hagyomány.

Annyira igaz mindez, hogy még az egyszerű tangószerzők is metafizikát alkotnak, öntudatlanul.

Mert az említett kritikusok alkalmasint azt hiszik, a metafizika kizárólag a német professzorok vastag és érthetetlen értekezéseiben érhető tetten, holott – amint Nietzsche mondja –, a metafizika ott van az utcán, a hús-vér kisember hétköznapi viszontagságaiban.

Nem ez a megfelelő hely annak megvizsgálására, hogy a metafizikai aggodalom mennyiben s milyen mértékben része legjava irodalmunknak. Itt csak jelezni szeretnénk, hogy a tangóban, az argentin irodalom eme nyomorúságos külvárosában is jelen van.

Buenos Aires lakosságának erőltetett és tömeges növekedése, a jobb sorsot remélő, de biza-kodásukban csaknem kivétel nélkül csalódó emberek millióinak beözönlése, a távoli haza utáni sóvárgás, az őslakosok óhatatlan gyűlölete a betelepülők ellen, a bizonytalanság és sérülékeny-

ség érzete abban a világban, amely szédítő sebességgel változott, a lét rendíthetetlen értelmének hiábavaló keresése, a megkérdőjelezhetetlen hierarchiák hiánya mind-mind kifejeződik a tangósövegek metafizikájában. Egyikük melankolikusan így kesereg:

Egyetlen markolással tépte fel
aszfaltostul az utcám, a kerütemem...

Az új Argentína vezetői diktálta irgalmatlan fejlődés nyomán kő kövön nem maradt. De nem is jól mondom: nem kő, inkább téglá nem maradt téglán, hiszen a téglá sokkal omlatagabb, aminél fogva egyszersmind filozófiailag aggodalmat keltőbb.

Semmi sem mutat állandóságot a kísértetvárosban.

És a névtelen költő a régi kávéház, a *Café de los Angelitos* eltűntén érzett fájalmát is megéneкли:

Milyen álmokhoz repültek el?...
Most melyik csillagon lehetnek?
A tegnap még élő hangok
a zsváj, a halk harangok
hová mentek?
Vissza hová, mikor jöhetnek?

A *porteño* bármelyik európainál erősebben érzi az Idő múlását és azt, hogy vele száll el minden reménye. Végül pedig marad az elkerülhetetlen vereség, halál. S a márványsztalkára könyökölve, az egyre másra ürülő poharak mámorában és a fekete dohány füstjében me-rengőn, barátságosan kérdezi:

Emlékszel még, jó cimborám, a régi szép időkre?

Vagy cinikus keserűséggel bölcselkedik:

Elszáll az élet, soha vissza nem tér.
Élvezd ki hát, és állj odább hamar,
ne bánd, ha fáj, ne bánd, ha mar.

Horatius méltó tanítványaként öregnek, vénségesnek és aszottnak látja az asszonyt, akit valaha szeretett. Legjobb tangóinak egzisztencialista szövegében így szól:

Ha rádöbbsz, hogy orrod előtt
próbálják a ruhát,
amit éppen levetsz...,
emlékezz, hogy én, ütődött,
hogy ugattam a kintől,
tudván, már nem szeretsz!

A tangóbeli férfi sebzett lény, aki az idő múlásán mereng; azon tépelődik, ami az út végén vár rá: azon, hogy nincs mese, meghalunk. Egy szinte ismeretlen szerző borongós kedvében ezt mormolja:

Ma éjszaka mindörökre
véget értek a kalandok.
Titokzatos hangok szólnak,
csapdában vergődik szivem...

S a dal végén a magányos *porteño* hamisítatlan arroganciájával jelenti ki:

Ha meghalok, magam leszek,
istentelen, feloldozatlan,
kínjaimra felfeszítve,
mint akit gyűlölet ölel.

Csuday Csaba fordítása

TAKÁCS ZSUZSA

India 3.

Nevek

Ki vagyok én, hogy válaszolj nekem?
Ki vagyok, hogy fölfedd elrejtett Arcodat?
Ágnesnek hívtak egykor, most Teréz vagyok.

Kitartok végig melletted, Uram, kisegítő
munkás a szállásért cserében, koldusok barátja,
leprások mosdatója, csak add, hogy amit

építettem el ne rontsam, hiszen áll már
a tizenkét Ház. A szenny, a zshivajgás, az autó-
tülkölés sivataga helyén emelkedik a *Béke*

Városa. S ha nélküled semmi életem az ár
és lelkem nyugalma? Legyen belőlem egyre
kevesebb, cselekedj Te helyettem!

Nyelvek

Te, aki könnyen tanulsz nyelveket, írta
Mary Joseph, huszonkét évvel ezelőtt,
rengeteg új nyelvet beszélsz majd! Huszonkét

éve tanulom a nyüsztítést, a műanyag csíkok
függönyét rángató gépzenét, az angyalcsinálók
műhelye felől érkező sikolyt, de nem tudok

beszélni rajta. Nem segítenek a bevált
módszerek, a naplóiírás, a szüntelen ima,
a mosás az udvaron. Nem enyhít az árnyék

a szakadt ponyvák alatt. Megvallasz-e Mary,
Istenünk előtt, ha úgy érzem, nem hiszek?
Emlékszel, mennyit nevettünk a liceumban?

A halhatatlan seb

A Main Roadon a Keleti felé igyekszem,
ráncos, kék-fehér, senki öregasszony, aki
megszüntette önmagát. Legnagyobb

megaláztatásom, hogy *szegényeim helyett*
fontos emberekkel találkozom: riporterekkel,
ladykkel, *papokkal*, satöbbi.

Mondják, hogy jó velem társaságban lenni.
Vidámnak tartanak, erőt merítenek belőlem.
Szörnyű a világ Krisztus szeretete nélkül.

– állítja pusztá jelenlétem. Elhallgatom,
hogy aki számon tartotta minden
hajszálamat: *Isten nem is létezik talán.*

Levélváltás

Pauline Dunne Generális Anyával

– *Ha Putnából visszatérek, Főnöknő Anyám, és szolgálóként dolgozom tovább, szegényeinknek átengednék esetleg Loreto üresen álló házát?*

– *Félek, hogy válaszom csalódást okoz majd, de kérem, hogy Isten akarataként fogadja a visszautasítást. Rendi Alkotmányunk tiltja*

ingatlanjaink átadását. Tanácsosaimmal együtt reméljük, belátja, hogy más rendért nem felelhetünk. Hogy szokásainkkal és lelkiségünkkel ellentétes

volna egy ilyen lépés. Végül áldásomat küldöm, és a lelkek megmentéséhez sok sikert kívánok. Jézus Krisztusban szeretettel: aláírás.

Írás és olvasás

Ha úgy kívánod – vakon és szótlánul,
Uram! Az Okozat keresi Okát.
Nem segítenek többé *bolond vágyaim*,

hogylábaddnál üljek és olvassam betűidet
a porban. Nem mondom senkinek,
hogylábad otthagytál a punjabi úton kifosztva

élve és halottan. Próbálok naplót írni, de
félek, ha írásom fönnmarad, kétségbe-
esésemet olvassa ki az utókor belőle...

holott én magam kértem *hogylégy el
tőlem mindent*, s Te imámat meghallgattad.
(Akárha elátkoztam volna magamat.)

Cigaretta

A csatornából élve kimentett öreg, akit már
férges ettek, cigarettát kért. Micsoda ajándék!
Két doboz Pail Mailt csúszattál reggel

a zsebembe, Jézusom (a Hilton előtt, a Várban
egy taxiját váró brahmantól kaptam).
Az egyedüllét abroncsa lazult a szívemen.

Akár egy király, mondta a fogatlan öreg,
cigarettaza, fehér lepedőn halok meg.
Szolgája („jhi”), a rendjéből kizárt nővér,

aki döntéseiben túl gyors volt néha, és kemény
önmagával és követőivel, sírt és nevetett,
mivel az Iszákosban Krisztus arcára ismert.

GYÖRE BALÁZS

a kávézóban

elegánsan kavargatja
szájához emeli
majd belekortyol italába
a kávézóban a lány
ujjbegyével finoman érinti
majd görgeti telefonja képernyőjét
felkavar izgalomba hoz
átszúrt fülcimpája is
nem fordítja oldalra a fejét
véletlenül se nézne rám
már a csodakert című magazint
lapozgatja megnedvesített ujjával
„az enyém vagy most
bárkire vársz is
ha többé soha-soha
nem látlak is”
csúszna ki a számon
hemingway és pound helyett is nézem a lányt
az augusztus még nem gyötri őt
de nem szeretek bele karórájába
mint egy salinger
a felszolgálólány lehúzza kezével
a tányérkáról saját hosszú hajszálát
mielőtt a kávémat átnyújtaná

a „g” megvonása

ruhaanyagokkal rakja tele
anyám a konyhaasztalt
selymek egymáson
reggelre hangyák lepik el
máskálnak rajtuk
dühös vagyok anyámra
ki kell dobnom az anyagokat
ez az álom visszaadott neki
vagy legalább is elvezetett hozzá

belenéztem a tükörbe
és egy öregember nézett vissza rám
a fenék fonnyadó fokhagymagerezd
nőiesedik a mell
elefántbőröd lesz
a lábakon kalapács-ujjak
a gyomor megereszkedik
kidudorodik
majd felpuffad
és állandóan morog
mint egy vénember

Lány gyöngy fülbevalóval és más dolgokkal (2001)

KERÉK IMRE

Fürdőző lányok, nyári alkonyon

Gyermekkori emlék

Csak még egyszer láthatnám tünde testük
szúzi-fehér bőrét mezítlenül,
ahogy táncikálva kerekded mellük
a fodrozódó habokba merül.

Lenge gyolcsingecskejük felakasztva
hilintázott a parti fűz galyán. –
Combjukat csiklandozta pár halacska:
sünger, domolykó vagy kárász talán.

S micsoda viháncolás, fröcskölés
kezdődött akkor! – Testem reszketett
(bár elrejtett egy tömzsi bokor) és
sóvárogva vágytam mindegyiket;

közöttük titkos kedvesem, Ilonka
fésűvel borzolgatta bronzhaját,
majd Vénusz holdszín homlokára vonta
a kéksugarú csillagkoronát...

Mint eleven ígézet

Ragyogsz, mint a Nap a vizespohárban,
míg a tükörben kibomlik sörényed;
fésűdből serceg a villanyos áram,
bűvölsz-bájolsz, mint eleven ígézet:

kibújva fürdőköpenyedből, hozzám
simulsz mezítlenül; még Botticelli
sem bírt ilyet vászonra remekelni,
képzeletét a végsőkig fokozván.

Sós tengerillat. Hullám-gördülések
lassú morajlása fülünkbe árad,
medúzák lebegnek színén az árnak.

Alkonyul. A fürdőzők hazatérnek.
A gombafejű ernyők becsukódnak...
Főnt lassan gördül kereke a Holdnak.

SZELES JUDIT

A tengerész kedvесе

mostanában nagy hajókba
vagyok szerelmes

vegyük a klasszikus példát
a Christian Radich-ot
amit 1937-ben építettek
Sandefjordban
a Framnæs Mekaniske Værkstedben

és az 1971 és 1980 között készült
Onedin-családban szerepelt

háromárbocos fehér acél hajótest
hatalmas hófehér vitorlákkal

a hajót a norvég kereskedelmi flotta
részére építették
és matrózokat képeznek ki rajta

vagy nézzük a huszonkilenc ezer tonnás
Thorswave-et, amit 1967-ben építettek
a Framnæs Mekaniske Værkstedben

a képen a hajó éppen Cape Townban horgonyoz
az első hajó, amin szolgáltál

156 méter hosszú, 22 méter széles és 9 méter mély
az öt rakománytérből kettő hűtőtér
mindent lehetett vele szállítani
gyümölcsöt, ruhát, edzőcipőt, traktort

hús csomóval tudott haladni
csak tudott, mert 1985-ben
szétszerelésre eladták Indiába

akkor már Irinoulának hívták
és libériai felségjelű volt

mostanában nagy hajókról álmodom
mint a Christian Radich vagy a Thorswave

nagy olajtankerek, szupertankerek
amiket a Perzsa-öbölben rakétával kilőnek
vagy amik zátonyra futnak és
a légénységet helikopterrel kell kimenteni
ám a sok olaj kifolyik és természeti katasztrófát okoz

nézem, ahogy révbe érnek vagy nem
nézem, ahogy a padlót sikáloz rajtuk
vagy őrségben állsz a Rio Janeiro-i kikötőben
miközben a városban zajlik a karnevál

nézem, hogy Kobeban autóstoppolsz
vagy amikor Cape Townban fekete lányokat szedsz fel
egyszerre kettőt

és látom, amikor Panamában a kapitány
egy zsák marihuanát hoz a fedélzetre
azt is, amikor Terje meghal
a raktér átalakítása közben
ahogy zuhan-zuhan
és minden csontja darabokra törik

és látom hónapokig a tengert
a szárazföldet csak távolról
nagyon távolról

nem tudtam, hogy szerelmes is tudok lenni
ennyire hatalmas hajókba

Kompozíció ágyúörgéssel (2015)

SZEGEDI SZABÓ BÉLA
XXIII. Remény

M. Crnjanski emlékére

Ha nem akad más,
Súlyát növeli valahol
Egy selymes orchidea.

Szőke főveny, hol éppen
Oxfordi kisasszonyok
Nyújtóznak hosszant,
Szár az porhüvelyükhöz
Keresve szeretőt.

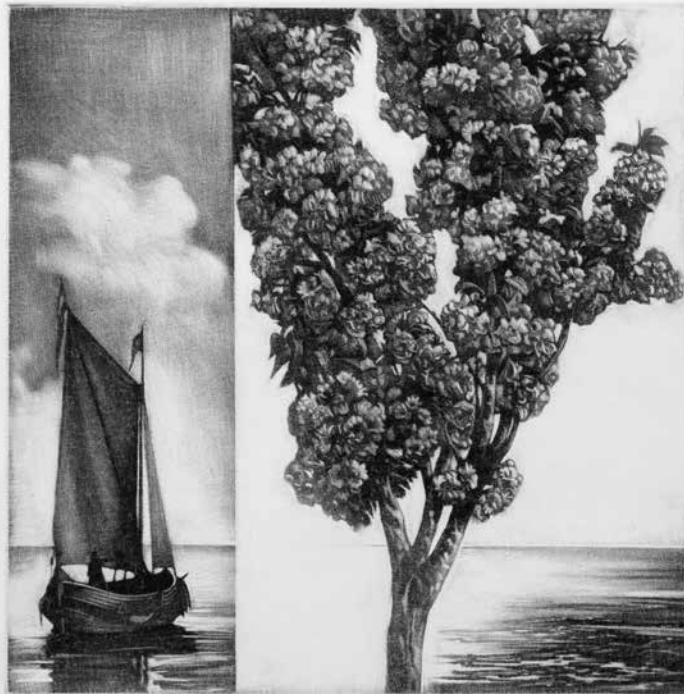
Aztán ott van Borneó, Celebesz,
Tested térképe fölött
Törvényt virágozik a nyár.
Lány rózsaszirmokat
Perget a Gangesz fölé.

XXIV. Beatrice

Ugyanazon a sarkon vártam rá,
A villanykörte halódó fényénél,
És csak csodálkoztam,
Hogy az az ócska kocsmá még mindig megvan,
Hogy hétszáznegyvenegy év az semmi,
Hogy minden ugyanúgy,
Hogy a tejesek – nem törődve a kövér patkányokkal –
Már éjfél előtt kirakodnak,
És a Város leplezetlen
Utcái sem lettek tisztábbak,
És nem tudtam megmagyarázni,
Mitől olyan ügyes az a kóbor macska,
Hogy szájából zsákmányát ki nem ejti,
Már láttam magam előtt az arcát,
Mint ahogy álmomban, évekig, számolatlanul,
És nem tudtam neki mondani semmit,
Amikor a sötétből elém lépett.

XXVI. Mahler Budapesten

Majd egyszer, ha visszatérek,
Megírom újra azt a szimfóniát,
Az első helyett a tizenegyediket,
Ha a fűszál is úgy akarja,
Amikor már éppen
Azt hinnék, semmire se vagyok képes,
Az ellenség megtévesztése céljából
Ujjaim közül kibomlana egy újabb
Merészen lobogó partitúra,
Azok után, hogy elkergettek,
Végre tisztázhatnánk a dolgokat,
Tornacipőmben leballagnék
A budai hegyoldal meredélyén
Egészen a Gellértig,
Én, földönkívüli lény.

Díszeserznye (2011)

Lassú, rejtelmes

*Két legendás, szentéletű ember,
Sulyok Elemér és Tóth Sándor emlékezetére*

Ahogy egy pászma elvonul
a gádortól a gesztenyéig...
Súrlón simító finom ujjak
a dolgok hámját megbecézik.

És mintha tényleg tetszene neki,
amit hat nap alatt teremtett:
az összes rücsök a betonjárdán
egyenként ragyog és színeket rezeitet.

Valami földöntúli fény van itt,
az rezgeti néma csendben, és simítja
az út lazán terített színes kavicsait.

Ezen a hosszú, fényes úton járjál.

Aztán a ritkás diófalombok
közt gyere beljebb a lugasba,
gyere csak beljebb, ritkán vagy itt,
és vigasztalj, hisz van hatalmad arra.

Szeles kis udvarlódal Flórának

Két opálos csík az égen,
ősz van, ősz,
szeretem a feleségem,
ha így néz, ha így néz.

Két aranyos csík az égen
nyár volt, nyár,
olyan volt a feleségem,
mint a méz, mint a méz.

Két fekete csík az égen,
tél lesz, tél,
szeret-e a feleségem,
mint a szél, mint a szél?

JUHÁSZ ATTILA

Dél

Délelőtt

Fatáblás házak
szórják a fényt az útra.
A tömzsi bokrok
minden fonákja egy-egy
kitárt tenyér. Tükörből

figyel a nap, majd
egy árny előz meg. Lassú
kövek kísérek.

Hálók

Acélkék égnek
feszül a zárt tekintet.
Minden dobással

messzebb suhan már
a szenttelen reménység.
A füst a szájban

mindig keményebb.
Rőt bőjék lebegnek a
szürke mély felett.

Hang és fény

Borostás alkony.
A szomszédos sikátor
átdobja még az
utolsó mondatfoszlányt,
torokhangú fohászt. A

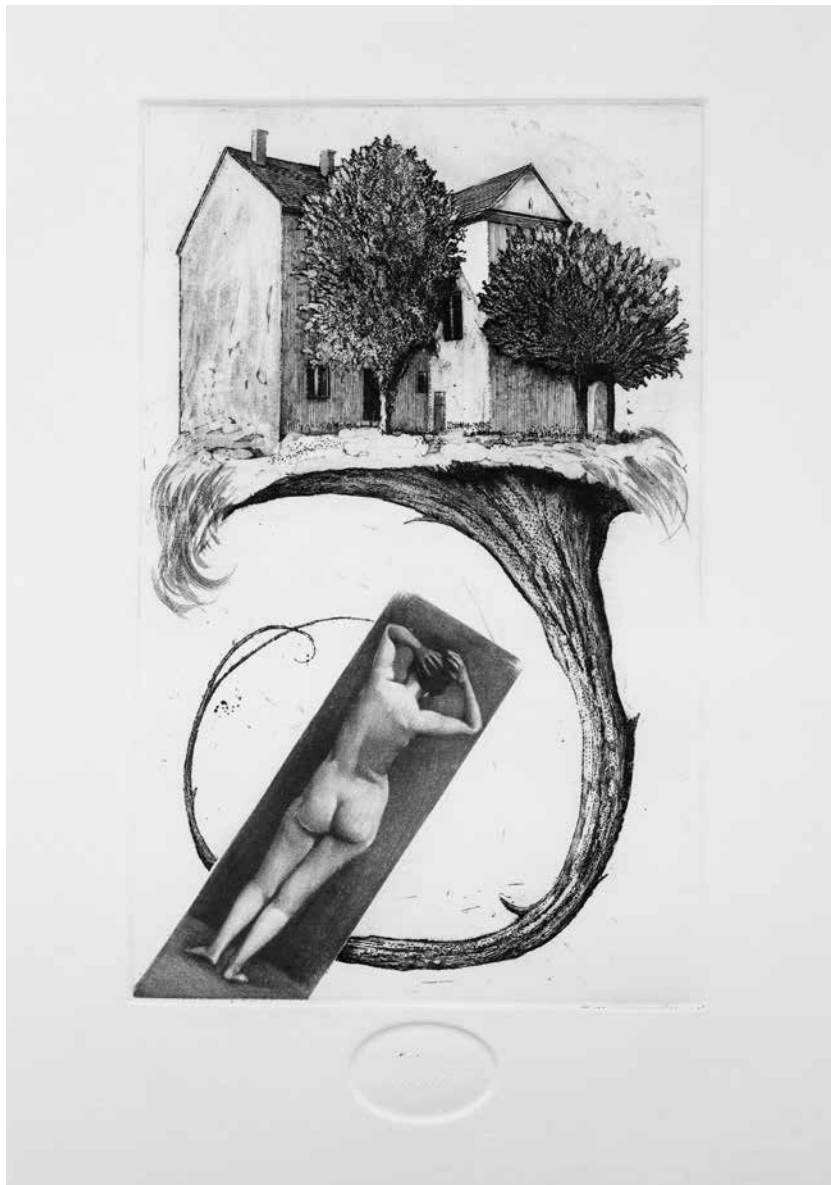
nyerskő erekre
kacsok kapaszkodnak át.
Kioltja egymást
kint s bent az ég. Az álmon
kabóca zeng keresztül.

idézés

illatod érzem
az őszi égetésben

tisztább az ég de
eggyé hűlt a szél a nap

messzebb utaznék
adj megváltó gyönyört már

Álom (2014)

VILLÁNYI G. ANDRÁS
Pillanatsírok

sors borostyánja
a pillanat
cseppnyi máz
számtalan múmián
villanó világok
szilánkágya
viharba veszte mindnek
szívó örvény szívverése

sírában pislog minden
háza öle ajka: sírja bárhol
sírja a tenger színe
flottát nyel a horizont
ölén holtak lebbennek örökké
betelt fények folyó árnya

kavargó ködben éjnek is sírja
a meder homokágya elpergő kriptá
számlálhatatlan beleolvadt holttal
önmagának is a sírja

Oidipusz és Antigoné

Csak sár maradt
fagyos rögdőfés
a vak talpának
botlik az anyag
láb akad lábba
halkul a szív zúgása
látni vágyott
a határon túlnézni
messze
érteni fényt és zúgni a széllel
bár zuhogna a sötétre

hazug csillogás
szem a játékszere
csillan részről részre
fényét kioltom
sötétben látok világot
kint vak bár világos

nyújtsd kezéd Antigoné
vezessem lépted
naptól s éjtől távol.

ACZÉL GÉZA

(szino)líra

torzósztár

állapot

éretlen fejvel szelektív diktatúrában mikor a kamasz képzetében még nem állt össze az állam absztrakt képe a primitív ideológiai hátterek szégyenére nem alakultak ki markáns gondolatok a különböző iskolai próbákra a renitens diák még elballagott mivel az unalmas tanórák helyett malackodó lökdösődések turbózták fel a kedvet s a tanárok kényszeredett arcán sem gondoltál másra mint a fölöslegesen kényszerített felvonulásra melyről rendre lemaradtam mire másnap beírást kaptam melyet apámat kikerülve örömtelen apró betűket szülve aláírt jó anyám később már elemző sugallatok kezdtek feltűnedezni az értelem falán hogy sokan az összetákolt tribün árnyékában mennyivel különbek amíg fönt nyegle vezérek tapsai rőfögnek ők a félelem tágas kupolái alatt némán haladnak s ha a víg lobogók lobognak legtöbbjük már a délutáni fröccsre gondol valami közösségi meleg kezd párologni a gondból pörkölttel és mustárba mártott virsli feledtette hogy hazug díszlet mögül sír ki a társadalmi állapot mára ha elkedvetlenedem olyan éretnek képzetet vizionálok melyben már a gulyás illata sincsen ott csak a szikkadt demagógia

állapotos

régen izgat a szellem és a test megfejthetetlen összekavarodása melyben az áthallás temérdek amikor misztikus elegyéből váratlan kibukkan az egyén a jelenségre igazából nincs meggyőző magyarázatod midőn eltűnődsz a tudományoknak kicsorbult peremén hisz kezdetektől valami racionális szorongás igazgat és legtöbbször késik a válasz a túlvilágiságban tévelyegni sincsen kedved különben ebben az ősvadonban se áll össze egy világos magyarázat a különbözőségről és az egymás felé vonzódásról melynek vegetatív szisztémájában mindenkit megkísért az állapot és e rémkép álcázására tűnedeznek el legfőbb energiáink hogy miért vagy te boldogtalan miért elégedett a másik miként váltanál alakot beleférközve a nőiségbe avagy gyávaságban lennél-e egy madonna tekintetű szelíd anya orvosi frusztráltságod zavarában miként éledezne átmeneti létében négy gyermeked és a nyolc unoka kívülről megértenéd-e az állapotos nő miként válik rövid időre szentté mikor képzetére húzható az összes keresztény erény s akkor még távolabbi hitek idegenségével nem paroláztunk mivel kis világunkban is végtelen a vég és mély a kétely

állás

nekem ez az öregkori szótározás csak arra jó bár rutinból sejtem benne merev korlátok között közlekedik a lírai való hogy a széteső képzeteket markánsan összerántsa s a gyengülő szellem ne gondoljon mindig csak az elmúlásra hanem a sorozat kényszere rángassa meg és taszítsa is tovább nyelvi anyagát mintha nem állna már a sarok mögött roppant kaszával kezében a halál s miként egy kellemes ritmus a hívó rímre andalgó füllettéssel néha szálljunk tovább a zenitre hol nem szaporázza megannyi métely csak a kékes fényben vibráló éter kupolázza be végtelen magányunk aztán jöhet a szakma gondja mikor egy fogalom mögül ezerfelé is látunk és hiába valami fő motívum után a széttengő asszociációkat nincs mi összetartsa itt van például éppen az *állás* fogalma a költői igény róla merre kanyarodjon hogy szociálisan hiteleset is mondjon egy munkahelyéről nagyképpen kirúgottnak odébb egy merevedő férfi szervből dús erotikát lúgoznak a néprajzos a kocsi beállóját hajazza a meccsek érdektelen eredményeivel családom körében maradok magamra s akkor még lengén lapoztam a vasárnapi ebéd előtt a szemiotikát

JUHÁSZ RENÁTA RÓZSA

Mintha

Még nem láttam szeplőt olyan gyorsan szaladni.
Bebújt egy könnycsepp alá,
és megígérte, nem látom többé.
Remélem hazudott.
Összetörnek a polcra zuhant valóságok,
és én azon kapom magam,
hogy porcelánszavakat hajigálok egy olyan dolognak,
amiben nem hiszek.
De akkor miért fájnak ennyire?
Halott kövek játék lehet,
és talán téged is csak kitaláltak,
mégis sikerült elhítenni magaddal,
hogy az a csillag úgy bámul, mintha léteznél.
Máris irigyellek.

Végtelen történet

Egy játszótér utolsó lehelete szárítja a hajamat,
a hinta szagát erősebbnek érzem.
Elárulja, hogy a Titok üdvözlését küldi – áramszünet.
A kibicsaklott bokám azzal vádol,
hogy nem tudok gyűlölni,
miközben szeretni sokkal nehezebb.
A körmöm alá ragadt piszok ezt persze túl giccsesnek találja.
Sejtette, hogy idővel megkérlek,
fess nekem egy verset
mondjuk az égre,
és hogy a kedvemért még pár hibát is ejts bele,
hogy mikor sikerül kilopóznom a házból,
a tintapacákat rögtön megértsem,
és rájőjjek,
az a rengeteg félbehagyott rajz az asztalomon
akár egy végtelen történet is lehetne.
De nem kell aggódnod,
a Holdat még a saját mesémben sem érem el.

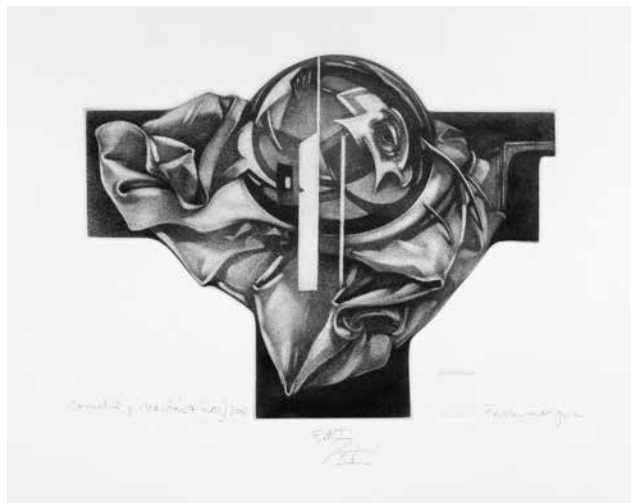
URI ASAF

A puncstorta

íze szegfűszeg,
a rétegek között
datolya rummal,
a tetején rózsaszín bevonat.
Belül melegbarna,
kívül az élet színe.
Karcúságod halálos veszedelem.
Közel menni, suttogják, lehetetlen.
Kit siratsz? Egyedül a dáliát,
az ég alatt.

A szőkék

A hátam görbe,
valami mozgatja az ablakot.
Felsír a szél,
ezt a fák okozzák,
fák nélkül nem hallom a szelet.
A papír fölé hajlok és magamon rágódom,
terveket készítek, eléd tárom,
vagy inkább árúba bocsátom.
Kinek keltek?
A Nap itt van a szemhatáron.
A szőkék észre se vesznek.

Cornelis piliantása (2002)

BODA MAGDOLNA

anyám

vannak amiket nem töröl az idő
hanem tartósít érlel
bevonja nemespenésszel
hátha elég bátor leszel
újraélni a kint megint
legjobban az bánt
ami akkor nem fájt
ugye anyám?
akkor kellett volna
nyakad köré fonni karom
mikor az isten is elhagyott
mikor apám rád emelte
nagy hentestenyerét
és papucs nélkül futottál
a fenevad elől
mikor már többször volt verés
mint asztalon kenyér
árvaság és árulás volt a vacsorád
te csak ültél az út közepén
és a porba köröket rajzoltál
napnak hitt suta kört
vagy borzalom fekete madarát

azt mondták rád bolond
rá is írták a kórlapodra
szakszóval: skizofrén
mert egy rossz tombolt
ugrálva a jó mellén
árammal sokkoltak
kiűztek szelíd valóságodból
a pofonok földjére vissza
sose panaszkodtál
sose panaszkodtál
és én sose hallgattalak meg
honnan is tudhattam volna
kinek kell hinnem
nekem akkor azt mondták
boszorkány vagy az angyalok között
most már oly késő azt tudni
hogy az angyalok viselnek
ily szépen kint és fehér inget

csalán cserépben

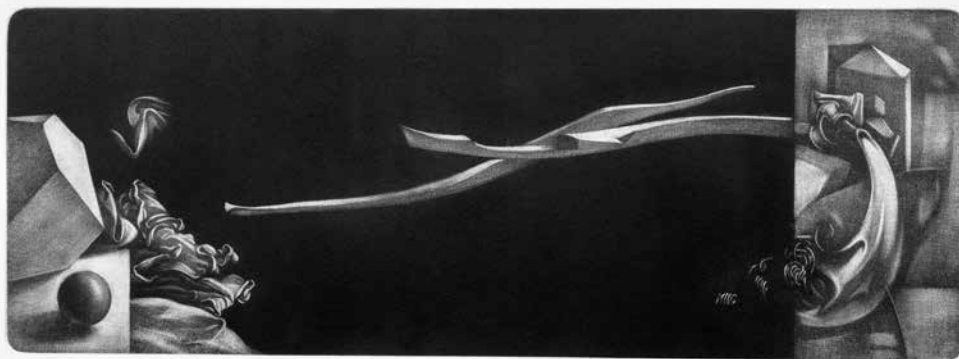
olyan dacos voltam, hogy marékszám
töttem magamba az éretlen gyümölcsöt,
a fanyar zöld barackot,
magostól az éretlen szilvát,
és ahogy mindent más,
maradt bennem ez is emésztetlenül;

hajamat gyermekláncfűvel copfoztam,
fújtam pitypangbibét,
árokszéli mezítlábas nimfa,
cingár lábam szárát csalán verte,
bennem mélyen kaktuszfüge tuskéje,

plüss-szívemen most szögecses bakancs,
azt mondtad, soha semminek nincs vége,
maradnak a szálak örök elvarratlan,

de ez már nem a múlt,
ezek itt új, idei pitypangok,
csak én a régi, felnőttkorba hullt
nagy, nagy gyerek,
magamba nőttem: kivehetetlen,
cserépbe ültetett csalán;
előre felskiccelt életemmel
a napok úgy úsznak el
mint folyón az uszadék fák
ma is mosolygok szavaidon,

mosolygok,
pedig már minden arcizmom fáj.

Melancolia szárnyas angyal nélküi (2000)

CZIGÁNY GYÖRGY

Repríz

Egy üvegdarab repedése lángol.
Lehet, kicsorbult idejében dél van.
Cseresznye vére csordul el a számból
s körém gyűlnek tűnt napjaim karéjban.

A legrégebbi látszik legifjabbnak.
Nevetnek rám: micsoda viszontlátás!
Nincs szavuk, csak hű csillogások csapnak
szemembe, itt nyüzsög az égbolt, hálás

tekintet-sorok hosszán felhő, házfal.
Lélegző test is, a mennyei lámpa
ölelésében megránduló vállal,
közel hozzám: fölsüt ezüst nyaklánc.

Van, ki a virrasztó fehérek által
már mozdulatlan szeretteit látja.

Méret

Emlék: a halál mosolya.
Már szabadon él, hiszen
mozdulni nem érdemes.
A jószág fájdalmában
nevetni képes olykor.
Képzelet által telt be
az idők teljessége,
amely méhébe fogadja
megindult égitestek
felhevült hallgatását
s földünk minden méretét.

SÁRI LÁSZLÓ

Elfut a lét a partokon

DUNA

(Postakocsi kerekei zörögnek a macskaköveken, a lovak lomhán lépkednek, ütemesen csatognak a patkók. Hátrébb elmosódó budai képek: hegyek, házak, fák úsznak ki jobbra. Lassan, nyugodtan.)

HAJÓS *(a postakocsin zötykölődik)*: Az író *(hosszú szünettel)* szag után megy, mint a róka. Ha tudnák az emberek, amit mi tudunk, serétet küldenének minden igazi író bőre alá. De az emberek nem tudnak semmit...

BESZÉLŐ 1 *(férfi)*: Ment a kocsi a napsütésben, himbálta utasát az öreg Duna mentén, az Árpád király útján. Mintha Pozsonyból érkezne a vendég, s a lovak a híres, vörös postakocsit vontatnák, mellyel valamikor Felvéghy úr utazott a koronázóváros és Pest-Buda között. Felhajtott gallérú, nyestprémmel bélelt bundájába burkoltan, beteges iszonyattal és göggel húzódván meg a batár belsejében. Sárga arcán a halál, a csömör és az undor hideg kifejezésével, mégis oly álmatag és sóvárgó szemekkel, mintha titkot tudna és őrizne a szívében... Így ült Szindbád is az öreg bérkocsiban, nézte a Dunát.

(Elnémulnak a hangok, a homályos képek úsznak tovább, majd archív fekete-fehér képsor: a fiatal, még nem dagadt Schirilla vagy pseudo-Schirilla hosszan fut a jégen a lék felé, majd beleugrik, és eltűnik a víz alatt. Ha ez technikailag nem lehetséges, akkor a Schirilla-jelenetek elkészíthető animációs változatban.)

BESZÉLŐ 2 *(férfi)*: Szindbád jó viszonyban élt a Dunával. Amikor csak tehetett, mindig e lomha és hatalmas test közelében lakott. Ismerte minden változását és szeszélyét, ismerte hangját és színeit, madarait és embereit, ismerte éjszakai titkait, mikor az öngyilkosok versenyt úsznak az álmodó sirályokkal Paks felé... Szindbád szerette az örök dolgokat.

BESZÉLŐ 3 *(nő)*: Most, e sűrű tavaszi reggelen oly végzetesen ismerős és szívet szorítóan bizalmas volt a Duna, hogy Szindbád szíve megtelt nyugtalan örömmel. Nézte a vizet, mely halványsárga volt e reggelen, szagolta a nagy víz nedves, erjedt, a múlt mélyéből támadó illatát...

BESZÉLŐ 2: A népek életére gondolt, az ezer évekre és a vándor népekre, melyek sorukat úsztatták e folyamon, s az emberi életre gondolt, mert a Duna hőmpolygése mindig a múlt sorsra emlékeztette. De ilyesmiről nem szeretett beszélni. Ezért inkább ezt kérdezte a kocsistól:

HAJÓS: Isznak-e még a „Kék hordó”-ban reggelenként eperpálinkát?

BESZÉLŐ 2: Csak az úriemberek – válaszolt a kocsis –, és az öregebb kocsimosók.

HAJÓS: Így vesznek ki a szép szokások... De meg van írva, hogy veszélybe jut a nemzet, mely nem tiszteli az ősök hagyományait.

(Az archívon vagy pseudo-archívon: Schirilla nagy, zajos fröccsenéssel fölbukkan a vízből, mintha víz alatti vulkánkitörés dobná felszínre. A hangos fröccsenéstől majdnem rátör a közönségre a frász.)

BESZÉLŐ 3 *(miután elcsendesedik a víz)*: Nem valami meggyőző ennek az óriás víznek a szófogadó szelidsége. Felszínének tükrén olykor meg-megcsillan az örület fáradt és szomorú árnya.

Gyakorta történik, hogy pokoli düh tör ki belőle, vad, középkori gyűlölettel megindul, viszi a világot, viszi az eget is. „Hol népes ház-sorok / Jegyzék az utakat, / Most vad moraj között / Fut gyilkos áradat. / Rémséges jaj kiált / Ingó falak megől.” Jóságos irgalom istene, ne hagyj el!

BESZÉLŐ 2: „Visegrád alatt, hol a Duna kanyarulatot képez, jégtorlasz támadt, s amint a fenéig befagyott folyam a két sziklapart között megrekedt, az egész felső vidéket már mind vizeibe fullasztá. Esztergomtól fel egész Bécsig nem hallani egyebet, mint irtóztató rémkiáltást! Háziállatok, tehenek, lovak bögve futnak az utcán az emberek között, az álló föld megrendült alattuk, a falak megrázták tömör vállaikat, az ajtók, az ablakok dörögtek, mintha láthatatlan kezek ráznák azokat kívül, s felriadt szellemek akarnának szabadulni, kétségbeejtő morajjal.”

BESZÉLŐ 3: „Hah, mint elsápadt egyszerre minden arc, hogy hallgatott el minden hang a földrengés rettentő jelenetére! Hová lett a kérdés, hova lett a kihívó dac, az Istenről elfeledkező elbizottság? Ott fekszenek a hideg jégtáblán, némán, mereven, amint viszi alá a folyam a hullákat csendesesen, s ülnek körülötte a jégravatalon, meg-megrebbentve szárnyaikat – a fekete *hollók*...

BESZÉLŐ 1: Egy alacsony lebuiban még most is danolnak és kurjongatnak. Hogy fognak azok egy perc múlva jajveszékélni!

Az utcák végig felszántva s behintve iszappal, a rút fekete sár közt félig eltemetett hullák, miket a gúnyos elem arccal felfelé fordított... Nincsen Pest!”

(Az archívon Schirilla ismét néma csendben fut a lék felé. A szélén megáll, nem ugrik bele a vízbe. Újra kocsierek zörög a macskaköveken, hátul a homályos budai képek megint, szép lassan úsznak ki jobbra.)

HAJÓS: Vajon melyik az enyém? A sáros vizek nyugodt folyása, melybe korszakok hulltak nyomtalan, vagy dühödt tombolása, mely istent kísértő küzdelem? Egyik sem. Hajós vagyok csak e vén vizek hátán. Hosszan s csendesesen hajózom, míg engedi a halál. Makacs vágyak visznek, sodornak, elemiek és nyomorúságosak. Lappangóak vagy támadók; álmodók vagy féktelenek. Új ígéretekkel törnek utat bennem szüntelen, új vágyak felé.

Odaát, a túlsó parton más életeimet látom. Azokat, amelyek mindig velem vannak, de nem az enyéim. Nem azokat élem. Látom képeit elgondolt sorsaimnak, amelyek párhuzamosan folynak az enyémmel. Örökké látom őket, örökké kísértenek. Rájuk is vágyom, sajtó lemondással. *(Nem érzelmesen.)* A hajós levetközi minden emberi lényegét, s eggyé válik legfontosabb lételemével, a vízzel.

BESZÉLŐ 2: A népek úgy tartják, hogy boldogságország odafent van, a messzi észak ismeretlen tájain. Ott erednek a nagy és bölcs folyók, a szent hegyekből zúdulnak alá. Azt mondják, *Ariszteász* látta a Dunát.

BESZÉLŐ 3: Görög földön szállt föl a lelke egykoron, hogy megkeresse boldogságországát az Északi Szél, a Boreusz túlsó oldalán. A kéklő déli ég alatt bejárta a Pontusz vidékét, a trákok, a kimmerek, a szkíták földjét, a zölden tündöklő sztyeppék fölött azután lelke a germánok és a kelták országa felé vette az irányt. Amikor alátekintett a tájra, egyszer csak megpillantotta a Dunát: édeni ligetek legszebb szülöttjét. Elhült a látványtól. „Lehelet-lágy szél, felszakadó álom: / íme az út a bűbajos mezőkre, amerre a boldogok élnek.”

Ariszteász lelke leszállt a földre. Testét otthagya a márvány-tengeri aprócska szigeten, ahol hétköznapijait töltötte. Teste nélkül járta a tág világ minden táját. Az égi fény istenének papja volt, boszorkánymester, varázsló. Amit látott, elbeszélte: *költő* volt. „Vajh kik azok, akik e szépen folyó víz partjain élnek? Népek, nemzetek ezrei lepik el fővenyágyát.” És Ariszteász mesélt, mesélt a görögöknek, mesélt a Dunáról...

(Peszeudo-archívon: Schirilla néz bele a lékbe, mozdulatlanul bámulja a vizet.)

BESZÉLŐ 2: Szindbád, a szótlanul hajózó, ismerte e népek kusza történetét. A *hüperboreák* földjén a víz és az ég is történelmet lélegzik.

Geták, friesek, kaninefátok, gutónok, batávok, kvádok, markomannok és még ezernyi germán ág. Kancafejők, lósajtevők. Harcoltak, behódoltak, elpártoltak, majd harcoltak ismét. Mindenki ellen. Fialat volt még az ember, sietett valahová... Szindbád egyidős volt a folyóval. Ott ült lassú hajója kormányánál. Nézte a komoly, parti sürgést. Nem sietett sehová.

BESZÉLŐ 3: „Tudod-e, hány millió évünk / telt el azóta, hogy együtt élünk?”

HAJÓS: „Nem tudom. És nem is akarom tudni. Nem jön, s nem múlik semmi. / Csak a Lét folyik el a partokon. / Parázslík, olykor hevül, s sziszeg. Semmi az.”

BESZÉLŐ 3: „A germán férfi, kinek érzékenysége ezen hidegebb tájakon nem volt olly túlnyomó, mint lent délen, forró ég alatt, különösképp Ázsiában, a nőkben többre becsülte az eszélyt és bátorságot, mint a szépséget. A nő a házassági életbe nem gyermeki kecsseit és hajlamait vitte, hanem meggondolt cselekvéseit. Ennélfogva bizonyos túlsúlyt nyert a férj felett... Egyes nők különös jóstehetséggel bírónak tartattak, s a sereget rendesen illy jósnő kísérte, kinek jóslatai szerint intéztettek a hadcsapások mozdulatai.

A nő háborúban kísérője volt férjének, kit vitézsége tüzelt, oldalánál harcolt s bekötözé sebeit.

BESZÉLŐ 2: Tacitus a túlságig dicséri a germánok erkölcsi jóságát, hogy a rómaiaknak illy módon tegyen szemrehányást. E tekintetben a szent atyák is a rómaiak fölé helyezik e vadakat, akik nem osztották Róma túlfinomult romlottságát. Illy természetű népeknél nem hiányozhattak alkalmak a vérengzésre: a szövetséges légiókat is könnyed szívvel lemészárolták.” „Ó, a német nyomorúság!”

A jósló és gyilkoló dunai najád!

BESZÉLŐ 1: „Nagyon rátarti volt, fenn-ült a glórián, / Övedzve néha mint karcsú görög leány / Vagy olykor mint a Seine partján egy najád.” „Ő az, kit keres reményem, / Ő az Éj gyász asszonya. / Nála vannak rejtve mélyen / A jövőndők titkai, / Kérni fogjuk elborúlva, / S esküinkkel kényszeríteni, / Hogy felfödjék ajkai.”

A jósló és gyilkoló dunai najád!

BESZÉLŐ 2: Máskor a szelíd leányka, ki a pompás folyó partján csókol, lehunyva szemét. Majd lassan tágra nyitja, miközben fölragyogtatja mosolyát. Látod fogainak nedves csillogását. Öröklétet ígér áradása. Am hallik már a parton a létlovak vágatása.

BESZÉLŐ 3: A Duna és Szindbád lassú hajója áll. Regensburg partjainál. Fölöttük a bíborfekete Ég.

HAJÓS: „Mily könnyen, tisztán, bájosan, csodásan / leng mostan el, komoly felhők alatt. / A lány csodája, éteri varázsbán, / a páraszótte mennybéli alak. / Ő leng így. Láttad, mikor táncba kezdett? / Ő, a legszebbek között is a legszebb. / De futó percig szabad csak csodálnod / ködképét, mely a valóság helyett van! / Vissza a szívbe! Jobban rátalálsz ott, / ott jár-kel ő sok változó alakban...”

BESZÉLŐ 1: A fekete ég alatt a Hajós a város mind a száz tornyát látja. És még százat a Duna-víz tükrében. Őt meg a tornyok lakói lesik: fülkéikből fél évezrede torz pofák ezrei néznek alá, torz emberek ezreire. A víztükörben mindenki szörny, vagy senki se.

BESZÉLŐ 3: A Dóm kőalakjai hajnalra elúzik a szellemeket. A szobrok dúlt, éji lelke is megnyugszik, a szörnyek levetik undok arcukat. Az utcákat rózsalila fény tölti meg, megemeli a falakat. A tornyok között vízszintesen süt át a napsugár, s még ugyanabban a pillanatban a fény átrohan a Kőhídon. Kis időre aztán megáll. Regensburg, reggel már, a folyó legderűsebb városa.

BESZÉLŐ 2: És valóban, a száz torony városától már, örömeiben szinte ficáncol a Duna. Passaunál azután kibuggyan belőle a kacagás. Együtt kacag az Inn, az Ilz és a mord, öreg folyamisten, itt történik a nagy találkozás. A város gombos, gömbölyded kupoláival vígan fogadja őket. Mintha már nem lenne messze innen Okeánosz birodalma: dús, puha, napszagú szél fújja a dunai Lolerei haját. Itt ér össze Dél és Észak édenkertje.

Innen kissé lejjebb, a linzi kikötőben szállt hajóra egykor *Marianne*, hogy azután gyűrűjével az Eufráteszt eljegyezze.

BESZÉLŐ 3: „Az Eufráteszen hajózva, / aranygyűrűm ujjamat / elhagyva hullt a folyóba, / nemrég adtad azt magad. / Ezt álmodtam. Felparázslott / már a hajnal, túl a fán. / Szólj, te költő, szólj, te látnok! / Jósáalom volt ez talán?”

HAJÓS: „Megmagyarázom, ha jós-e! / Nem meséltem már neked, / hogy a velencei dózse / az árral mint vált jegyet? / Ujjadról gyűrűd eképp lett / az Eufrátesz birtoka. / Ó, ha zeng száz égi ének, / szép álmom, te vagy oka!”

BESZÉLŐ 1: Mindennek az oka: Marianne. Linz városában született, 1784-ben. Mesebelien szép volt, szebb, mint a legszebb dunai tündérek. A külvárosi ház, ahol élt, közel állt a folyó-parthoz. És ott volt tőle nem messze a *színház*, ahol Marianne szintén szépséges mamája dolgozott. Foglalkozását tekintve: színházi mindenés és szubrett. Apja szerszámkészítő mester volt – vagy színházigazgató. Anyjáról és lányáról egyetlen dolgot lehetett csak biztosan tudni, hogy mindketten álomszépek voltak.

BESZÉLŐ 2: Csodájukra jártak emberek és szellemek, árnyak, lidércek. Az emberek tolongtak a pénztárnál, hogy bejussanak a színházba, és lássák őket rivaldafényben. Pedig nem játszottak ám csábos, énekes-táncos főszerepeket, de az a néhány percnyi látvány is, míg elénekeltek egy románcot, megérte a jegy árát. A linzi színház lett a legnépszerűbb messzi környéken. Játszottak drámát, operát, operettet, bábjátékot, árnyjátékot, pantomimot; az igazgató – kis időre – minden előadásra színpadra küldte szépséges szubrettjeit. Imádták őket Bécsben, Badenben, Pozsonyban, és megcsodálhatták őket a szerencsés soproniak is. Aztán egyszer eljutottak Frankfurtba. Itt történt a sorsfordulat.

BESZÉLŐ 3: Marianne kisasszony – az ébredő Harlekin szerepében, épphogy csak tizenhat évesen – egy óriási, rózsaszínű tojásban begurult a frankfurti színpad közepére. Ott a tojás megállt, kinyílt a teteje, és hófehér balettruhában kiszökken belőle Marianne. Szívszorító, halk, lassú hegedűszó hallatszott, mámoros álmából kecsesen nyújtózkodva, közben aprókat tipegve és szökellve felébredt Harlekin. Így látta meg, és így szeretett belé azon nyomban – a frankfurti publikum minden férfitagja. Tapsvihar és kitörő, hangos tetszésnyilvánítás helyett, itt néma csend fogadta a mennybéli jelenetet. A nézőtérrel férfitorkok, erős állkapcsok sűrű recsegése hallatszott. Fennakadt szemmel és ugráló ádámcsutkával, nyüszítve nyelték nyálukat – minden rendű és rangú férfiak. Marianne csak tipeggett és szökelt tovább, a hosszú, varázslatos hegedűszólam végéig.

Az előadás után Jacob Willemer frankfurti bankár, a porosz kormány pénzügyi tanácsosa, színházrajongó és mecénás, leszámolt Marianne anyjának kétezer aranyguldent a statisztá-öltözöben, ráigért még valami életjáradékot, és már vitte is haza magához a lányát. Kifogta az aranyhalat.

BESZÉLŐ 2: Willemer nem volt vénülő kéjenc, csak halálosan beleszeretett a kis Mariannébe. Házasságaiból volt már otthon vagy egy tucat gyereke, Mariannét beköltöztette közéjük. Latin, angol, francia és olasz nyelvórák, gitár és zongora. Svájci és itáliai utazások, Párizsban fellépett Josephine császárné előtt. Mindenben tehetséges ez a leányka. Amikor Willemer ismét megöze-gyült, azonnal elvette feleségül. A tenyerén hordozta, kényeztette, csodájára járt most már az egész világ. Willemer bőkezű, nagyvonalú, de éber férj volt, a Mariannére áhítózó tülekedők egytől egyig alulmaradtak vele szemben. Egyetlen kivétellel: aki Willemernél is jó tíz évvel idősebb volt, ráadásul a bankár adósa, ám civilben – máig a világ legnagyobb költője. Johann Wolfgang *Goethe*.

BESZÉLŐ 3: „Mondd, te száz dalt is faragtál, / ennek-annak szállt szavad már, / cirkalmazta önkzed, / lett aranyló díszkötése, / pont s a vessző mind kitéve, / kész a csábos sok kötet! / Ezt ha kapta bárki kézbe, / nyerte már szerelmedet?”

HAJÓS: „Nos, tüzes szemek bogára, / ajkak elragadtatása, / vakító fehér mosoly, / íj-szemöldök, nyak s a keblek, / kígyó-fürtök körbevettek: mind szünetlen ostromolt! / Híred hozták e szerelmek, / bár Szulejka még sehol!”

BESZÉLŐ 3: „Hagyd világ-tükrét a Hódítónak! / Mit mutat? Csak néma népeket, / melyeket más népekkel maholnap / erre-arra lökdös, téreget. / Ám te távolok felé ne révedj! / Énekelj nekem saját dalod, / tudd, szeretlek, és hogy égek, élek, / tudd, a földem elhódíthatod!”

HAJÓS: „Ma jólesik ránézni a világra, / a költőké kiváltképp gyönyörűszép: / itt árny-ezüst, ott színek ragyogása, éjt-nappal fényt sziporkáz a mezőség. / Ó, mindig minden ily remek ha lenne! / Ma szememen szerelem szemüvegje!”

BESZÉLŐ 1: Máig alig hiszi a világ, hogy a rózsaszínű tojásból előszökkenő egykori linzi fruska írta valamivel később a világirodalom legkönnyedebb, legszebb szerelmes verseit. Goethe csak válaszoltatott – a perzsa *huri* szerepében Szulejkának nevezett – Marianne ver-

seire. A Szulejka hangjára írt költeményeket *valóban* Szulejka, a mindenben szipokázóan tehetséges és még mindig álomszép egykori linzi kislány írta.

HAJÓS: „Annak, ami friss forrásból fakad, szabad folyást enged az Éden.”

(Schirilla fürdőgatyában, néma csöndben áll, néz a lékbe, nézi a vizet. Cseppet sem komikus a kép, drámai, elgondolkodtató.)

HAJÓS: „A folyam zsongó hullámtengerében is te vagy...”

BESZÉLŐ 2: Ehhez képest a világtörténelem semmiség... „Ugyan, ugyan már...” – felelik rá a habok. A Dunát nem érdekli a költők szerelmi élete. Pedig mesélhetne... A vén folyamisten észre se vette a világot rengető esetet.

BESZÉLŐ 3: A Duna vize még mindig fodrosan, komolytalanul, mozarti csillogással fut tova. Csobog, locsog, mint valami éretlen patakocska. Egészen Bécsig ilyen. Ott aztán történik vele valami. Elkomorul. Mi juthat eszébe? Hogy az istenek élete sem csupa ünnep? Hogy a folyó diadalútja a semmibe vezet? Már nem hallik a Duna fodrozódó nevetése.

BESZÉLŐ 1: Szindbád gyerekes rajongással szerette a Duna felső folyását, végig Bécs felett. Valahányszor vízre szállt, mosoly ült az arcán, s miközben siklott a hajó, ő is gyakran fölnevetett, mint hintán a gyerek. Sohasem értette, hogyan lehetnek a hajósok mindig mogorvák, komolyak. Elhevert a hajódeszkán, s hallgatta a vizet meg a titkosan kuncogó sziréneket.

BESZÉLŐ 2: Mintha egy filmstúdió öröktől fogva álló díszletei közé érkezett volna. Bécsben már a folyó is csak lassan, csendesen nézelődik, a hullámok alig-alig emelik föl a fejüket. A parton unalmas, sárga, visszafogottan tekintélyes épületek, valóban örökké itt állnak. A Duna udvariasan lopakodik, nehogy megzavarja a sétálókat.

BESZÉLŐ 1: Bécs bensőségesen él együtt az idővel. Már ősidők óta léteznek mindketten, s léteznek majd ezután is: kéz a kézben – a végítéletig. Lassú hajójában Szindbád arra gondol, hogy végső célja felé tartva legmegbízhatóbb társa, szövetségese éppen a szüntelenül múlt idő. Pillanatról pillanatra fogy belőle a siralmas tökéletlenség, s biztonsággal halad a legteljesebb tökéletesség, a nemlét felé. Hiszen a földi lét valójában csak egy kis folt a nemlét tisztaságán – és végtelenségén.

BESZÉLŐ 2: Egyszerre boldogító és kétségbeejtő tudat. Mintha tudnák ezt az okosabb bécsiek is. Ezért van az, hogy a várost befonja a csaknem mozdulatlan vizekből támadó, sűrű, kényszagú homály, a fakó kávéházi mélabú, a csilláros-fényes, elegáns dekadencia. Ugyanakkor otthonos itt a báj, a kellem, az elégedettség, sőt, az önteltség, és színpadian ünnepélyesek a parkok, az utcák, a szobák, a vacsorák.

BESZÉLŐ 3: A legvadabb szélsőségig fokozódik mindkét jelenség: Mozart, Grillparzer, Karl Kraus, Schumpeter és Wittgenstein zezugos, pusztuló élete, az öngyilkosok rémisztő bécsi kriptája, miközben népszínművek idéetlen hősein röhög a város, és tombol az operett. Dühöng a Habsburgok vadászörülete, a hegyé halmozott állattetemen, puskájukat emelve ünneplik magukat a hősök. A vadászház titkos rejtekén és a Grinzing kocsmáiban cuppannak a csókok. Aztán újabb csendes nemlétek, halálok. Mi ez? Karöltve a világ valaha létezett leg-hatalmasabb, legvirágzóbb birodalma és a dunai melankólia...

BESZÉLŐ 1: Világjáró, öreg hajóján Szindbád a régi, ázsiai mesére gondolt.

HAJÓS: Egyszer egy tibeti király követet küldött Indiába, hogy hozza el udvarába a legnevesebb bölcsöt. A király szívét sejtelmes talány nyugtalanította. – Mondd, India legkiválóbb bölcse – szólt a király, amikor a bölcs eléje állt.

– Mondd, miként lehet az, hogy az emberek szívéből az öröm múlik el leghamarább, s a szomorúság él benne legtovább? Hosszú életem során sohasem tudtam se házam, se országom népét boldoggá tenni. Bármennyire igyekeztem, bármiből s bármennyit adtam nekik, miután szépen megköszönték, komor arccal mentek tovább. Áruel, India bölcse, mit hiányoltak? Hol követtem el a hibát?

– Tudnod kell, országod jó ura, hogy nem követtél el semmilyen hibát – kezdte válaszát a lótuszban született, ő volt akkor India legokosabb embere. – Tudnod kell, hogy az emberek életében a jó mindig csak vendég. Akkor is, amikor hosszan marad a háznál. Egyszer bizony továbbáll.

Tekintsd akár a völgyek, a kertek virágait, vagy házad, országod legszebb asszonyait, alig-hogy szirmot bont életük, beléjük költözik a tétováság, majd ahogy bomlik viráguk, a félelem, a nyugtalanság. Még táncol a szélben, illatozik a napfényben minden szál virág, ragyog minden asszony és leány, de ha megnézed őket éjjel, holdfényben, már rémület ül mindegyik arcán. Tudod-e, miért? – kérdezte Tibetország urát a nagy tanító.

– Nem tudom, folytasd! – felelt rá türelmetlenül a király.

– Azért van ez így a földkerekség minden táján, hogy minden szépre és jóra az elmúlás vetíti árnyát. A földi világ minden lénye látja, hogy előbb vagy utóbb el kell hagynia mindazt a szépet és jót, ami édesítette életét. Látjuk a virág hervadó szíromarcát, látjuk örömeink hűtlenségét, látjuk földi alakunk enyésző múlását. Akkor már éjszakánként megterem a lelkünkben a félelem, úrrá lesz rajtunk a jeges dermedés. Bármily nagy király vagy is, Tibetföld ura, ilyenkor már te sem nyújthatsz vigasztalást az élőknek. Bármily erős legyen a szándékod, nagy legyen a jóságod.

De ne bánd, hogy fájdalmas az emberek eszmélése, szomorú az elválásuk földi formájuktól – folytatta a bölcs. – Így van megalkotva az egész világ. Minden létezőnek legvalódibb természete a változás. A változás pedig a múlás folyamatában mutatja meg magát.

Így szól az indiai tanítás.

A lények egyszerre élék életük színét és visszáját. A ragyogást és az elborulást. Mert nincs más – szólt Tibet urához végül a lótuszban született indiai bölcs, majd meghajolt feléje, és távozott.

Szívében mély együttérzés támadt a király iránt.

BESZÉLŐ 2 (*mintegy a mesét folytatja, a vége rejtélyes-komolyra fordul*): Az élet így lett most már öncél. Csak önmagához van útja, nincs tovább. Ó, szegény Mozart! Hiába viháncoltál, hiába zengted az életet bolond derűvel. Bécs önmaga színe és visszája. Istenem, Schönbrunn! Az egzaltált, makrancos, fogahullajtott Sziszi tébolyult lovaglósai és a keringők!

(*Schirilla fürdőgatyában, csipőre tett kézzel le-föl járkal a jég hátán, aztán álldogál a lék szélén. Közben beáll a fotósnek, eléggé bénán. Nem tudjuk, hogy hová tegyük, nem nevet-hetünk szármalmas esetlenségén, nem lenne szép. Mégis mosolyognunk kell a képtelen helyzeten: mintha valamilyen okból elakadt volna „A nagy téli fürdőzés” elnevezésű mutatvány. A szemlélőben is teljes a bizonytalanság. Schirilla végül hirtelen beugrik a lékbe, lubickol és integet.*)

BESZÉLŐ 3: Itt Csokonai Vitéz Mihály írja a levelet Lillának, ott Jókay Móricka a hajnali németőrára siet, csetlik-botlik az apró macskaköveken, még félig alszik, szegény gyerek. Amott Klapka György őrzi makacsul a várat. Élő komáromi mesehősök. Számosan vannak, ám! Kiemelkedik közülük oszlopos természetű, homlokának és orrának kolosszális boltozatával – *Mátyás király*. Vadasparkja és szép kastélya van Komáromban, jobban érzi itt magát, mint visegrádi palotájában. Hozzá illően impozáns a királyi díszhajó. Félig ember, félig bika az orra, itt van a kikötője. Velencei mintára épült, de az olaszok is megbámulják. Bonfini egyenesen el van ájulva puha szőnyeggel borított, széles folyosójától, a belőle nyíló kazettás menyeyezetű tágas termektől, a női lakosztálytól, a fényűző hálósobáktól.

Amikor Mátyás Bécsben meghal, holttestét ékesen felravatalozva a dunai flotta vezérhajója hozza haza. A gyászmenet ötven fekete lepelbe burkolt hadihajóból áll. A végtisztességet a királynak a naszádosok adják meg – Budán.

(*Ismét zörögnek a postakocsi kerekei a macskaköveken, hátrébb elmosódó budai képek úsznak ki jobbra. Lassan, nyugodtan. Óbuda régi, ütött-kopott alacsony házai.*)

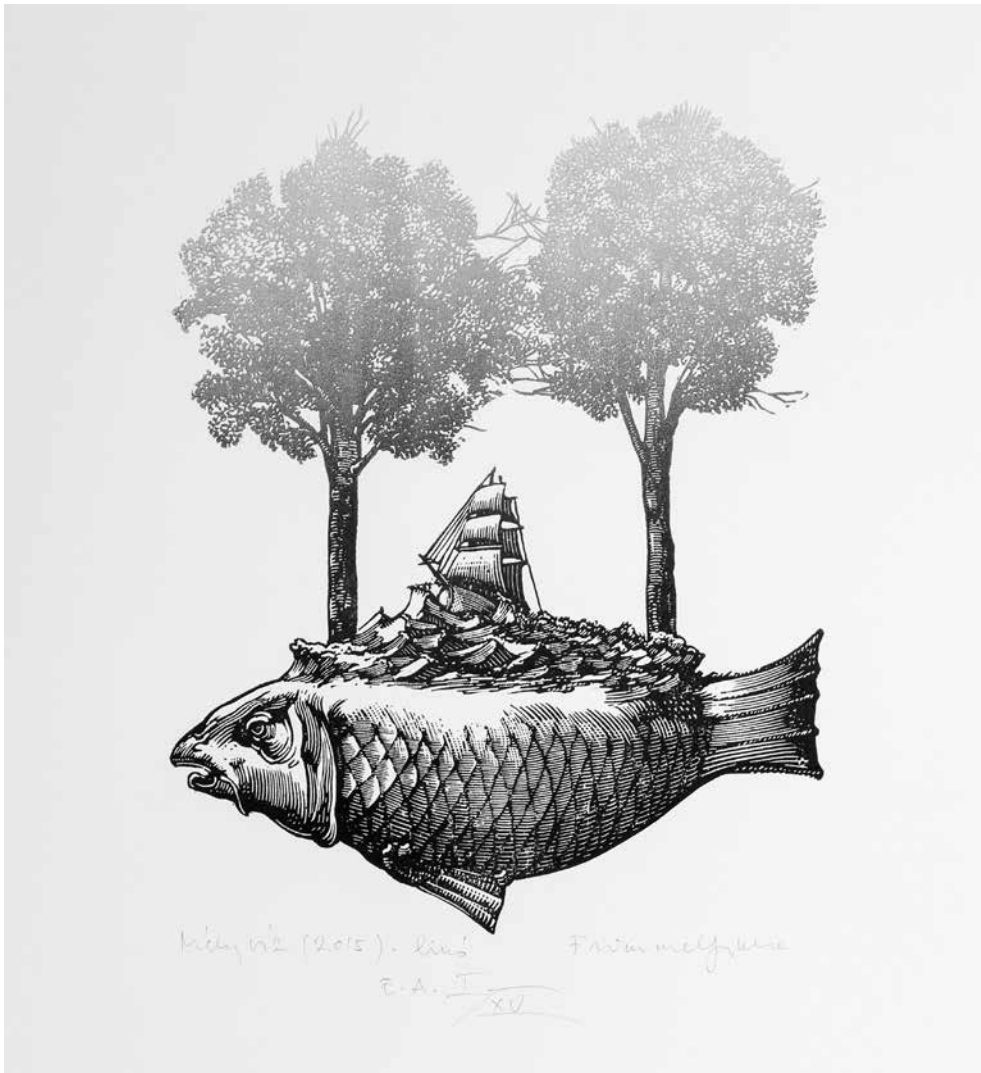
HAJÓS (*érett tűnődéssel, kissé megvetően*): „A világ egy kopott szekér, / Haladna, de nem messze ér; / Itt is török, ott is szakad: / Sose féljünk, hogy elragad. /

A világ egy régi mente, / Moly, penész, por összeette, / Folt sem állja, / foldani kár: / Cérna után szakad mindjárt. /

A világ egy tói malom; / Néha tenger vize vagy, / Néha csepp sincs, úgy kiszárad; / Amint kéne; sosem járhat. /

A világ egy vén muzsikás, / Nem tud ő már kezdeni mást; / Minden hangból húz csak felet, / Minden nap egy nótát feled. /

A világ egy rozzant csárda, / Rossz menedék télbe', nyárba'; / Télbe' fázol, nyárban ázol: / Mégis benne éjszakázol.”

Mély víz [2015]

(A régi margitszigeti vadon képei, majd a főúri és a polgári élet szigeti jelenetei. József főherceg, Klotild főhercegnő, rendezvények, ragyogás, vendégek, szép a hely, szép az élet. Ybl Miklós szigeti épületei, a kolostor romjai, a vizesés, a park, a fák, a tavacsok, a Duna-part, hajók, Nagyszálló, Kisszálló, vendéglők, teraszok. „A Duna paradicsoma.”)

BESZÉLŐ 3: „A Margit-sziget, a Duna paradicsoma: egész kis állam. Éspedig a civilizáltabbak közül való. Természet és művészet versenyeznek benne, hogy kedvessé tegyék.

Van két kikötője, mind a két végén, gőzhajó-közlekedéssel. Van postahivatala, mely ide is rendszeresen elvezeti a világáramlat lüktetését. Van vízvezetéke, mely behálózza egész területét s öntözőkészülékeivel oly tenyészetet idéz elő, hogy bámulva áll meg előtte a világot látott ember is. Van gázvilágítása, mely meghosszabbítja a nappalt, van távírója és vasútja, gyönyörű épületei, nagyszerű ültetvényei, százados fái, nyílt mezeje, bársonysíma pázsitja, árnyas búvóhelyei, és nem kevesebb, mint hét meleg-forrás felpárolgó gőzeit láthatni, amint télvíz idején a légtérben csüngenek. Van sokszázados nevezetes múltja e szigetnek, írott és faragott dokumentumokkal, és van főhercege, aki kiváló szeretettel csügg ez atyai örökén.”

BESZÉLŐ 2: Ott, a szigeten, ahol könnyű őzikelábak és még kecsesebb, puha cipellőkbe bújtatott női lábacskák érintették a fűszálakat, a főhercegi csizma is otthagya nyomain. Am egy másik, jelentősebb, szélesebb talpú, szinte falusi csizma nyoma is ott maradt a gyalogösvényeken: az Arany János csizmájáé. Ő volt az első, aki elvonult a városi zajtól a csendes, szigeti vadonba. Utána azután írástudók tömegei költöztek ide, főként télire. Nyáron József főherceg és Klotild főhercegnő díszes, főúri társasága és fényűzés; ősszel írók, költők ricsaja, gulyásleves a lombok alatt, a vastagon zöldre mázolt kerti asztalokon pirosboros parasztkancsó. (Kriúdy Gyula)

BESZÉLŐ 1: Elmondom, hogy húsz éven át ezen a szigeten nyaraltam, mégis az volt a legszebb, mikor egyszer egy nagyon szigorú és rengeteg hótól fehér télen az igazgatóság nyitva tartotta a kisebbik szállodát, s elnevezte vízgyógyintézetnek. Ezen a télen

tizennegydemagammal én is ott laktam a szigeti kis szállóban. Az a kis elszánt csoport, amely a szegényes, másfélemeletes hotelben ott telelt, csupa különös emberből állott. Különös dolgok játszódtak le ott. *(Molnár Ferenc)*

BESZÉLŐ 2: Amikor az úrinép kivonul a Margitszigetről, akkor én szépen bevonulok; így most is. Nekem ez a legszebb és legismerősebb hely a világon, pedig nem vagyok természet-rajongó, hanem emberimádó. Egy fiatal nőnek a pisze orra többet mond nekem, mint maga a Mont-Blanc. Ezen halott hó van, azon élő szeplő. A sziget azonban más, a növényeknek itt húsa van, a fák öles karjukat nyújtogatják felém, és a Duna, amint átöleli az egészet, szinte sárlik... Amikor az emberek még mertek élni, a középkorban, mindig papok, barátok laktak ezen a helyen. És a papok tudták, hol kell és hol lehet jól élni. *(Bródy Sándor)*

HAJÓS *(az első két sort még komolyan mondja, a hozzá illő melankóliával. Közben margitszigeti képek):*

„A szálloda hallja most oly hús! / Puhán piroslik a bársonyplüss. /
Ellépdél a szép kis angol lány. / Rikoltoz a páva a park alján. /
Mustárszinű függöny, lenvászon. / Ebédre terítnek a terrászon. /
Csillog ezüst és porcellán. / Már kint ül a szép kis angol lány. /
Coctailt iszik édes meggyesszel / s elsurran a déli expresszel. /
Kirakva csomagja a hallban már. / Portán a személyzet karban vár. /
Mint fellegek égen, filmen kép, / tűnik a régi, jön új vendég. /
Lankadt husú dísznő, lomhán ráng. / Sóvár szeme ég, mint reklám-láng. /
Kopasz, csunya férj csügg bal karján. / A páva rikoltoz a park alján.”

(Babits Mihály)

BESZÉLŐ 3 *(mögötte szigeti képek, azután hajók a Dunán):* ...és messzire hallik a szigetről a Kút zenéje is. Vajon mit zenél ez a furcsa lelemény? Mit szól hozzá a víz?

HAJÓS: Vigyázat, a Duna hallja a zenét. Az írók kevésbé. Így tartják a tudós urak. A vízi kristályok is zenére táncolnak: összefonódnak, körbeállnak, forgolódnak, szétválnak. Szerették a szigeti apácák egykori énekét. Míg őket hallgatták, nem széledtek szét, csak forogtak-forogtak egyre, hegyezték fülüket a molekulák.

(Igen komolyan mondja tovább.) A szent folyók föld alatti labirintusokban folynak tovább, s valahol a mélyben találkoznak. Amikor odaérnek, már mindent tudnak a fönti világról, elviszik magukkal a föld alá, s megőrzik a tudást. Odalent ezért bölcsőbbek a vizek. Ezt is a tudós urak állítják. Vannak azután olyan folyók is, amelyek sohasem jönnek onnan elő, ne ismerjék titkos életüket a föld felett. Ezek is tudnak mindent a kéklő fönti vizekről, az emberekről, az égboltozat bolygóiról, de kerülik a vakító napvilágot.

BESZÉLŐ 3: A föld alatti folyókon csupán istenek hajóznak, alvilági állatok élnek ott, sűrű sötétség uralja a vizeket, hegyeket, völgyeket, erdőket; a lenti, süket és vak, mozdulatlan városokat szellemek lakják. Semmi dolga ott az embernek. A tenger az összes földi folyó vizéből van, nagyobb, mint fölötte az óceán. Odalent sem hajózott még emberi lény soha. Senki a föld kerekén.

HAJÓS: Csak a dunai indián.

BESZÉLŐ 3: A mesés, kincses Indiában jött a felszínre aztán, a Föld túlsó oldalán. Ott hajózik azóta is. Látták odalent a szellemek, és gyakran látják a Gangesz hátán az emberek...

(A fenti szöveg alatt lassan feltűnik a Dunakanyar, azután a folyó, majd a part mentén Baktay Ervin, a kemujában evez, teljes indián díszben. Majd lassacskán bevez a Duna föld alatti ágába, nem sokkal később pedig Az élet vendége című Csoma-film lapályosában, a Jamuna-folyó vizén tűnik föl a kemuja, a Tadz Mahal mögött. Szépen, nyugodtan evez, és nézelődik tovább. Közben bátran jöhetnek a Gangesz-parti képek, vízi jelenetek, mindenki tudja, hogy a Jamuna – egyik föld alatti szakasza után – a Gangesz medrében tör ismét a felszínre.)

HAJÓS: „Lét hívságától elfordulva, néma éjszakák nyugalját élvezve, / lelkünkbe ömlő könnyek árjától fátyolos szemmel / Siva, Siva, Siva nevét kiáltva – mikor fogunk végre magányba vonulni / az égi Gangá partjának holdfényben csillogó fővenyén?”

(Néma csendben a Gangesz-part és a folyam lélegzetelállító képei. Szindbád ezek fölött mondja a Bhartrihari-verset, természetesen ezt is szigorúan parlandóban, és mint mindig, most is bujkál a hangjában egy kis fölényesség. Mintha kívülről nézné az életet.)

„Megcsorbul a tekintély, szétfut a vagyon, elhagy a koldussereg, / meghalt mind a rokon, s elmegy a barát, elmúlt a víg ifjúság. / Egy méltó csak: a Gangá habjaiba font Himalája szirtjein / barlangban keresel tanyát, melyet a szent folyam tisztára mosott.”

(A parttól, a víztől a Gangesz fölötti égi képek felé fordulunk, tüneményes égi képeket látunk. Míg az égben nézelődünk, a Beszélő 1 vagy más, elénekli Arany János Népdal-át.)

BESZÉLŐ 1:

Duna vizén lefelé úsz a ladik,
A ladik,
Róla muzsikaszó, guzlicaszó, csimpolyaszó
Hallatik;
Juhaj! viszik a piros almát, barackot,
Juhaj! Kevibe Szent-Endréről menyasszont!

Piros almát eladják a budapesti
Piacon,
Abbul cifrálkodik Kevibe' a piros arcu
Menyasszony:
Juhaj! de derék ruha ez a fejkötő:
Mégfér ezalatt akármennyi szerető!

Kevi csárda reggel óta tele van,
Teli van:
Ott járja a kolót egy éles késsel, véres késsel
A Jovan:
Juhaj! piros volt, de csak férges alma volt,
Asszony, csinos volt, de azért csak luvnya volt.

Duna vizén lefele úsz a ladik,
A ladik,
Róla hejjuhujja, szitok-átok, dávorია
Hallatik:
„Juhaj! közel már Alexinác, Knyazevác:
Engem Kevi-Rác, többet ugyan sose látsz!”

(Schirilla fürdőgatyában elég gyorsan fut a Duna-parton. Nem kocog, rendesen kapkodja a lábát. Mintha a Jovan futva menekülne a parton. Aztán megáll, liheg, körülnéz, majd elnéz valahová a messzi tájba.)

BESZÉLŐ 2: „Az expedíció este nyolc órakor indult Bécsből. A lokomotív füttyölt, s Brehm a söröskancsóért nyúlt, melyet a vonatpinczér szolgált föl neki az imént. Hogy kicsoda ez a Brehm, utazásunknak ez a fő személye, reménylem, e helyen nem kell bővebben fejtegetnem. Az a kedvező alkalom, hogy ilyen kirándulást olyan férfiú társaságában tehetek, mint ő, elegendő volt, hogy elhatározásom az al-dunai hajóutazásra szilárdra váljék. Vonatunk a pesti pályaházba reggel 5–6 óra körül érkezett meg. Gőzhajónk már a gyönyörű Lánchídon alul pihent vasmacskáján.

A Duna-gőzhajózási Társaság nagy előzékenységgel bocsátotta rendelkezésünkre ezt a hajót, mely az én nevemet viseli, és állítólag valamennyi hajója között a leggyorsabb. Belső berendezése is kitűnő, és a vendéglőse is igen ügyes ember volt. Több termék, hajószobák, dohányzó-szoba, minden a legkedvezőbbben. A gőzös elkezdett a többi hajók és kisebb bárkák közül kibontakozni; megindultunk. Nagy momentum volt, az expedíció megkezdődött.”

BESZÉLŐ 1: „Akar-e Dél-Magyarországra sasvadászatra jönni velem? – kérdezte kegyelmes pártfogóm, Rudolf trónörökös. – Megbízható hírt hallottam vagy húsz sasfészekről, és azt hiszem, hogy mindnyájan sokat tanulhatunk, ha szorgosan megfigyeljük őket. Húsz sasfészek! El tudják képzelni, mit jelent ez egy észak-német ornitológus fülében, mint amilyen én vagyok? Nem volnék az apám fia, ha erre egykedvű tudtam volna maradni!

1878. év húsvét másodnapján vonatra szálltunk, másnap a magyar fővárosban gőzhajóra. Pompás hajónk repített minket a Duna tengeri torkolata felé. Délcegen állott előttünk a királyi várak, zöldben pompázott a Gellérthegy.”

BESZÉLŐ 2: „Brehm el volt ragadta a Dunától! Nem különben a Duna-táj mindennemű lakóitól. Azokon az estéken például, amikor sógorommal a parti vadászlatban voltam, Brehm barátunk odagyűjtötte Cserevicz falu női lakosságát arra a rétre, amely mellett gőzösünk állott, és a lányokkal eltánczoltatta magának a »kolo« nemzeti táncot. A keserves dudást, aki egyszer a hajónk fedélzetén is produkálta magát, csakhamar előkerítették, s fülhasgató instrumentumának hangjaira tánczoltak Cserevicz szüzei a természettudós körül, a ki széken ült a körben, s a tánczosnőket ajándékokkal folyvást buzdítgatta. Természetes, hogy erre csakhamar az egész falu ott volt, s így azon a réten valóságos népünnepek keletkeztek. Némán bámészkodva állotta körül a falusi nép az idegen férfiút, a kit bizonyosan valami bűbajos varázslónak tartottak.”

BESZÉLŐ 1: „Szép szálas nép a sokác! A férfija nagy, derék, az asszonya nemkülönben. Igen szép a termetük, és úgy mondják, arcra is csinosak. Arcukat illetően, némiképp a képzeletünkre voltunk utalva, mert a sokác asszonyok viselete olyan, amihez hasonlót Európa határán belül aligha találni. Arcukat ez öltözet tetemesen elfedi. Fenséges gazdánk találóan és leleményesen »mitológiai« nevezte el.”

BESZÉLŐ 2: „A rétisaspár házassága holtig szokott tartani, de csak akkor, ha a férj hím-társai nem csábítják el a feleségét, és nem foglalják el a fészket. A törvényes férj életre-halálra küzd asszonyáért, családjáért és lakóhelyéért. A harc fönt kezdődik a felhők között, és gyakran csak a földön ér véget. Egyetlen tollgomolyagként buknak le akkor a mélységbe, hol bele a vízbe, hol a szárazföldre. Körmeiket kihúzzák egymásból, de csak egy pillanatra. Kitépett, vérbe keveredett tollak jelzik a csatateret.

A tojó eközben a küzdők feje fölött kering, vagy fatetőről nézi a viadalt. Bármelyikük lesz a győztes, a csata végével dédelgetve fogadja. Csak az erőt illetik a kegyei.”

BESZÉLŐ 1 *(tovább)*: „»Paradicsomi állapotok« – jegyzé meg a trónörökös. E pár szóval találóan és világosan jellemzi a viszonyt, mely Magyarországon ember és állat közt fennáll. Amint a napkeleti népek, úgy szerencsére a magyar sem ismeri azt a gyilkoló mániát, mely Nyugat-Európában az állatok rendkívüli féltékenységét és ama tájaknak állatokban való nagy szegénységét előidézte. Itt a sas az erdei út szélén fészkel, a varjú a mezei faültetvényen. Igazán paradicsomi állapotok azok.”

(Schirilla civilben. Öregebb, kövérebb, egy hajón vagy egy hidon áll. Talán integet, miközben távolodunk a képtől. A tekintetünk lassan a magasba emelkedik, színpompás égboltozatot látunk. Az égi képek közé, azokkal mixelődve, majd az égietek helyettesítve beúszik egy Csontváry-kép, a Szerelmesek találkozása, vagy másik ismert címén a Randevű. A képen távolabbról egy szerelmespárt és az alvó Ámort látjuk; akár hisszük, akár nem: a Duna partján, a Vaskapunál. Ha pedig közelebb megyünk a képhez, akkor az emberi alakok mögött ismét a tüneményes levegőget látjuk, olyannak, amilyennek Csontváry szokta azt megfesteni.)

BESZÉLŐ 2: „A nap nyugovóra jár, előtte a vérvörös felhőkkel borított ég. Mintha egy óceán hömpölyögne odafenn izzó lábából. A skarlát felhők tűzszegélyei között csak egy darabka folton látszik ki az ég. Egy darab világoszöld ég. Ki tudja, mért van azon az egy helyen az ég nyitva; ki tudja, mért annak az égnylásnak a színe most zöld? Talán optikai magyarázata is van annak, de bizonyos, hogy ebben az órában ezer meg ezer, földtől megváló lélek keresi az utat a felhők között; talán azoknak a sápadt szellemei teszik azon a folton az eget topázszínűvé!

Csak egyetlen felhőt nem tud a nap megaranyozni, egy nagy, fekete felhőt, mely koromsötét árnyakat fest a véres alapra, s mély, borongó háttért ad az alkonyi verőfény sugarának. Ahol a hegyfalak árnyékot vetnek, ott már sötét van. És mély csend.”

(Az égi és földi képek között többször is látjuk a vásznon a szerelmeseket, akik név szerint: Széchenyi István és Seilern Crescence, de a világon senki nem ismer rájuk, csak aki tudja, hogy ők azok. És látjuk a háttérben a táj és az ég színeit. Közben hallgatjuk Jókait tovább.)

BESZÉLŐ 2: „A nagy, fenséges folyam-ős, mely megszokta a magyar sík lapályon ezer ölnyi mederben haladni méltóságos csendben, partjain a behajló fűzfákkal enyelegni, itt, összeszorítva száznegyven ölnyi sziklagátba, mily haraggal tör rajta át! Akik idáig jöttek vele, nem ismernek rá. Az ősz óriás szilaj hőssé ifjul, hullámai szökellnek a sziklás meder felett, s aztán csattogva, zúgva rohan alá a kőlépcsőkön, mik egyik sziklafaltól a másikig nyúlnak.”

BESZÉLŐ 1: „A Vaskapu öblén felül a bércfalak rétegekre vannak osztva, mik sárga, vörös, zöld színekben váltakoznak, s legfelső párkányaikon, mint bozontos zöld üstök, koronázza őket az őserdő minden fája. Fenn, a háromezer lábnyi sziklafokon is felül, a szűkre szorított ég tiszta kékje mint egy üvegboltozat tűnik fel a halotti mélységből. S a sziklák tömege odább még egyre emelkedik.” Rémisztő ez a formátlan szépség!

BESZÉLŐ 3 (*mintha a szerelmes Crescence szólalna meg a képen*): Milyen vörös az éjszaka! Milyen vörös a hold az égen!

BESZÉLŐ 2: „Egyszerre oly fergeteget támaszt a levegő, mely egy pillanat alatt elfogja a két bércfal közti kék boltozatot, s éjjeli sötétség lesz ideleln a völgyben. Odafenn tolongó felhők, kétfelől sötét sziklák. Néha átcikázik a magasban a zöld fényű villám, hirtelen megdördül s hirtelen kettészakadó csattanással, amint a szűk sziklaverem csak egyetlen akkordot képes elfogni a szörnyű orgonahangból. Egyszer aztán egyenesen lecsap a Dunába, iszonyú tűzsugarával pillanatra lángpokollá gyűjtja fel az egész bérctemplomot. Csattanása mint a világlomás harsog végig a visszhangos titánfolyosón. A zápor szakad. Látni nem lehet, csak a villámlobbanásnál.”

HAJÓS: Micsoda tünemények égen-földön! A „légtünemények” és „víztünemények” tudós költője azt látta a déli szorosokban, amit a Pontusz felé igyekvő hajósok látnak már sokezer esztendeje. Hajós ember kiváltsága ez, aki költő is egyben...

(Talán akad valahol kép a nagy mesemondóról, amint mondjuk, egy füredi hajón pózol. Még jobb lenne, ha egy ladikban ülne, és ha lehetséges, akkor valamilyen, egészen nem odaillő módon, azaz másféle öltözetben, másféle tevékenység közben. Ezt kellene a többi kép közé ügyesen elhelyezni a „légtünemény” szó előtt valahol, ez ugyanis az ő szép szava. E kép közelében tűnik föl egy-egy pillanatra az a három-négy fekete-fehér fotó is, amelyeken szintén egy hajós költőt ismerhetünk fel, éppen a Vaskapunál, hajója orrában, 1937-ben.)

BESZÉLŐ 3: A mámorító égi és földi tüneményeket a lévai patikus és a dunai indián is Hollósy Simontól tanulta költőien szemlélni. Festeni is tőle tanultak – *mindketten* Münchenben. Ő mesélt nekik a keleti levegőég szintüneményeiről, melyek valószínűtlensége, mint az ópium, megrészegeti az embert. Útra is kelttek. Szemtől szemben álltak, és szótlánul meredtek a napkeleti képtelen képekre. Itt vannak, látjuk, mit néztek. Azután hazajöttek, és meghaltak. A szívük ott maradt. Lakásuk a keleti ég mind a hét szférája.

(Itt, természetesen, „idevágó” képek és zenék düljék a szívünket. Szerencsés lenne valamilyen csillagképet is átfuttatni a mozivásznon, ami Baktay asztrológiájára utal, de tudjuk jól, hogy a mester nem csak az égboltot, hanem India művészetét is alaposan szemügyre vette. Vagyis indiai képek is bátran felvillanthatók e helyen. Nagy kár, hogy a rajzai, festményei elégték egy pesti bombatámadásban.)

HAJÓS (*tovább*): Az égi és földi *dunai* képeket meg a felcseperedő, komáromi Jókay Móricka festette – szótüneményeivel. A kisfiú sokat guggolt a parti kavicson. Csobogott vagy tombolt a Duna, fölötte zenéltek vagy zúgtak a szelek. Jól ismerte az utolsó antik isten hangulatait.

(Rövid képsor a Vaskapu mai látványáról, és ha van archív: az erőmű építéséről. Nem heroikus küzdelmet sugárzó képsorok. Az építők teszik a dolgukat. E közben az indiai isteneiket halljuk a Gangesz hídépítőiről tanácskozni, Kipling képzelet el a beszélgetésüket. Nem kell hozzá se hév, se indulat; túl vagyunk már ezen, bár mindhiába. Szépen, nyugodtan, okosan. Mégiscsak istenek beszélgetnek, nem suttyók.)

BESZÉLŐ 1: „Mik ezek? Nem látom tisztán.

BESZÉLŐ 2: Mi vagyunk, az Istenek. Ki más?

BESZÉLŐ 1: Ja, persze! Gangá anya ráküldte az építőkre a vízözönt. Ki más lenne még életben, mint mi?

BESZÉLŐ 3: Túl erőre építették. Egész éjszaka csak néhány deszkát tudtam leszaggatni róla. A falak állnak. A tornyok állnak. Láncra vertek. Vegyétek le rólam ezt az igát! Adjatok nekem tiszta vizet, part és part között! Én szoltam, Gangá anya. Az Istenek igazságát kérem!

BESZÉLŐ 1: Itt vagyunk, a Hatalmasak. Az egy és a tömérdek. Itt vagyunk mind.

BESZÉLŐ 2: Démonok ezek, démonok fiai! És ti magára hagyátok Gangá anyát, hogy csúfot üzzenek belőle!

BESZÉLŐ 3: Te is tudod, Siva, és ti is tudjátok, hogy bemocskoltak. A Pusztító elé kell járulniuk, hadd ítélkezzen Indra!

BESZÉLŐ 1: Biztosan azért csinálják ezeket a dolgokat, hogy az isteneik kedvébe járjanak...

BESZÉLŐ 2: Nem teljesen. A maguk hasznára csinálják. És az enyémre. Hiszen én vagyok a Jó Szerencse Ganésája. Az én képmásomat rajzolják a számlakönyvükre.

BESZÉLŐ 3: Megváltoztatták az arcomat, a testemet! Városokat építettek a partjaimon.

BESZÉLŐ 2: Ők csak ide-oda rakosgatnak egy kis sarat. Hadd túrjon a sár a sárba, ha úgy jó neki...

BESZÉLŐ 1: Először meggyaláznak minket, azután elfordulnak tőlünk. Itt maradunk csupasz oltárokkal, elhal az ima, elmennek az emberek. Így kezdődik. Kis istenek lesztek megint, a dzsungel istenei. Azután már azok se.

BESZÉLŐ 3: Az emberek meg visszatérnek önmagukhoz. Sárrá lesznek újra.”

(Schirilla öregszik, húzik és öltözködik. Régi, kifakult, színes ORWO-felvételen látjuk: kávéházi teraszon ül, újságot olvas [sic!], cigarettázik. Megint elnéz a távolba, egyre gyakoribb szokása. De vigyázat! Nem tűnődik! Mi néma csöndben nézzük a vizet, lassan folyik a part, a sziget, a nád, a fák; a lapály meg az ég szinte áll.)

BESZÉLŐ 1: Szindbád, a szótlanul hajózó, mindig úgy tekintett a folyóra, mint azon utak egyikére, amelyet az embernek végig kell járnia. Ahogy haladt lefelé, a torkolat irányába, mindvégig figyelmesen fületl – a víz föld alatti hangjaira. Fakó, távoli hangon beszélt a Duna.

HAJÓS: A valóság mind veszendőbb...

BESZÉLŐ 2: Szindbád, a lassan hajózó, mégis úgy érezte, hogy egyre erősebb a ragaszkodása a földi világhoz, az emberekhez. A természet szótlán gyönyörűsége bepillantást enged az örökkévalóságba. Ide már csak két-három ember hangja jutott el hozzá... Rémisztő ez a formátlan homály.

(Szerzői instrukció: Figyelem! Itt a keleti Balkánon, ahová ezennel megérkeztünk, kérem, hogy nagyon figyeljünk, nagyon vigyázzunk! Véletlenül se halljon ki a szövegből senki semmiféle iróniát, pejorációt, mert nincs benne ilyen. Ellenkezőleg, csodálkozás és értetlenség van benne az efféle szemlélet és „beszédmód” iránt. De ez sem méltatlankodás vagy felháborodás: őszinte, kissé naiv és bágyadt csodálkozás.)

BESZÉLŐ 1: „Katonáim viszolyognak beljebb menni ebbe a homályba.” Jelenti a császárnak a római hadvezér a Duna bal partjáról. Mi bajunk is van a Balkánnal? Kibírhatatlanul átható a tekintete. És sötét a múltja. A vezér sikeresen leküzdöi viszolygását, átlép az édeni barbaricum határán. Itt „szkíta urak poharát tölti zubogva” a folyó. Utálták. Ott is hagyták. A Duna mindkét partját, és a fekete vizü tengert is.

HAJÓS: Nálam költőbb tudósok és tudósabb költők zengték a művelt világ nagyságát. Majd tiporták a népek temetőjét, az elfelejtett keleti barbárok földjét. Civilizálták az élőket. Bőkezű bazár a balkáni múlt, mély értelmet rejtő. De miben is rejlik az értelme? Miben is?

BESZÉLŐ 3: Itt van Kis Bécs – a Duna jobb partján, odaát a Balkán Párizsa! Hiszen minden a legnagyobb rendben! Amott újra zöld tündöklés és szabadság végtelen áradása. Rongyos-foltos falucskák, ám önfeledtek. Évezredes, ígésző változatlanág. Vagy látomás? Sze-szélyes fantáziaképek?

(meséli) A kolkhisziak itt kergették fölfele a Dunán az argonautákat. Azok áteveztek innen a Szávára, onnan a Ljubjanyicára, a végén már a hátukon vitték a hajójukat. Vajon hová? Az Adriára? Pannonföldre? Vissza a Dunára? És hová tűnt közben az aranygyapjú?! A kolkhiszi kos ellopott, híres aranyló gypja? Hová?

(Ismét feltűnik a kifakult, színes ORWO-filmen Schirilla [vagy pseudo-Schirilla]. Hamisan kéklő tenger; pálmafák, fehér vászonöltöny, fehér kalap. Nagy, színes fagyaltot nyaldos, pedig már elég kövér és elég öreg. De úgy látszik, nem fél a haláltól. Sétálgat a pálmafák alatt, elégedetten nézelődik a nyaralóhely korzóján, miközben mi a Beszélő 1 élménybeszámolóját hallgatjuk a Duna deltájáról.)

BESZÉLŐ 1: Lomha, elcsigázott a folyó; a lapály, a delta már a felbomlás. Fűzek, nyárfák magasodnak, őserdő és megint zöldellő, mesebeli végtelenség – édeni mocsár. Homokos,

kopár, apró szigetek, körülfolják a vizek. Itt élnek, favázakra épített, nádtetos sárkunyhóikban a *lipovánok*, a „folyó gyermekei”. Az ő gyerekeik kenuval járnak iskolába.

BESZÉLŐ 2: Aztán ott van már a tenger is: Konstanca. Amikor Ovidius élt itt száműzetésben, Tomi volt a város neve, görögök lakták, és pontosan így fűjt, pontosan ugyanez az örökös, nedves, sós tengeri szél. Ovidius gyűlölte a Dunát. Arra kérte múzsáját, hogy vigye el innen, vigye Apollón és a múzsák szent hegyére, ahol sem a lelket, sem a szellemet nem gyöttri a bárbar pontuszi ég. Ovidiust halálra gyötörte.

HAJÓS: A folyó szétárad és alászáll. Braila, Sulina városai – kis világvége. A szenny kikötői. Rozsdásan hámló vasgerendák, fémlemezek, láncok nyüsztése, hajódeszkák halálhörgése. Tengerbe fullad a folyó. Fekete tengervízbe.

(Az elegáns *Schirilla* lassan, nyugodtan sétálgat a fakult *ORWO*-n. A homokos tengerparton *farácsos napozóágyak*, *napernyők*, az összes *szokásos holmi*.)

HAJÓS (*tovább*): A fényes lélek tengerfenékre süllyedt roncs, melyre szőrös ázalagok, kagylók, csigák és kavicsok rakódtak. Megkövesedett tetem, mely dermedten lapul a mélyben. A lélekre túl sok anyagi rakódott már, nem érez, nem jelez, tompa mozdulatlanság, némaság. Sötét üregeiben szörnyek vertek tanyát, s démonok látogatják. Elképzelni is félelem, borzongás... Tíz világekorszakon át megszűnik a földön a tavasz, az őszi, a tél, a nyár; nem lesznek füvek, lombok; és nem lesz ember, madár, bogár...

BESZÉLŐ 3: „Ha tudnák az emberek, amit a költők tudnak, seréket röptetnének minden igazi írástudó bőre alá...” (*Tengerparti, nyaralóhelyi felvételek, az ORWO-film forog tovább*.) Am, ha tudnák az emberek, amit a folyók tudnak, megbocsájtánák a költők tudását. De az emberek nem tudnak semmit.

BESZÉLŐ 1 (*lassan*): Szótlanul hajózó Szindbád lassú hajója most a torkolatnál megáll... Fekete ég, fekete víz, fekete mélység. Az idő legsötétebb szobája. A múltnak teljes összeomlása.

HAJÓS: Elnyeli a hajót, elnyeli a hajóst, elnyeli ezt a világot. Mindenség örvénye.

BESZÉLŐ 2: „Hogyha a régi poéták bölcs tudománya nem ámit, / isten vagy magad is, s ez ha igaz, kegyes is.”

BESZÉLŐ 3: Csak Jupiter és a költők tudják: „Minden nagyság azonos önmagával és önmaga rémisztő ellentétével.” A fekete víz, sima, tiszta tó.

És ott van valahol, odafönt az Argo, az aranygyapjú a fedélzetén! Elhozta a folyó. Még az idők legfényesebb kezdetén.

(*Csaknem változatlanul visszatér az első archív hatású képsor: pseudo-Schirilla hosszan fut a jégen a lék felé. Tudjuk, hogy már nem ifjú, nem sovány, de ismét fürdőgatyás. Nem bizonytalanokodik, nem ügyetlenkedik, amikor odaér a lék szélére, szép fejest ugrik a vízbe. Közben már halljuk ismét a közeledő kerézkörgést, a postakocsit és a lovacskák patkóit a macskaköveken.*)

HAJÓS (*Szindbád a batár mélyén zötykölődve, nyegle mindentudással motyogja*): Így mesélik a költők. Mindenkor lázasan lesik a folyó életének minden pillanatát. Úgy hiszik, hogy képzeletük ékesíti föl a Dunát, ettől olyan tűrhetőek a versek. Amikor a költők ilyeneket beszélnek, mindig magukra gondolnak. „Én vagyok az, aki ilyen szépen beszél. Jól hallotok? Jól láttok engem?” Kérdik pirosló fülekkel. „Én vagyok a Duna.” És tényleg. Mindenkit visz a folyó...

•

(A fenti sorokban fellelhetjük *Arany János*, *Babits Mihály*, *Bhartrihari*, *Alfred Edmund Brehm*, *Bródy Sándor*, *Cantú Caesar*, *Csehy Zoltán*, *Földi József*, *Geöcze Sarolta*, *Johann Wolfgang Goethe*, *Habsburg Rudolf*, *Halasi Zoltán*, *Hérodotosz*, *Jókai Mór*, *Kálnoky László*, *Rudyard Kipling*, *Krúdy Gyula*, *Lackfi János*, *Lakatos István*, *Márai Sándor*, *M. Nagy Miklós*, *Molnár Ferenc*, *Álvaro Mutis*, *Ovidius*, *Paszlavszy József*, *Enea Silvio Piccolomini*, *Id. Plinius*, *Su-la-ce*, *Szabó Lőrinc*, *Sztrabón*, *Tacitus*, *Vekerdi József*, *Vergilius*, *Vörösmarty Mihály*, *Weöres Sándor*, *Marianne Willemer* és *Virginia Woolf* szavait is.)

A gyűjtő

(Részletek A Merza-unoka című, kiadás előtt álló regényből)

1. Szalvéták

Gondolhatnók, hogy vidám elbeszélés következik, hiszen gyűjteni jó. Jó érzés, ha az ember gyűjtőként egy-egy újabb darabra tesz szert. Azután eltöpreng az új szerzeményen, előveszi, megszemléli. Fényképet készít róla, a fényképet nézegeti. Mutogatja vagy éppen féltékenyen dugdossa, nehogy mások is meglássák. Attól függ, hogy mit gyűjt az ember. Lehet gyűjteni mindent. De ki gyűjt? Az árva. A hadifogoly. A diktatúra rabja. Aki elveszítette az édesanyját. Aki egyetlen életbe vágó helyett száz kis fontoskodásban keresi a lényegét. Persze, lehet külső készíttetésre vagy divatból is gyűjteni... majomságból. Lényeg, hogy amit a gyűjtő boldogságáról gondolunk, az tévedés. A gyűjtés szenvedély, a szenvedély rabság, a rabság kényszer, a kényszer nem boldogság. Mégis van valami jó ebben is, mint minden szenvedélyben. É valamelyik pillanata, valamelyik fázisa. Van, aki szalvétát gyűjt. Mondjuk, kislány korában ájtott a szomszéd néni, akinek gyönyörű kék szeme volt, kicsit hajlott, már-már púpos háta. És nagyon piros rúzs a száján, szép volt a szín és a néni nagyon kedves. Ez a nagyon kedves néni a kislánynak egyszer hozott egy szép szalvétát. Ez a szép szalvéta egy nagy gyűjtemény alapja lett.

Ettől kezdve a kislány másoktól is kapott szalvétákat, mondták a családban, hogy ő nagyon szereti, gyűjti őket. Mindenki szalvétát hozott neki. Volt, hogy egy étteremből egy csak *kissé* összegyűrt szalvétát hoztak, mert szép volt. De hát akkoriban ebben a rab országban, ha el bírt menni egy átlagember étterembe, akkor sem mert még egy szalvétát kérni, hogy hazaviszi vagy hogy átviszi a szomszédba, a kislánynak, aki gyűjt. Nem. Félt az ember a pincértől, ahogy a pincér is félt, ha a postára ment, a postáskisasszonytól. Kisasszony! Attól a debellától, aki ott terpszkedett és mint egy sörényes oroszán, ordított, ha úgy tetszett neki, hiszen akkor ő volt a dolgozó és a dolgozó ugye, mindenkifelett. A szerencsétlen prolinak ezt adták be igazi önértet helyett, valódi tisztelet helyett álhatalom, ami ugye azt jelentette, hogy ő, mint dolgozó, akkor, amikor éppen dolgozó, tehát a munkaidejében, ha emberekkel találkozik, leugathatja őket. Ő a főnök. A kis szerencsétlen ember, a *prolicska*, milyen jó kis szó, akár oroszul is lehetne, *prolicska*, tehát a *prolicska* talán el is hitte, hogy ő valaki, akkor ott. A boltban, mint boltos. Persze, alkalmazott. A postán, mint postásdebella, vagy az SZTK-ban, mint nővérszipirtyó. Vagy később, a kisablaknál, mint sorszámosztó. Vagy megint csak a kisablaknál, ez még ma is így megy, mint olyan személy, aki szigorúan veszi át az előkészített TAJ-számot, személyi igazolványt, lakcímkártyát, beutalót. És ha valamelyiket nem nyújtja be a beteg, ostoba kifogással, hogy tegnap is itt volt, és benne vannak az adatai a számítógépben és a TAJ-számkártya elegendő igazolása annak, hogy ő az, aki – már undorodva néznek rá a többiek, akik mögötte állnak a sorban és sietnének sorra kerülni. Nem beszélve a kisablak mögött ücsörgő, eredetileg talán helyes leánykáról, aki dühödő fúriává változva, majdnem kipréselve szókített kobakját a kis körülukon, odanyomul egészen az üveghez, félrefordított fejjel, mint a kutya, amelyik kis résen akar kimászni a kerítés alatt, kirikácsol, hogy nem látja, hogy mi van kiírva? Az illető, aki a saját józan feje

után menne, elszégyelli magát és kezdi előkotorni ezeket a rongypapírokat, amelyeket kértek tőle. Meg ami ugye ki is van írva, tehát, eleve tudnia kellett stb. stb.

Szóval nem merünk másik szalvétát kérni a pincértől, aki nem önértetes főúr, mint amilyen volt 1945 előtt. Nem is kedves, szolgálatkész fiatalember, vagy öreg, csámpás, lőcslábú, aki karján a hófehér és kikeményített tiszta abrosszal és készséges mosollyal rohan nem egy, hanem egy tucat szalvétáért, hogy az illető, a kedves vendég vihesse a szomszéd kislánynak, aki, ugye, gyűjti őket. Nem, nem. A háború után, ahogy nálunk mindig mondták a családban, a diktatúrában, ahogy most mondom én, gyűrött, koszos szalvétát kapott a kislány a szép gyűjteményébe. Nos, egy idő után mégis észrevette, hogy ő gyűjtő. És igazi gyűjtő volt már akkor, amikor azzal a vékony fekete fiúval egymásba szerelmesedtek, és szalvétát kért az anyjától: valami új, érdekes szalvétát hozz nekem, anya – mondta, mert titokban arra készült, hogy azt a fiúnak adja. *Gyűjtő* volt, nem a saját szalvétái közül ajándékozta a rajongva szerett fiúcskának valamelyiket, hanem szerzett neki egyet. Ismerjük ezt. Gyűjtőtől kérünk valamit, mondjuk, ha kisbaltát gyűjt, akkor: megvenném az egyik kisbaltát, nekem adhatnád az egyiket, úgy látom, tíz egyforma is van ott. A gyűjtő, ha nagyon jó barátunk, vagy a testvérünk vagy a rokonunk, akkor legjobb esetben azt mondja, hogy jó, szerzek majd egy ilyen kisbaltát, és tényleg szerez is, de a gyűjteményéből sem el, sem ajándékba nem ad egyetlen darabot sem.

Az a szalvéta valamitől illatos volt. Évtizedek múlva is, ha a holmijaim között turkálva elővettem, beleszipantottam, éreztem azt a nagyon kellemes, nagyon szép emlékeket felelevenítő és izgalmas illatot. Nem tudom, hogy a lány szépséges anyukájától származott-e a parfüm, hogy már így adta oda a szalvétát a lányának, vagy a ravasz kisleányka tizenvalahány évesen is tudta, hogy jó lesz majd az az illat negyven év múlva, ha még mindig fölsejlik, előbújván a papírok közül, a szalvéta rétegeiből, a zsúfolt komódfiók aljáról.

Például Putyin, az öcsém, aki szobrász amúgy, ikonokat gyűjt. Ez a mániája. Legalább is a pszichiáttere, neki ilyen is van, nem azért, mert az amerikai divatot majmolja, szóval ez a pszi, akit egyébként Always Mártinak hív, részben a reklám után, részben, mert Mártának hívják a spinét, azt mondja, hogy ez az ikongyűjtő szenvedély a betegségének része, tünete. De csak gyűjtögessen, ez még nem is olyan veszélyes, persze nem szabad túlzásba vinni, figyelje saját magát, kibírja-e, hogy egy szombaton nem megy el a piacra, ahol kiváló ikonokat lehet találni. Putyin ezt elhitte, szerintem nem egészen így van. Nem betegség a gyűjtés, csak olyan szenvedély, mánia, szokás stb., ami a kedvtelések közé sorolható, idegen szóval hobbi, és ilyesmire valamelyest mindenkinek szüksége van, és ez többet használ, mint amennyit árt. Na, csak akkor, ha az illető nem herdálja el rá a család pénzét, az unokájának cumis üveg helyett ne vegyen ikont. Gyönyörű ikonjai vannak. Nem teljesen értettem, hogy van az, hogy amikor már egy szép gyűjteményre tett szert, eladogatta őket. Lehet, hogy a legszebbeket, de nem, nem a legszebbeket, hagyott is meg belőlük, aztán újra elkezdte a gyűjtést. Ugyhogy én arra következtetek, hogy nem a birtoklás a fontos számára, ebben sem egyformák

a gyűjtők, hanem a beszerzés, a megszerzés, a vadászat, a már megvan érzése, és aztán kész. Bár, fene tudja, lehet, hogy minden gyűjtő kicsit így van ezzel. A vadászat az igazi gyönyörűség. No, nem szó szerint értve, Putyinnál meg különösen nem, hiszen annyira szereti az állatokat, hogy szóba sem jön ezen lények gyilkolászása. Ha a környezetében ilyen gyilkoló van, azt is nehezen viseli el. Gyűjtött ő más is, nemcsak ikont. Szereti a régiségeket, a régi holmikát. Sokan szeretik, sokan, érzékeny emberek, átlelkesített tárgyakkal igyekeznek körülvenni magukat, és melyik tárgy lenne jobban átlelkesítve, mint a régi. Akárhogyan is, akármilyen is az, már használták, szerették. És tudjuk, a régi tárgyakat a két kezével, egyedi műként csinálta meg a mester. Szeretettel, büszkeséggel, tehát máris megkezdődött a tárgy lelkesítése. Gyűjtötte vagy gyűjti a tányérokot is. A dobapuzsai házában gyönyörű majolikaaljú mennyezeti petróleumlámpa lógott, a fal mellett néhány faragása, a sarokban igazi láb- és fejtámaszos, rövid parasztágy. Különbözőféle teóriák vannak arra, hogy ezek az ágyak miért voltak rövidek. Takarékosságból, vagy mert kisebbek voltak akkor az emberek, nem is tudom, milyen magyarázatok forognak. Az ágy fölött pedig, a falon, talán három sorban több tucat szebbnél szebb tányér. Márkás darabok, igazi értékes tárgyak, Bélapátfalváról, Hollóházáról, Telkibányáról, tulipános, madaras, miatyánkos sorozatok. Stílusos volt ez a tarkaság az egyébként is parasztházszerű épületben a rongyszőnyeggel, dédanyánk szép régi függönyével a rézkarnison. Szóval, izléselesen, egységesen volt régi tárgyakkal berendezve ez az épület (faragott lábú asztal, tonetszékek stb.), amely számomra a boldogság kis szigete volt. Hosszan lehetne magyarázni, mesélni, hogy miért. Talán mert akkor mentem oda, amikor szabadságon voltam, amikor nyár volt, bár néha a magányomat és a szomorúságomat cipelve kerestem egy odút, ahol békén hagynak, és így kötöttem ki ott, ahová szinte bármikor mehettem, mintha az enyém lenne. Saját kezűleg építette föl a testvérem, talán egyszer segítettem neki, máskor meg csak láttam, hogy mit művel. Az egész napi munkája után, a negyvenfokos melegben kiment a puszta, és fölrakott két sor téglát, nem kapkodott vele, de így is hamarosan kész lett a tájba, és a többi tanyához illő búboskéményes, verandás kis ház. Nem tudom, mi van vele, elszorul a szívem, mikor rá gondolok, fogalmam sincs, mit érzett öcsém, mikor eladta, látszólag könnyedén elszakadt tőle, de azért nem hiszem, hogy ez ilyen egyszerű volt.

Persze-persze, el kellett adnia, korosodván már azt a munkamennyiséget senki nem bírja, még a fele is sok, annak az elvégzéséhez is kemény, edzett pasas kell. Elég neki a Tisza-parti házat rendben tartani, kisebb szobrában dolgozni, szállítani őket, a nagy kertet ásni, szántani, kapálni, locsolni, ültetni. Vágni a fűvet a ház közvetlen környezetében, metszeni a támadó erdőt, a sarjadékokat vagdosni, melyek a szomszédoktól akarják ellepni a földjét. És az állandó betörések miatt följelentésekkel kínlódni, nyomozásokkal, beszerezni az ellopott dolgok helyett másikat, komoly fáradtság. Én pedig egyedül vagy nem egyedül néha megjelenek, ki tudja, hány évtizede, négy? öt? hol a dobai, de most már csak a Tisza-parti házból, mintha az enyém lenne, és élvezem a csöndet, a természetet, a szabadságot. Zabálok, iszom, régebben csavarogtam az ártéri erdőben, láttam hajnalban őzeket és a gyönyörű naplementéket. Hallgattam a padláson fészkelő pelék zörgését, vagy a tetőt verő eső kopogását, a föltámadó nyári szélvihart, és csak most, hogy erről gondolkodom, jut eszembe, hogy ezt is milyen természetesnek vettem vagy veszem. Hogy ő dolgozik, kínlódik velem, én meg élvezem. Vajon mit gondol erről a testvérem? Ha megkérdezném, azt mondaná, hogy hülye vagyok. Igen.

No, ami a gyűjtést illeti, nekem is van egy-két ikon, amelyik öcsémnek mindig annyira tetszett, most az jutott eszembe, hogy neki kéne adni. Aztán rögtön az, hogy képes lenne és eladná. Talán ebben az eladásban valami kisgyerekkorból megmaradt bosszú is lenne. Tudná, hogy nekem ez rosszul esik, de úgy ténne, mintha ez meg sem fordulna a fejében. Vagy az, hogy ilyen ikonja már van, és éppen most nincsen pénze, hogy újabb ikont vegyen, márpedig *örménynek* venni muszáj, ahhoz meg kell a pénz. Szóval, nem fogom neki adni ezt az ikont. És nem fogja megtudni azt sem, hogy mennyire hálás vagyok azért, hogy a komfort nélküli kis házaiban oly sok időt eltölthettem.

A legszebb ikonomat Moszkvában vettem. De nem ám úgy, hogy kimentem a piacra. Az ikon szót a szar komcsik világában kiejteni sem lehetett, viszont sutogva, családi, szűk baráti körben említettem, hogy szeretnék egyet. Válja, aki annyira kedvelt engem és mindannyiunkat, akikkel találkozott a családból, megkérte a bátyját, akinek megvoltak valaminő ismeretségei vagy összeköttetései ilyen téren, hogy segítsen. Így akkori pénztárcámhoz képest viszonylag olcsón, mostani szemmel nézve nagyon olcsón, áttételek útján, vettem nekem egy ikont, amit aztán eljuttattak hozzám, én meg hazahoztam Magyarországra. Az ikon (most hirtelen megjedtem, hogy el tudom-e mondani) az evangélisták közül hármát ábrázol, és igen, majd jobban meg kell néznie ezt a finom műalkotást, hogy ha nem látom, akkor is le tudjam írni minden részletét. Moszkva! Nagypám száz éve fogolyként átutazott rajta, dicsérte, ahogy ő írta naplójában, a „kitűnő gondol” megépített faházakat, vilálat, én ezeket már nem láthattam, de láttam azért egy-két ódon épületet, amelyet a forradalom, a háború, a kommunista baromság nem pusztított el. Egyszer egy ilyen házból gyönyörködtünk a csoporttal, kijött egy fehér, hímzett főkötős aranyos bábuska, behívott, és természetesen megkínált süteménnyel, meg valami édes kis itókvával, azért mondom, hogy természetesen, mert ez a néni nem szovjet volt, hanem orosz.

Bozse moj! Mit szenvedett az a szerencsétlen nép! A kommunális lakások még a hetvenes években is! A szörnyű albéretek, az értelmiségiek rettegése, a bujkálva beszerzett információ, a kézzel másolt Blok-versek. A nagyszerű Pityer, amit ismeréseim körében senki nem hívott ott Leningrádnak. A titokban látogatott pravoszláv misék. A tömött templomok a szertartásokkor, a rengeteg égő gyertya, a mély hangú, sápadt fiatal pópa a magas fővegben. Ahogy szenvedő és átszellemült arccal tartja az ikont, és a hívek csókolgatják a képet, a kezét, a ruhája szegélyét. Az orszok! Kint az utcán pedig ott a Szovjetunió. A vágató metróban a csöcselék, amely elsöpör az útból, letapos, leszakítja a karod, ha kapaszkodsz a kocsiban.

Nos, az ikont bebugyoláltam egy ingembe, beletettem az egyik táskámba, és a repülőtéren a zöld sávon jöttem át, ami azt jelentette, hogy nincs semmi elvámulnivalóm. Nem tudom, mi lett volna, ha elkapnak, mert odafelé csak azért voltam egy-két napig börtönszerűen elzárva egy tranzitszálló szobájában, mert valami vonás vagy kettőspont hiányzott a meghívó-útlevelemlről. Végül egy ismerős ismerőse a követségről jött értem, és az szabadított ki. No, ülök a repülőgépen, örülök, hogy nálam van az ikon, nem tudom, mi lesz majd megint Ferihegyen velem vagy az ikonnal. De minden baj nélkül hazahoztam, egy farmer árán.

A farmernadrág, a nyugati áruk elől elzárt Magyarországon is nagy kincs volt még, sokat ért. A fiatalok és a negyvenesek is, persze, mind farmernadrágot szerettünk volna. Milyen nevetséges! Vajon el tudja-e képzelni azt a helyzetet egy mai tizenéves, huszonéves, aki azt tapasztalja, hogy bármelyik bevásárlóhadályban több farmer-

szaküzlet van, ahol tényleg Dunát lehet rekeszteni ezzel a termékkel. Nem tudom, milyenek, csak azt tudom, hogy a környezetemben olyan farmerokat, Jeans-eket látok, amelyek gumis, nyúlós, vékony anyagból készültek. Annakidején, ha kimostam a kemény vászongatyát, ahogy mondtuk, meg lehetett állítani a saját lábán. Szóval, kincs volt itt is a farmer, pár évvel korábban még Szegedről lógtak át az egyetemisták, hogy a szabadkai piacon az olasz kereskedőtől beszerezzék az áhított ruhadarabot. Úgy emlékszem, hogy kétezer forintért vettem egy ma már nem olyan híres márkájú Jeans-et. Kétezer forint akkor mai ötvenzret érhetett, azért saccoom így, mert tudom, hogy annyiból egy hónapig kissé nyomorogva, de elédegeltem. Hát most ötvenből menne ez. (?) Akárhogy is nézem, az ikon olcsó volt.

Én mindent gyűjtök, halmozok. Most a késgyűjteményemről készülök beszélni, és közben eszembe jut, hogy nincs, amit ne gyűjtenék. Mindenből többet akarok. Ha van valamim, azt gondolom, hogy ezt elveszítettem, elrontja valaki, leejti, eltöri, elveszi tőlem, kell tartalék, kell egy másik. Vagy én magam majd elhasználok, elrontom, kicsorbítom, tehát nem elég, ha egy van belőle. Elképesztő, hogyha ezt most végiggondolom. Apróságokra tessék gondolni, Tisztelt Uram, játékokra, vacakokra, olcsó használati tárgyakra. Igen, ez meg a másik, hogy igyekszem mindig mindent olcsón beszerezni. Persze nem bánom, ha jópofa, sőt. Például van egy sokzsebes nadrágom. Látok egy hasonlót vastagabb anyagból, nyár van, leértékelték. Megveszem ezt is itt, jó lesz télire. De hát egy vastag téli nadrág nem elég, amott az ráadásul fekete, az majd a lőtérre... Már *három* sokzsebes nadrágom lett!

Egyébként a másik készítés, inspiráció a gyűjtésre az, hogy ha hozzájutok egyhez, rögtön tudom, hogy nem az igazi. Ez a jó szó! Nem az igazi! Jó ez a bicska, az árát nagyon megéri, de hát ez az ócska műanyag markolatbetét! És akkor már tudom, hogy egy ilyen, ehhez hasonló másik bicskára sürgősen szükségem lesz, hiszen ennek igen jó a konzervnyitója, de nem elég jó a dugóhúzója. Talán lefeszégetem a nyeléről a műanyag rátéteket és fával pótolom ki, meg tudom csinálni, szépen is. Persze, bizonyára elkapkodnám, a fa berepedne, aztán nem lenne türelmem az egészhez. Vagy ki tudja?

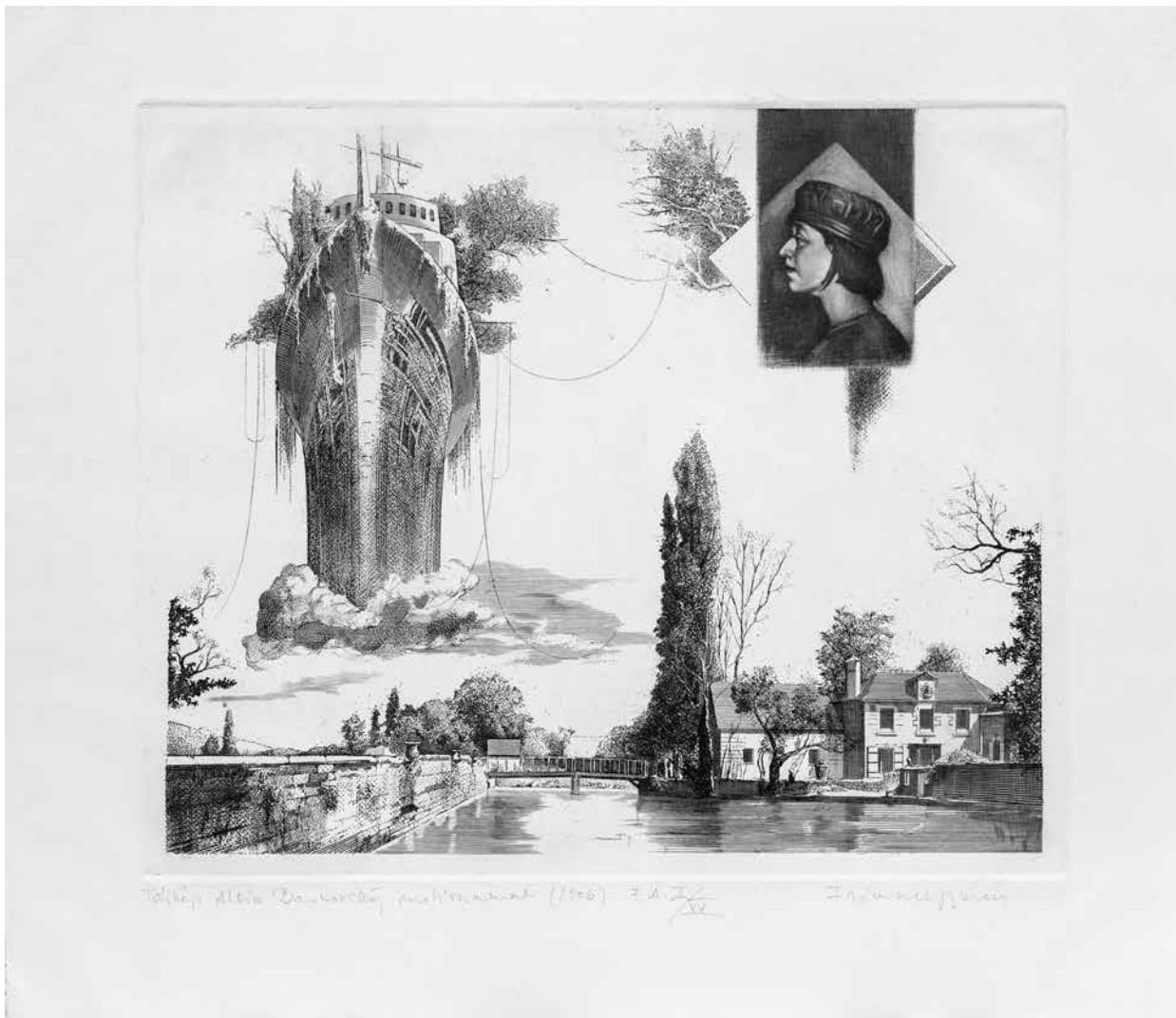
Csináltam én már jó és szép késmarkolatokat. Ott van például az *első* ajándékkés, az Elsőtől. Na, ennek az Endékából hozott, finom vonalú kis papírvágó késnek gusztustalan szarvasagancs-utánzat markolata volt. Utóbb kiderült, hogy a penge nem csak papírvágásra alkalmas, jó minőségű kis acél. Megérdemelte, hogy vacakoljak vele. Szegeden, az ötvenes években, diákoromban beállítottam egy késeshez, hogy segítsen nekem megcsinálni a kés markolatát, illetve megcsinálom én, csak hadd használjam a szerszámaid. Nem tudom, hogy régebben voltak-e ilyen közvetlenségeim. Nem emlékszem már a részletekre, tény, hogy vittem a kis szarvasagancsot, már fűrtam volna rá egy lukat, ahová majd beillesztem a kést valami ragasztóval. Csakhogy amikor az eredeti markolatot levettük, annak a végén volt egy nagyon csinos fényes nikkelpupak. A késes jó szemmel meglátta, hogy a műanyag végén lévő kupakot rátehetjük a szarvasagancs elejére, a penge felőli részére, az ott szépen lezárja a csontot, eltünteti a keletkező lukat, az esetleges hézaggal. Fogta magát, bevágta a szarvasagancsot a satuba, hogy ne sértse meg, a pófákra rongyokat tett, egyszerrel figyelmesen és finoman dolgozott – régi vágású, bár fiatal szakember. Ráütögette a kupakot a markolat egyik végére, ugyanott belefűrt, így már készített egy megfelelő nyílást. Ezek után elővette az összetört fenyőgyantát – most megtanultam, hogy ez a legalkalmasabb arra, hogy egy nyélbe a fémrészt talán egy életre beszorítsuk –, tehát be kell szórni a lukba a

törött fenyőgyantát. A fémet, jelen esetben a kés pengéjének az elvékonyított, nyélbe illesztendő részét finoman felizzítani! Finoman, mert ha a penge is felmelegszik egy hőfokon túlra, akkor az már nem acél, puha vas. Nos, tehát szakszerűen fölmelegítette a késes ezt a kis nyúlványt. Fogóval belenyomta a lukba, sisteregve fölolvadt a gyanta, nem emlékszem már, hogy megvártuk-e, hogy lehűljön, vagy vízbe tettük, biztos ez se mindegy: repedések elkerülése stb. Lényeg, hogy az így összeillesztett darabok kitűnően egybekeltek. Később a markolat végét lefedtem epokittal, mikor megszáradt, finoman lecsiszoltam, a pengét magát és a fedőkupakot gondosan kipolíroztam, a kést kifentem, negyven éve megvan. Amerre a sors vetett, minden íróasztalomon a kedvenc bögrémben ott állt. Volt egy eredeti börtokja, az elkallódott. Később vettem egy börtokot Szlovákiában több mással együtt, hogy majd valamire jó lesz, és lám, utóbb kiderült, hogy véletlenül pont erre a pengére illik. Azóta ebben az ügyes kis sárga hüvelyben áll a törökösen elhajló végű, de még a régi márkacímert is magán viselő szerszám a csinos szarvasagancs markolattal. Jól használható, nem csodálatos, de elég jól kinéző tőr.

Érdekes, hogy hiába állt a kiskés mindig az orrom előtt, alig-alig jutott eszembe az a lány. Ő viszont eleinte többször jelentkezett telefonon. Volt, hogy találkoztunk is, bár nem akartam. Nem tudom, miért nem. Hálátlan voltam, menekültem előle. Igen, igen, tudom már! Tolakodónak tartottam a viselkedését. Azt hiszem, mindig féltém azoktól a nőktől, akik kezdeményeznek. Féltém tőlük és ellenszenvesnek, taszítónak találtam az agresszivitásukat. Mi ez? Nem tudom, most nincs kedvem elemezni. Egy este, évek múltán a lánya hívott föl, hogy az anyja rákban meghalt, és ahogy mondta, ő nagyon nyitott *mindenféle* találkozásra. Egyszerre voltam megdöbbenve a haláleset hírére, sok minden végigvágatott bennem, emlékek, érzések, hangulatok, képek, és ugyanakkor megdöbbenve hessenttem el magamtól a viszolyogtató gondolatot, hogy lám, a lány ugyanolyan rámenős, agresszív, mint az anyja volt.

A Kőparton, ahol akkoriban éltem, volt egy vegyespiac. Itt mindenfélét lehetett kapni. Szerettem is ott lődörögni, mint általában a piacokon. Persze, mindenki tudja, hogy óriási különbségek vannak. Bizonyára egészen különleges lehetett Párizsban a halpiac, amelynek a helyén azután a Pompidou-központ épült fel, de láttam én izgalmas piacokat a világban és itthon is. A római zsigvárság egy városrésznyi területen fekszik. Külön vannak a ruhák, az italok, hosszan a pultok egymás mellett, dísz tárgyak, tányérok, kerámiák, szobrok stb. Órákig tart, míg az ember végigmegy a standok során, persze, élelmiszerek is kaphatók, aztán dugottabb holmik, fegyverek, ez-az. Vagy izgalmas volt a kijevei piac, ahol rengeteg gyümölcs, zöldség tarkállott, aztán speciális helyi ételek, különleges édességek, amelyekből hoztam is haza. Sokáig őriztettem például egy nyakláncszerű csemegét, amiben cernára felfűzött magvak köré kikristályosodott cukorka képezte a nyaláncságot.

Az én generációból sokan ismerik a piacot Zakoanában, amely persze télen a legizgalmasabb, amikor a környéken, túl a parkoló autók, gőzölgő, nagyszórú, hatalmas lovak ácsorognak a kocskik előtt. Pokróccal letakarva, hogy a megizzadt állatok testére hulló hó nehogy megbetegítse őket. A piac felé közeledve aztán poráron vagy fegyelmезetten ücsörögve szánhúzó kutyákat is láttam, egyszer egy óriási malamuddal le is fényképeztem Esztert. Ezek a malamudok hihetetlenül éber állatok, örökös készenlétben, örökölték nyilván ezt a képességüket abból az időből, amikor még farkasoktól, medvéktől félve kellett vágatniuk a hősivatagokban, húzva a szánkót, a gajdoló, ordító, vezényszavakat pattogó aranyásóval. Izgalmas volt a hely, a rengeteg

Tajkép Albin Brunovsky művészképe (1906)

gorál holmival. Jellegzetes szagú gyapjúzoknik, sapkák, bundák, bekecsek, mi minden volt ott is! Emléktárgyak, zeneszerszámok és egészen közönséges hétköznapi eszközök: fűrész, kések, kanalak s egyebek. A tömegben átvergődve a hegyi felvonóig lehetett jutni, ahol az ember, ha síelni akart vagy csak bámészkodni fönt a gyönyörű magasban, fölventatta magát a Gobulowkára, ott a hegygerincen hosszan lehetett csúszni, az enyhébb, majd vadabb lejtőkön lefelé, a városka felé. Nem osztrák pálya, de... A Gobulowkán akkoriban még családi házak is álltak, egy ilyenbe kíváncsiságból bementünk. Jellegzetes népi építmény volt, évszázados, hagyományos szerkezettel és berendezéssel. Adva van egy nagyobb ház, tetővel, úgy néz ki, mint általában a házak, van oldala és így tovább, csak meglepően nagy az egyik bejárata. Ezen a bejáraton, kapun tudnak ki-be közlekedni az állatok, a szarvasmarhák, kecskék, és ha itt bemegyünk, akkor látjuk, hogy a ház egyik fele bizony istálló. Az istállóból lehet bejutni a nagy házban belüli kisebb házba, itt élnek az emberek. Néha kutyák, macskák, gyerekek hemperegnek a tűzhely mellett a konyha földjén. Ez a ház is ilyen volt, nem kellemetlen tehénszag lengte be az egészet, és egyenletes langyos meleg volt mindenütt, kivéve a konyhát, ahol bizony inkább forróság. A tűzhely egy háromszintes kőépítmény, a körülbelüli középső szinten kellett belerakni a tüzelőt. Mindent elégettek ott, gallyat, csutkát, szalmát, fát (szenet nem láttam) és az egész kemence így fölmelegedett, különféle hőfokúra a legalsó, illetve a legfelső szint. A tűz fészektől távolabbi lépcsőzeten melegen tartották az edényeket, kelesztették

a tésztát, ott állt a húsleves, mondjuk, amelynek nem volt szabad kihűlnie ebédig, ami közeledett éppen, ebben az órában, amikor mi betoppantunk. Közvetlenül a tűzhely fölött pedig forrt, rotyogott az étel, kissé arrébb gőzölgött egy hatalmas fazék víz. Sürgött-forgott a háziasszony, aki úgy nézett ki, mint egy öreg boszorkány, de inkább csak az arca. A vádlija, fara formás, melltartó nélkül lengő emlői hatalmasok. Ez az öregarcú fiatalasszony négyöt gyereket nevelt, a legkisebb, maszatos és taknyos arcú leányka, zabkéve színű hajjal, pucér popóval négykézláb csúszott-mászott a lábaink körül, vidáman gügyörészve és időnként hadonászva valamit el akart tőlünk kérni, nem nagyon értettem, hogy mit. Volt még egy valóban vén banya, aki a sarokban ült, egyenletesen dülöngélt és gépiesen mormogott, lehet, hogy imádkozott, csak néha fordult felénk.

Ezekkel a gorálokkal oroszul próbáltam megértetni magam, hát ugye, a szláv nyelvek hasonlósága miatt ez nem volt teljesen reménytelen, ők nem igazi lengyelt beszéltek, én meg semmilyen. De egy-két szót elkapva ők is értettek valamit a beszédemből, én is az övékéből, meg hát, mutogattunk, hadonásztunk. Nem tudom, honnan támadt az az ötletem, hogy jó lenne náluk lakni egy darabig, és ezt én meg is érdeklődtem, magam sem gondoltam, hogy ebből valami lesz, de csoda történt, a háziasszony öklömmyi betűkkel, nagyon lassan formálva azokat, mintha rajzolna egy-egy bagolyszemet, felírta a címüket, és, figyelem! egy telefonszámot. (Melyik magyar tanyán volt ekkor telefon?!) Mondta, hogy ha jönni akarunk, hívjuk föl, hát nem így, de ez volt a lényeg. Ez a gobulowkai cím és te-

lefonszám ceruzával róva egy újságpapír letépett szélére ma is itt van a fiókomban. Nem fogok én már menni se Zakopanába, se a Gobulowkára, sielni aztán legkevésbé, de hát, ki tudja. Nagyon érdekes lenne náluk kikötni. Ezt csak így mondom, a levegőbe, mert gyanítom, ismerve ezt a globalizálódónak nevezett, jót is, rosszat is hozó világot, hogy a százötven éves parasztház már sehol sincs, és az a zakkéve hajú kislány most a sarkon áll, de lehet, hogy egy nyugati akadémia vendégprofesszora. Hagyjuk.

Hogy is kanyarodtam ide? A piacokról volt szó. És a köparti piacról. Hát az is érdekes volt a maga nemében. És amikor az ember valahol van, akkor nem azon gondolkodik, hogy máshol mennyivel érdekesebb vagy izgalmasabb, legalább is, ha normális az illető – hanem annak örül, amit ott lát, azon izgul, amit ott talál, azzal alkudozik, akitől ott akar venni valamit. Voltak itt oroszok, lengyelek, ukránok, szlovákok, magyarok, cigányok, vietnámiak, kínaiak. Egyszóval nemzetközi és szocialista mezőny. Ocskaságaikat vagy kis kincseiket próbálták eladni úgy, hogy némi haszon teremjen. Így az oroszok késeket, szerszámokat árultak, az erdélyi magyarok festett tányérokat, himzéseket. Az ukránok olyan fémbögréket, tálakat, amilyeneket Magyarországon már ötven-száz éve nem készítenek. Ma az efféle edények, mondjuk, az öntöttvas vagy rézbográcsok luxuscikknek számítanak, és csak a gazdagok tartanak ilyesmit a Balaton-felvidéki présházákban, hogy eldicsekedhessenek internetes recept szerint főzött pincepörköltjükkel.

Ezen a piacon vettem azt a kakasos tányért, amit sokszor néztem a Katona utcai konyha falán, ahová föl tettem és ahonnan, mintha álmodnék, úgy rémlenek föl azok a napos hétvégi délelőttök. Mikor elköltöztem, a tányért elhoztam, kicsit aztán el is szégyelltem magam, hogy miért nem hagytam ott, az a nő többet is érdemelt volna ennél, de hát mindig is volt bennem zsgoriság, meg az az érzés, hogy úgyse becsülik azt, ami számomra fontos. Ez biztos nincs egészen így, mindenesetre a tányér egy-két falon még megjelent, aztán most itt van az orrom előtt, a piros-fehér-zöld karikák között középen hetyke, sárgás-barna kis kakas kukorékol.

2. Két fekete kés

Itt vettem, ezen a köparti nemzetközi piacon két egyforma bicskát. Fekete, kemény műanyag markolat, meglehetősen nagy, vagy hatcolos penge, szemben egy kisebb görbe, amilyen a juhász körmölkése, vagy némely ojtókés. Orosz gyártmány volt ez: egyezményes garancia arra, hogy csúnya, durva, de erős, jól használható szerzőm. Nem hátrány, hogy az oroszoknál minden ilyen turisztikával kapcsolatba hozható tárgy, kisbalta, egyebek, ásókat hihetetlenül olcsóak voltak a magyarországi akkori árakhoz képest is. Általában, ha megvettem egy ilyen eszközt, amit lehetett, tökéletesítettem rajta. Kifentem, políroztam, beolajoztam, ahol a műanyag nem volt kifogástalanul eldolgozva, ott egy kicsit megreszeltem, tehát végül volt két erős, jófogású, kicsit brutális kinézetű szerszámom. Nehezen kinyíló, ehhez hozzátartozott, hogy nehezen becsukódó, így nem kellett félni, hogy rázár az ember kezére, amikor kinyírja az *ellenséget*. Nyitáshoz két milliméteres parasztköröm kellett, vagy ahogy én csináltam: a pengét valami pénzérmével mozdítottam meg.

Apámnak adtam az egyiket, Parancs János barátomnak a másikat. Janó mértéktartóan kedves, minden bizonyára nagyon tisztességes, mindenféle elfogultságtól mentes és következetes szerkesztő volt. Általában véve is szigorú, nem túl könnyedén fogadta a kisebb-nagyobb emberi gyarlóságokat: a feledékenységet, lustaságot stb. A megbízhatóság szobrát róla lehetett volna mintázni. Én tisztelem ezeket az adottságokat, tulajdonságokat, de

nem ezért szerettem Jánost, hanem mert éreztem: jóindulatú lény. Nem feltételeztem benne semmiféle gonoszsgot, irigységet, a másíknak ártó kicsinyességet.

Gyakran jártunk együtt a Grinzingibe iszogatni, hárman, négyen, hatan, mikor hogy jött össze a társaság. Ott volt Alföldy Jenő, majdnem mindig Deák Laci, Ferdinandy, meg akikkel még utóbb összefutottunk. Néha a szerkesztőségből kolleganók, Harriett, Zsuzsa. Aztán megjelentek fiatalok, János pártfogoltjai, mára már jónevű szerzők, Acs, Villányi Laci, aki a kitünően gondozott győri *Műhely* főszerkesztője és örökké szerelmes lírikus, abból a fajtából, akinek így mindig van témája, és sorban meg is születnek a jó kis ciklusok, a szenvedély kezdetéről, forrpontjáról és elsratásáról. János Mándy novelláit szerkesztette egyebek mellett, a mester tökéletesen megbízott benne. Behozott a szerkesztőségre egy marék folyóiratot vagy folyóiratról kitépett lapokat, benne néhány gépelt oldal; János ezeket összerázta, és megszületett a következő nagyszerű novelláskötet.

Magam Mándy-rajongó voltam és vagyok egyetemista korom óta. Egyik novellája értelmezése volt az egyetemi doktori dolgozatom is, nemrég belenéztem, ma is elfogadható szemléletű, tüzetesen elemző írás, kurta történeti bevezetővel és alapos elméleti háttérrel. Mándy azon szerzők közé tarozik, akiről mindenki hallott, az írók lelkesen tanultak tőle, és a hozzá képest harmadik, negyedik generációs fiatalok is mándys mondatokat írnak le, bár lehet, hogy ők ezt nem tudják. Nagyon érdekes az irodalmi, művészeti hatás, hogy közhellyel éljek, búvápatokokként tűnik, s bukkan föl, az egyik szerzőnél tudatosan van jelen, a másik már nem sejtí, honnan az, ami megdetszett a közvetítőtől és így tovább. Hozzászóltam én a Mándy-jelenséghez, mikor ilyesmikről csevegtünk, de általában sokára és nehezen tudatosult a szerkesztőségben a tájékozottságom.

Doktorátusomról egyszerűen nem beszéltem. Megjelent cikkeimről, soha. Ha valaki észrevette őket, örültem. Ha jó szót szóltak, elolvasták, hálás voltam. De én magam ezeket sosem ajánlottam. Nagyon hosszú ideig, talán ötvenéves koromon túlig tartottam magam bölcs és szigorú nagyapám régimódi elvéhez: „ne dicsérd magad, várd meg, míg mások dicsérnek”. Ebben a világban ez az elv, bizony nagyon lelassítja az érvényesülés sebességét. A kollégák a felszínt látták, az érzékenyebbje is lassan-lassan vette tudomásul, hogy ez a jóképű pacák, aki, *ki tudja*, hogy került a kiadóhoz, mindenesetre tesszik a nőknek, és elég felületesen udvarolgat is nekik, úgy látszik – szakértő! Szóval most arról beszélek, amilyenek a női vezetők láthattak és a barátaim is: egy *ilyen* fiatal férfi hogyan is lehetne felkészült és elmélyült. Azt kellett volna mondanom, hogy János, olvasd el ezt a cikket Mándyról és majd mondd meg a véleményed. Hát én ilyet nem tettem. Mindegy, szerettem pár embert ezen a munkahelyen, néhánytól viszolyogtam és a túlnyomó többség hidegen hagyott.

Ténymegállapításként mondom, hogy a velem született érdeklődés és a rengeteg olvasás, a sokoldalú, képzőművészeti, zenei kíváncsiság átlagon felüli minőség-érzékenységet és emberismeretet alakított ki bennem. Annál is könnyebb volt érzékelnem kollegáim meglévő vagy hiányzó képességeit, mert egy időben nekem kellett összesítenem és átfogalmaznom, kipofoznom azokat a kurta kis írásokat, amelyekkel jellemezték az általuk gondozott műveket. Ezekből lettek aztán a fülszövegek vagy a könyvheti két-három soros ismertető, afféle reklámanyagok. Volt kolléga, aki nem tudott magyarul mondatokat egymáshoz ölni. Volt, aki korrekt mondatokban száraz, unalmas fűrészpört kreált. Némelyikbe csak itt kellett belenyúlíni és formás minirecenzió jött létre. Na, mindegy, elég hamar kiderült, hogy ki az, aki nem is alkalmas szerkesztőnek, de ott van, később jöttem csak

rá, hogy miért. Az egyik *cenzor* besúgással foglalkozott és tette magát fontossá, a másik nagyon magas rangú kommunista családból származott. Ettől ezek az emberek nem rosszak, ellenszenvesek sem, hosszú eszme-futatás lenne elmondani, hogy is van az, hogy valaki vonzó és önzetlenül kedves nő, vendégszerető háziasszony, kisebb dolgokban jó kolléga, néha még szerény is, nem rejtve véka alá, hogy érzi ügyefogyottságát ebben-abbban a munkában, ami a szakmához tartozna, más részével a személyiségének pedig, akikkel az előbb együtt kacarászott, akiknek szívességét elfogadta, akiket meghívott vendégségbe stb., azokat aggály nélkül besúgja.

Ez bizonyára külön alkat, az is lehet, hogy tudathasadásos személyiség, nem tudom, nincs is nagyon kedvem foglalkozni velük. Inkább az érdekel, aki sosem vetemedett ilyesmire, akiben lassan fejlődött ki a hűség érzése a másik iránt, és aki nagyon komolyan vette a szerkesztői munkáját is, meg a költői, alkotói tevékenységét is, és talán mindennél fontosabbnak tartotta a férfibarátságot. Ilyen volt Janó, ilyen volt Laci. Egyszer a Grinzingben iszogattunk, talán meleg volt, talán csak nem akartam levenni a kabátom, azzal, hogy mindjárt megyek, vagy az állandóan nyitogatott ajtó felől becsapott a hideg, és mindig hajlamos voltam a gyors megfázásra, no, mintha télikabátban lettem volna, izzadtam, ittam a rossz lőret. Mindig mondtam nekik, hogy ez a bor majdnem ihatatlan, ők azt válaszolták, hogy finnyás vagyok, válogató. Igaz, egy liter után már megfelelőnek tűnt, akkor inkább az éhség kezdett gyötörni. A Vigadó második emeletén elhelyezkedő kitűnő konyhájú önkiszolgálóban ugyan gyakran megebédeltünk, olcsón, finom dolgokat, házias ételeket is. Azóta sem ettem olyan jó töltött karalábét, ami annyira hasonlított volna az édesanyáméhoz, no, szóval nem mindig eleve étlen-szomjan, de a borozás után mindig megéhezve kértünk egy-egy zsirosdeszkrét, keménytojást, azt befaltuk, ittunk tovább, beszélgettünk mindenféléről. Jöttek lányok, gyanús öreg pacákkal, jöttek szép nők, híres színészekkel, többnyire értelmiségiek törzshelye volt ez a barátságos légkörű, de koszos, és rossz minőségű italokat főlszolgáló kocsmá. Talán egy korszak szimbóluma azok számára, akik akkoriban jártak oda. Ez az akkoriban – a nyolcvanas évek.

Szóval, János megemlégette, hogy nincs rendes zseb-kése. Az is igaz, hogy én is szekáltam, mikor valami kis nyeklő-nyakló ócska bugylival próbálta elnyeszetelni a kenyérhéjat. Na mindegy, részben az én inspirációmra, részben magától, vágott már egy jó kis markáns szerzőszámra. Ezt tudtam, és az egyik nap bevitettem ezt a bicskát, elétettem és azt mondtam neki, kissé megváltozva a saját nagylelkűségemtől, hogy János, ezt eladom neked. Hohó, mondta, hogy ez milyen jópofa! Rögtön fölkelte a kés a kíváncsiságát, próbálta kinyitni, megmutattam, hogyan csinálja, vigyázzon, ne csapódjon a kezére.

Nem volt nagy szakértő, de tetszett neki. Melyik gyereklelkű férfinak nem tetszenek ezek a játékok. Kérdezte, mennyiért. Öt forint – mondtam szigorúan. János értette, el se mosolyodva zsebébe nyúlt, megjegyezte, hogy „kicsit sok, de megadom”. Ezután elneveltük magunkat. Jó érzés települt az egész asztaltársaságra, aztán két perc múlva, ki tudja, már min vitázva, talán azon, hogy Jenő némileg elázza bejelentette, hogy indulnia kell, elterelődött a szó. Furcsa ember volt ő is, erről talán máskor. Nos, útra keltünk, részben elkísértük egymást, részben szétszéledtünk, és kezdődött a napnak egy másféle felvonása, folytatása.

A másik fekete bicskát apámnak adtam. Örült. A nehéz, durva kés neki való volt, magas, vállas és a vasesztergályos munkától olajos, berepedezett, kérges markú férfi, könnyedén kinyitotta a tenyerébe illő számszámot. Mikor kisfiúként az öcsémmel nála voltunk Csillaghegyen, vagy vele együtt valahol kirándulni, egyszer-kétszer nyaralni is,

érdekesen mesélt. Ezek a mesék átmenetet képeztek a valóság és a fantáziálás között. Volt egy ki nem mondott egyezségünk így hármónknak, mely szerint nem firtatjuk apuka történeteinek, képzelődéseinek a valóságosságát.

Például elmondott egy sztorit, hogy az öcsémet megfenyegeti valami aljas banda, és párbajfeleségre kihívják a Tisza-partra vagy a Duna-partra. Nem emlékszem pontosan, de valahogy a tényleges életünk reális színhelyei is bele voltak keverve. Az öcsémet Pondrónak hívta apánk jókedvében, engem meg Kukacnak. Egyébként amikor vele voltunk, azt mondhatni, majdnem mindig jó kedvű volt. Ez nem zárja ki azt, hogy sosem lett volna szomorú vagy elrövedő, esetleg álmos, aki nagyokat ásít vagy hullafáradt, miután hazajött a Hajógyárból. Három műszakban dolgozott, hol este érkezett, hol reggel, hol délután. Sokszor vártuk a csillaghegyi verandán, a kapuban, vagy kimentünk elé az utcára. Határozott, hosszú léptekkel jött, percre kiszámítható volt, hogy mikor. Ha eléri a tizenöt negyvenötös harmincnyéves buszt, akkor negyed ötkor érkezik, ha csak a következőt, akkor fél ötkor.

És meg is jött, fölbukkant a Szamos utca sarkán, kezében egy aktatáska, ebben vitt be ennivalót, ruhadarabot, visszafelé hozott mondjuk egy kést, amit kiköszörült, vagy egy értéktelen alkatrészt, amit kicsent. Ez a kicsenes volt akkoriban a melósok kedvenc sportja. Mind lopkodtak valamit a gyártól. Cserébe agyonhajszolták őket és silány fizetést kaptak. Nos, így érkezett gyakran, leült velünk, mesélt valamit vagy evett vagy készült ledölni, hogy aludjon egy-két órát.

Az előző történetet így folytatta: Az ellenség Pondrót majd várja este a hídnál. Csakhogy mi Kukacnal már előre elbújtunk a bokrok közé, Kukacnál ott van a légpuskája, nálam pedig az a vídiapengéjű tör, amit a gyárban csináltam. Este van, jön Pondró a híd felől, és egyszer csak felbukkan három sötét alak. Mit akarsz, kis hülye? – mondják, mi hárman vagyunk! Ekkor Pityu egy kicsit megijed, erősen megragadja a botját, hogy szembeszálljon a túlerővel. Azok heherésznek, nevetgélnek, szar, csiszlik banda. És támadnak. Csakhogy ekkor én a fűből kinyúlok és elkapom a legközelebbinek a lábát, az pofával beleesik a sárba, fölállunk és azt mondom: Ne félj, Pondró! Már hárman vagyunk Dobossok. Az ellenség menekül, amelyik az előbb a sárba esett, négykézláb iszkol.

Na, ilyen történeteket talált ki Apuka és valami ilyesmit mondott egyszer, jóval később, mikor már súlyos beteg volt. Feküdt, és az ikerágy réséből kivette a nagy fekete bicskát, és megjegyezte, hogy jöhet ide akármi-lyen szemét népség, ő ezt kéznél tartja és elbánik velük. Drága Apukánk, már le volt fogya, csak hevert, talán ki se tudta volna nyitni ezt a kemény rugójú, brutális, ruszki bicskát. Sorvadt a lába, a combjából, a csípőjéből sugárzott lefelé a fájdalom. Egy idő után a bal lábára már nem tudott ráállni, húzta maga után. A konyhából leválasztott varrodában egy koszladt dívány állt az ajtó mellett, oda dobta le magát, amikor a székekre támaszkodva s az ajtóba kapaszkodva helyet változtatott. Később ezen a díványon vágattott át percenként az a nagyon virgonc, kedves kiskutyá, aki talán valamit vidámított apánk nehéz utolsó hónapján.

Az, hogy a fél lábára alig tudott ráállni, csak arra sarkallta, hogy szitkozódva, kemény akarattal fittyet hányva ennek a bajnak, továbbra is mindent megcsináljon, ami fizikailag nem lehetetlen. Sámlival, hokedlikkal kivonzolta magát a kerítésig, valahogy betont kevert és javította a kapuoszlopot. Ez egészséges és erős embernek is nehéz feladatot jelentett volna, ő félnyomorékon, eredeti erejének ötödével dolgozott. És hülyéskedett, mindent haladelt. Meglehetősen szabadszájú volt. Az utca túloldalán haladt el egy nő, jó hangosan jegyezte meg, hogy a vén kurva máris félrészeg, így megy haza, boldogítani az urát. Vagy ha Erzsike, új felesége, aki állandó késésben csat-

togettatta a varrógépét és pletykált, fecsegett a kuncsaftokkal, bezavart minket, férfiakat, öcsémet, apámat, engem a konyhába, azzal, hogy *próba lesz*, és valamelyik lötytyedt spiné kombinéra vetkőzött, apám dühösen és hangosan jegyezte meg: Csak ugatnak, vedelik a kávé, ahelyett, hogy mennének haza, az anyjuk picsájába. Ezt elmondta, és utána ugyanolyan nyugodtan és kedélyesen matatott tovább a szerszámosládájában vagy főzte a villanyrezsón a vacsorát, és beszélgettünk mindenféléről. Ezek a csillaghegyi alkalmak az aranykor meghosszabbításai voltak. Az aranykor években kifejezve nem tartott sokáig, négy-öt éves korunkig, amíg a szüleink el nem váltak.

Visszatérve betegségére, mely súlyos idegi, izületi fájdalokkal járt: egy idő után már nem tudott fölkelni segítség nélkül. Hasmenések jöttek rá. Kendőzetlen nyíltsággal beszélt erről is: időnként összeszarom magam, mondta. Aztán rátört az a förtelmes depresszió, amely anyniunkat kikészített ebben a családban. Már csak feküdt az ágyban, a felesége nőgatta, hogy nézd, megjött a fiad, nyögött valamit, legyintett, mindennek tudatában volt, de már szinte semmi nem érdekelt. Meggyőződéssem, hogy amikor belátta, hogy nem tud segítség nélkül mozogni, elhatározta, hogy meghal. Nem evett, nem ivott. Pár nappal azelőtt, hogy az egész befejeződött volna, még meglátogattuk. Emlékszem, azt mondta, hogy költözök el, adjam el a budai lakást, és a pénzt adjam a lányomnak, és szidott, hogy *egoista* vagyok. Ezt a szót használta. Atsuhant az agyamon, hogy hiszen ő sem adta el a házat, hogy az unokáját támogassa. Aztán megbántam ezt a kegyetlen gondolatmenetet, és elképzeltem, hogy unszólásra, készletésre és gyűlölvé az ilyen örökségi, hagyatéki s egyéb dolgokat, aláírt valami papírt, ami azt jelentette, hogy a házat a feleségének ajándékozza. Erről semmit nem tudtunk. Egyszer volt katonatársamnak, a sztárüggyvédnek meséltem, hogy Csillaghegyen van apánk szép háza, persze lepusztulóban. Valamiért utánanézett, és egy hét múlva közölte velem, hogy nekem ahhoz az ingatlanhoz semmi közöm, mert apánk második feleségének a nevében van, és így az ebből a házasságból született lánya, féltestvérem, Jutka örökli.

A ház most üresen áll egy elvadult, szomorú, dzsungelszerű kertben, melynek egyik végében egy összeomlott fészker csúfoskodik. Kiszáradt gyümölcsfák, elhanyagolt szőlők, melyeken hajdan hatalmas, gyönyörű fűrtök lógtak. Most is teremnek még kínjukban, permetezetlen, ahogy fölfutnak a fák magas ágaira és kínálják a seregélyeknek a fonnyadó, tőppedő szőlőszemeket. A háztetőről lecsúsztak a cserepek, a verandán billegnek a kövek, az ablakok több helyen bezúzva. Háromszor rabolták ki a házat. Fokozatosan vitték el az értékeket. Először a drágább dolgokat, köztük egy több mint kétszáz éves családi festményt. Azután a mozgatható tárgyakat, rádiót, tévét, bútort, ilyesmit. Végül pedig az ócskapiacra eladható bármit. Ezüstkést, régi gyerekjátékokat, babákat, fene tudja, mi mindent.

Az épület macskák otthona, az ajtókon megerősített záruk, az ajtók alján egy rész kivágva, hogy az állatok ki-be mászkálhassanak. A falához ragasztott féltető alatt az öreg Zsiguli állik, apánk nagyon szerette, mint minden műszaki dologhoz, az autóhoz is értett. Magyar királyi utászfőhadnagy volt hajdanán. Maga szerelte a motort, festette, javíttatta a rozsdásodó karosszériát. A féltestvérünk a férjével, s annak apja tízpercre laknak ettől a villától, amely össze fog omlani, nem lesz senkié. Patkányok, macskák, kóbor kutyák gyülekező helyévé válik, aztán éjszakánként, később pedig már nyíltan szét fogják hordani azt, ami használható az épületből, kilincset, ablakkeretet, tetőcserepet. Akkor majd

egyszer egy cigánygyerek vagy egy afgán atyafi a padláson rugdosva az ócska, üres befőttestüvegeket, összeomlott székeket, rálép egy porlepte képre, melynek üvege recsecsenve betörik. A fény felé tartja a nemesi címert, amelyet a kommunista diktatúra éveiben apuka a padláson dugott el, hiszen baj lehetett volna abból, hogy azok vagyunk, akik.

Mikor apánk még egészséges volt, fiatal, elvitt bennünket öcsémmel nyaralni a Balatonra. Valahogy velünk voltak még a felesége nővérének a gyerekei, egy hosszú hajú, magas, szép kamaszlány és az öccse. Azt hiszem, akkor, tizenkét-tizenéves sihederként láttam először női mellett, mikor véletlenül vagy szándékosan, már nem tudom, meglestem az ablakon át, ahogy öltözködött az unokahúgom. Ő akkor egy híres színészbé, Zenthe Ferencbe volt reménytelenül szerelmes, de annyira, hogy néha fölmászott a nyaraló udvarán a magas hársfára, és semmi pénzért nem akart onnan lejönni. Talán Anci néninek hívták a nyaraló tulajdonosát, és mintha az egész félkör alakú, faborítású zöldes ház két hétre a miénk lett volna. Ebből az időből származnak olyan vágyálmaim, hogy az embernek lehet egy háza közvetlenül a Balaton mellett vagy más vízparton. Itt akkor az ablakon kilépve, tíz méter után a saját partszakaszunkon gázolhattunk bele a tóba. Valami *kifőzdében* étkezünk általában, de az is előfordult, hogy étterembe mentünk.

Nyilván ez volt a vasesztérgályos és a varrónő életének legjobbban menő korszaka – anyagilag. Össze tudtak kuporgatni egy balatoni nyaralásra való. Sokat hülyéskedünk akkoriban. Apuka mindig és mindent elviccelt, azt hiszem, sokat tanultunk tőle öcsémmel: sosem *nyavalygunk* és amit lehet, azt ki is röhögjük. Persze, nem a szent dolgokat, hanem a rosszakat, a gonoszakat. Nem dúskáltunk, takarékos nyaralás volt azért ez. Ma is nagy lelkesedéssel eszem a császárszalonnát mustárral, ez volt az ünnepi ételünk, amúgy pedig a közönséges füstölt szalonna szintén mustárral. Hajókiránduláson is voltunk. Azt hiszem, apánk elképzelt egy igazi jó kis közös szabadságot, amit igyekezett is megvalósítani.

Az aranykornak tehát nemcsak a csillaghegyi napok voltak a meghosszabbításai, hanem ez a nyaralás is Zamárdiban. Később Zamárdi az egyik kedves helyemmé vált vagy talán a legkedvesebbé, mindaddig, míg meg nem gyűlöltem az egészet. Sokára tértem vissza a Balatonhoz. Elvették a kedvem azok, akik a luxus előtt estek csak seggre, és maguk is megpróbálták a luxust szimulálni. Ahogy Márai mondja, a magyar paraszt tudja, hogy a grandórhöz nem kell luxus. A megtollasodott bugris ezt nem tudja. Hát igen, ez a gyönyörű táj évtizedekig a megtollasodott bugrisok hatalmába került. Most meg már... Ha meggondolom, igyekezett apánk megismertetni azokkal a helyekkel, ahová „jobb szülők”, akár vidékiek, akár budapestiek, elviszik a fiaikat. Na, futballmeccsre nem mentünk, mert az őt sem érdekelte, engem sem, máig. De voltunk a Vidámparkban. Sokat a Duna-parton. Mintha nem is olyan rég történt volna, hogy a két hatalmas németjuhász kutyájával, lányával s fiaival együtt leballagott a Dunához, a Római-partra. Mintha öcsém át is úszta volna a Dunát, homályosan emlékszem bizonyos dolgokra. Tény, hogy erre a vízpartra, hol egyedül, hol másokkal sokat jártam ki ezután is. Amíg tudok mozogni, s ha nem kerítik el előlem szögesdróttal, talán még fogok is. Nagy vidámság, viháncolás persze ott már nemigen várható. Ahhoz súlyosak az emlékek.

Nem tudom, hova lett a két nagy, nem szép, fekete biccsa. Ne is kerüljenek elő! Se Janóéktól, az özvegyétől vagy lányától, se apám megmaradt kis holmijai közül. Hadd képzelődjem inkább arról, hogy valahol, jó helyen, megvannak még.

A filozófiai életvitel példázatai *Dewey, Wittgenstein, Foucault*

(folytatás)¹

V.

Halál, igazság és hősiesség

A halál tekinthető minden emlékezetre méltó élet generatív premisszájának.² A halál nemcsak a végeredmény miatt lényegi fogalma az életnek – az emlékezetre méltó élet sürgető érzését az a tény táplálja, hogy az embernek el kell mennie. Amennyiben a filozófia példázatokon keresztül tanítható életgyakorlat, a filozófusnak példászerű monumentumot kell alkotnia az életéből – tipikusan, írásokon keresztül – annak érdekében, hogy a halála után is elérhesse a közönséget.

Nem meglepő módon, a halál központi szerepet játszik a filozófiai életvitel tradíciójában. Már Platón *Phaidón*-jában is úgy definiálják a filozófiát, mint „a halál gyakorlatát”, s a téma áthatja az egész antik filozófiát (különösen a sztoicizmust). Montaigne szerint egy filozófia igazságának és hatalmának legalapvetőbb próbatétele az volt, hogyan készítette fel a filozófust a halállal való szembenézésre, ahol már nincs helye „színlelés”-nek és „tettetés”-nek.³ A filozófia modern professzionalizálódása során a tudományos diskurzus elhomályosította a filozófiai életvitel tradicionális modelljét, de a filozófia, a halálról való előzetes meditációként mégis fellelhető – talán leghíresebb példaként Heidegger *Lét és Idő*-jében az autentikus létezés leírásában.

A Dewey által mellőzött halál témája kiemelkedő helyen áll Wittgenstein és Foucault filozófiájában. A halál gondolatába belefeledkezve mindkettőjüket komolyan foglalkoztatta az öngyilkosság. Wittgenstein három idősebb bátyja és két ifjúkori hőse (Weininger és Bolzman) számára ez jelentette a végső megoldást, Foucault-t pedig oly mértékben vonzotta, hogy számos öngyilkossági kísérlete mellett tanulmányozta is és nyilvánosan támogatta a törvényessé tételét.⁴

Mindketten érvekkel támasztották alá a halál központi jelentőségét a filozofikus élet szempontjából. Egyrészt – miként Wittgenstein megtanulhatta a frontvonalban – a halál erős ösztönzést nyújt a filozófiai gondolkodás számára (Mo 137): a halállal való szembenézés a halál jelentésének vizsgálatára sarkall. Másrészt a szemantika strukturális logikája által a halál adja meg az élet fogalmának igazi jelentését az ellentétek, értékek és határok definiálásával, valamint menetének és végpontjának meghatározásával. Ha tényleg „csak a halál képes jelentést adni az életnek”, ahogy Wittgenstein a lövészárokból írta (Mc 240; Mo 139), akkor az élet jelentésének feltárásakor számba kellene venni ezt a meghatározó kontrasztot és a strukturális keretet. Foucault így érvel: „Csak a haláltól indulva lehetséges az élettudomány..., [mint ahogy] csak a bolondság perspektívájából alkotható meg az intelligencia pszichológiája.”⁵ Feltűnő hasonlóság figyelhető meg Foucault két legmeghatározóbb rögeszméje és Wittgenstein feljegyzései között, aki szerint „az életben körül fog bennünket a halál, s ugyanígy intellektusunkat egészséges állapotában is körbefogja az örület” (CV 44).⁶

Mivel az élet megértése magában foglalja határainak a kipuhatólását, s mivel a filozófiai vizsgálódás többet jelent

az elméleti kontemplációnál, de a gyakorlati megpróbáltatások konkrét tapasztalatainál is, a halál megtapasztalásának megközelítése az önvészélyes határtapasztalatokon keresztül, központi témává vált Foucault filozófiájában. Tapasztalatai, melyek magukban foglalják az írást is, nemcsak „az életnek magának a feláldozását” kockáztatják (LCP 117), hanem az önpusztítás érzésével járnak, a halál végső igazságát anticipálják és edzőteret biztosítanak a halállal való bátor szembenézéshez.

Wittgenstein megjegyzése, hogy „csak a halál képes jelentést adni az életnek”, túlmegy a strukturális szembeállításokon. A halál értelmet ad azzal, ha kihívást állít elénk – egy magasztos akadályt, melyen valahogy felül lehet emelkedni, ha helyes utat választunk. A halál határainak túlszárnyalására irányuló akarat inspirálja az embert, hogy életének emlékeztetéssé és csodálatra méltóvá tételével halhatatlanná váljon. Az élet felülmúlja az ember halálát, ha példaként szolgálhat a jövő utánczó számára. A görögséggel kapcsolatban jegyzi meg Foucault, hogy „egy gyönyörű élet megelégséne az akarata” kifejezi azt a kívánságot is, hogy „emléket hagyjanak másoknak egy gyönyörű létezésről” (FR 341), és ezáltal elérjék a halhatatlanságot – a vágy e megkérdőjelezhetetlen tárgyát Platón és Arisztotelész az emberi és állati reprodukció legfőbb motívumának tekinti.

Az emlékezetre méltó gyönyörű élet egyik klasszikus formája a hősiesség, mely bátran uralja az élet félelmeit, s a halálfélelem megfékezésében kulminálódik. A halállal dacoló bátorságot különösen csodálták az antik görögöség hősiesség kultúrájában, mely megmagyarázza Szókratész filozófiai hősiességének rendkívüli vonzerejét. A filozófiai életvitel leírásába olvasztott hősiesség ideállal Wittgenstein és Foucault kihangsúlyozza a bátorság fontosságát, az intellektuális fejlődés szempontjából is.⁷

A sokszorosan kitüntetett háborús hős Wittgenstein, aki még ekkor is „végtelen gyávaság”-ról és „nyúlászív természet”-éről⁸ panszkodik, azt állítja:

„Nem a félelem, hanem a leküzdött félelem érdemel csodálatot és ez ad értelmet az életben maradásnak. A bátorság és nem az eszeség, s nem is az inspiráció annak a mustárnak a gyökere, mely hatalmas fává nő. Mindaddig, amíg van bátorság, van kötelék az élethez és a halálhoz” (CV 38–39).

„A hős szembenéz a halállal, a valódi halállal, nemcsak annak képzetével. Egy krízishelyzetben mutatott tiszteletre méltó viselkedés még nem garantálja a hős szerepének eljátszásához szükséges képességet – mint a színházban, ez inkább csak arra elegendő, hogy maga a halál látszódon a szemekben” (CV 50).⁹

Megfordítva, „a halállal való szembenézés miatti félelem a legjobb jele az elhibázott, rossz életnek” (N 75).

Apja „gyönyörű” halálát dicsérve, mely „felért egy étellel”, a fiatal Wittgenstein „a ragyogás pillanatában bekövetkezett halál” esztétikai örömet kívánta magának.¹⁰ Később azonban már belátta, hogy a halállal való valódi szembenézés nem romantizálható és nem enyhíthető

szenzimentalizmussal. A halállal annak váratlan és kegyetlen sivárságában kell szembenéznünk:

„Mikor valaki meghal, békéltető fényben látjuk az életét. Homályos köd által lágyítva [németben erre az »abgerundet« [a megfelelő] tűnnek fel életének a körvonalai. Nem volt számára enyhítés, sem összebékülés, pedig az élete kicsorbult és befejezetlenül maradt. Az élete leplezetlen és nyomorult” (CV 46).

Az életet igazoló hősiesség tragikus. A halál csak egy emlékezetre méltó példával uralható, a „kicsorbult és befejezetlenül” elvágott élet elkerülhetetlen brutalitásával való szembenézés bátorságával. A halál frusztrálja az egyén minden erőfeszítését, hogy valami harmonikus egészet hozzon létre.

Foucault kevésbé tragikus utat keres a halandóság feletti uralomra. A művészi élet nietzschei „vidám tudomány”-ában Foucault-nál a halál nem pusztán egy ijesztően kormányozhatatlan határ, mellyel bátran szembe kell nézni. Sokkal inkább úgy tekint rá, mint egy gondosan kimunkált esztétikai életvitel egységesítő tetőpontjára, különösen, ha az az életvitel egyben tudatos előkészületet is jelent a halálra. A halálos határtapasztalatok hajszolása is az előkészület egy lehetséges módja. Foucault ezért arra buzdít, hogy „tanítsuk meg az embereket, hogy nincs szebb – következképpen a gondos gondolkodásra méltóbb – magatartás, mint az öngyilkosság. Az embernek egész életén át saját öngyilkosságán kellene dolgoznia”.¹¹

Az öngyilkosság aktusában az egyén azáltal uralja a halált, hogy meghatározza annak pillanatát és eszközeit. De még ennél is mélyebb uralmat jelent, ha az ember úgy éli az életét, mint egy körültekintő előkészületet a halálra. A halál ebben az esetben nem a kiszámíthatatlan megsemmisülés félelmét jelenti, hanem egy szervezett befejezést, mely gazdagító értelmet ad az ember életének. Miller vitatható elgondolásában Foucault AIDS miatt bekövetkezett, egyértelműen szándékolatlan halála a határtapasztalatok próbáin keresztül, halálra irányuló életgyakorlatának a kulminációja. Ilyen értelemben úgy tekinthetnénk Foucault-ra, mint Szókratészre, aki „az igazságért halt meg”; bár számára ennek a gondolatnak mélyebb, sötétebb jelentése van.¹² Az igazság lényegi része, amit kerest, a halál igazsága volt, mint az élet határa és tárgya.¹³

Foucault egy jobb utat is ajánl a halál feletti uralomra – a halál pozitív élvezetét, gyönyörön keresztüli megtapasztalását, talán éppen egy határtapasztalat extázisában. A nagyfokú gyönyör elérésének nehézségét tárgyalva kijelentette: „Valamilyen gyönyör eltúlzása miatt szeretnék, és remélem úgy is fogok meghalni”; „számomra a tökéletes, teljes gyönyör összefügg a halállal”. „Az általam valódi gyönyörnek nevezett gyönyör” – írja Foucault –, „oly nagyfokú, oly intenzív és elsöprő volna, hogy nem tudnám túlélni. Meghalnék.” Ízelítőt kapott a halál gyönyöréből, mikor ópiumszívás után elütötte egy autó, és „talán két másodpercre... megérezte[m] a halált, mely valóban nagyon, nagyon intenzív gyönyör volt” (PPC 12). Montaigne is hasonló ízelítőt kapott „a végtelen édesség” „gyönyöréből”, mikor egy lovasbaleset után úgy érezte, meghal.¹⁴

Nagyon szerencsések, bár valószínűleg kevesen vannak, akik a gyönyör tetőfokán halnak meg. A Foucault és Montaigne által jellemzett gyönyör, pusztán egy *képzelt* halál, bár Foucault végül látszólag valóban szembenézett közelgő halálával, ha nem is gyönyörrel, de derűs higgadsággal. Ennek oka talán az lehetett, hogy a halál kellemes és állandó menekvést kínált a hihetetlenül követelőző, önkritikus szubjektum zsarnoksága alól. A dolog természetéből adódóan, mikor valaki meghal, mindent megtett, amit ember megethet és oly messzire ment, ameddig csak ember elmehet. Ahogy Miller elemesen megjegyzi, a halálban „a határ mindenképpen feletti”,

Foucault „végül megszabadult az igazság[keresés] kényszerétől” (Mi 303, 374).

Wittgenstein hasonló megszállottságot mutat abban, ahogy az igazság kedvéért könyörtelenül a határok átlépésére kényszeríti magát. Mivel képtelen volt a filozófiai munka folytonos küzdelmei nélküli életben gondolkodni, látszólag megkönnyebbülve fogadta el, hogy a halál végül mentesíteni fogja a fárasztó küszködéstől és a rákkal folytatott fájdalmas, reménytelen küzdelme alól. 1951 januárjától Wittgenstein barátja, dr. Bevan otthonában lakott, ahol nyugodtabban készülhetett a halálra. Az utolsó pillanatokig dolgozott, filozófiai munkáját csak a halálos betegség legvégső fájdalmai lehetetlenítették el. Öntudatának végleges elvesztése előtt egy nappal, 1951. április 29-én, 62 éves korában bekövetkezett halála előtt két nappal még az *On Certainty* utolsó jegyzetein dolgozott.

Mikor Bevantól megtudta, hogy már csak pár napja van hátra, Wittgenstein a beszámolók szerint egyértelmű megkönnyebbüléssel azt kiáltotta, „Jó” (Ma 81).¹⁵ A végén már megnyugodva és megbékélve, valószínűleg a leküzdhetetlen elgyengülés hatására finomított a halállal kapcsolatos nézetein. Az életrajzi beszámolók szerint Mrs. Bevannek mondott utolsó mondata az volt: „Mondja meg nekik, hogy csodálatos életem volt” (a „nekik”-kel barátaira utalt, akik meglátogatták). Közeli barátja, Malcolm, igencsak „titokzatos”-nak találta ezt a megjegyzést, mivel „az élete kegyetlenül boldogtalan volt” (Ma 81). Manapság úgy tudjuk, hogy ezek után elhangzott tőle még egy kérés, hogy minél előbb temessék el, mielőtt a bécsi családja visszatarthatná.¹⁶ Foucault-hoz hasonlóan Wittgenstein is inkább örömmel vette, hogy végül megszabadult a legszilárdabb igazságok elérésének kötelességétől, melyek lehetővé tették volna géniusának és életének az igazolását – nem csak neki, de igényes családjának is, géniusok pártfogóinak, akik ugyanolyan szigorú mércét és kritikát állítottak vele szemben, mint ő saját magának.¹⁷

A halált megvető igazságkeresés különbözteti meg a Szókratész által meghatározott filozófiai életvitelt a jó élet többi modelljétől. Szókratész nem önmagáért keresi az igazságot, és nem is azért, hogy egyedülállóságát bizonyítsa, és ezzel kielégítse a génius-dandyk radikális, egyéni eredetiségre irányuló igényeit „valami radikálisan Más” kigondolására (RM 121). Az igazság keresése inkább a jobb életre irányult, az egyén önmagával való törődésére. Szókratész mindazonáltal óva int bennünket, hogy a tudás hajszolása végül nem feltétlenül hasznos, s ezt a figyelmeztetést később számos filozófus átveszi (pl. Seneca és Montaigne).¹⁸ Még az önismeret paradigmátikus ideálja is alárendelődött az öngondoskodás kiterjedtebb ideáljának, mely Foucault szerint „autonómiát és kiváltságot élvezett” az antik filozófiában, a platonizmustól függetlenül (TS 26).

E pragmatikus perspektívából kétségbe vonható az alapos különbségtétel és a halált megvető eredetiségre törekvés az igazság keresése terén. Wittgenstein elismeri, hogy az igazsággal szemben inkább a „boldogság” a „tudás életének” a célja (N 81), és megkérdőjelezi a tudományos igazság értékét a sokkal nélkülözhetetlenebb önmagunkkal való törődés kedvéért.¹⁹ Talán „a nagy fejlődés eszméje illúzió, mint ahogy az is, hogy a végső igazság megismerhető; semmi jó vagy kívánatos nincs a tudományos megismerésben, és az emberiség csapdába esik, ha hajszolja” (CV 56). Bár Dewey tudományba vetett pragmatista hite rendíthetetlenül szilárdabb, ahhoz is ragaszkodik, hogy az igazság értéke életben való felhasználhatóságában lakozik. A filozófia tradicionális törekvése a végső igazságok és bizonyosságok elérésére eltompul a jobb élet előmozdítását kutató elképzelések érdekében,²⁰ és megjelenik benne a filozófus életvilágát meghatározó hagyományos értékek iránti kritikus elismerés. Dewey életre irányuló figyelme fel kellene hogy vesse a halál kérdését. Két fiatal fiának

lesújtó halála miatt erőteljes tapasztalatokkal rendelkezett, filozófiájában mégis szigorúan kerüli a témát. Amennyiben egy életfilozófiában gyengeségnek számít a halál negligálása, Dewey csendje nyugtalanító. Költészetében mindazonáltal jelen van a halál. Dewey nem publikálásra szánta verseit, de a Columbia egyik könyvtárosa titokban megmentette a papírkosárba és egy régi íróasztalra kisselejtezett verseket, melyek felvonultatják azokat a sötét érzelmeket és témákat, melyeket ellenőrző optimizmusa nem engedett felszínre jutni a filozófiai írásaiban. Ha életgyakorlatként tekintünk a filozófiára, vajon kizárhatjuk-e filozófiájából a poétikus reflexiókat csak azért, mert versekbe és a privát szférába üzte őket? Wittgenstein filozófikus gondolatai a halálról a *Notebooks*-ban, valamint a *Culture and Value*-ban szintén magánjellegűek voltak, ráadásul néha titkos írásjeleket használt.

Dewey poétikus reflexiói mindazonáltal nagymértékben különböznek Wittgenstein megjegyzéseitől. A halál nem a hőiesen leküzdhető föllenségként tűnik fel, hanem mint az élet körforgásának természetes része. Dewey a verseiben gyakran úgy tekint a halálra, mint a nyugalom menedékére és a természettel való újraegyesülésre, ahol az ember végül megszabadul az egyéni küzdelmektől és vágyaktól. Mindössze egyszer jellemzi negatívan, „a jeges szenvedély örült pillanata”-ként. Dewey poétikusan „szelmem”-nek²¹ nevezi a halált, miközben az életet és az amelioratív növekedésért folytatott küzdelmet ünnepli.

Dewey halál iránti csekély érdeklődése pragmatista optimizmusként értelmezhető: az életre fordított figyelem (választható), a halál helyett (melyen túl senki nem tehet semmit). Ez visszatükrözi a halál relatív háttérbe szorítását mai életünkben. A halálra koncentrációt az ókorban és a kora újkorban a korai és fájdalmas halál jelenvalósága igazolta, mely a szenvedés állandó forrását jelentette, és a nyilvánosság előtt zajlott. Mivel mindannyian megtapasztaljuk a halált, ha nem is a halál pillanatában, de az élet strukturáló horizontjaként és végkifejletként, gyengeség volna elhanyagolnunk ezt a témát.

Tegyük fel, hogy különbséget kellene tennünk a halál megismerése és az intenzív belemélyedés között. Ekkor megkérdőjeleznénk, hogy vajon az utóbbi is fontos maradhatna-e a filozófiai életvitel számára, vagy csak a halált megvető hősiesség látványos pátozának velejárója, mely megengedett például a Szókratészhoz hasonló halandó számára, hogy a pompás Akhilleuszhoz hasonlítsa magát (*Szókratész védőbeszéde* 28b-d).²² Wittgensteinnel és Foucault-val a hősiesség klasszikus modellje felerősödött a zseni jellegzetes, vezető modernista esztétikájával, mely a látványos egyedülállósággal és a halállal szembeni bátor szembeszállással az emlékezetessé válás igényét hordozta magában.

Képes lehet a filozófikus élet úgy meghalni a tragikus hősiesség és a vezető modernista esztétika határait, hogy közben megtartja saját legfontosabb erényeit? Talán azt kívánjuk, hogy ez az élet emlékezetes, kritikus, kísérletezéseiben imaginatív legyen és bátran nézzen szembe a halandók körülményeivel – melyekbe beletartozik az öregedés szomorú banalitása, ahogy a halál fenségessége is. De ezeket az igényeket csak kevésbé nagyratörő terminusokkal lehet elemezni. Miért igényli a filozófikus élet az évszázadokra kiterjedő világhírt ahelyett, hogy beérné az elismerő diákok és kollégák alkotó emlékezetével? A *Halhatatlanságban* Milan Kundera különbséget tesz a „kimagasló halhatatlanság” és a „csekélyebb halhatatlanság” között.²³

Az élet emlékezetessé tételének másik módja, mikor nem másoknak kívánunk emléket hagyni, hanem olyan kielégítő tapasztalatokat szerzünk, melyek emléke önmön létezésünket igazolja. Két különböző esztétikáról beszélhetünk: a mások felé irányuló reprezentációéről és az ezzel szembeállítható, önmagáért szerzett tapasztalatokról. A második elsajátításával az ember a mértékletes élet

szépségét választhatja – mely kívülről nézve talán unalmas és egyáltalán nem vonzó – egy mérhetetlenül drámai élet helyett, mely ragyogónak tűnhet, de többnyire kellemetlen tortúrával jár az elviselése. Természetesen mindaddig, amíg valakinek az önmagáról kialakult véleményét az határozza meg, hogy mások szemében milyenek tűnik, az önmagunkért élt élet és a másokért élt élet határai elmosódnak. Már adott is egy feladat a filozófia kreatív, kísérletező önkritikájának – segítséget nyújtani az egyén átalakításához, hogy megtalálja a számára legmegfelelőbb utat a jó élethez.

Hasonlóképpen, bár a hallállal folytatott harcok a leglátványosabb hősiességet képesek kiváltani, nem szabad leértékelnünk a hétköznapi dolgokban felmutatható bátorságot és a szüntelen küzdelmeket. (Az öregedéshez talán több bátorság kell, mint a halálhoz.) Az ember önalkotásának eszméje sem kellene, hogy a mindenki más-tól való radikális elkülönülésre korlátozódjon. Végül, a határtapasztalatok szomatikus próbája sokkal kevésbé radikális, mint amelyeket Foucault ajánlott. A finom légzőgyakorlatokon és mozgásokon keresztül – akár a jó-gában, az Alexander-technikában, vagy a szomatikus tudatosságot feltáró újabb technikákban –²⁴ az átlagember is képes olyan testrészeit megérezni, melyeket korábban nem érzett. Olyan tapasztalatok tudnak indukálódni, melyek minden finomságuk ellenére drámaian izgalmasak és átalakító hatásúak.

Röviden, az itt ajánlott stratégia a filozófiai életvitel erényeinek demokratizálására irányul, azzal, hogy vonzóbb és megvalósíthatóbb etikai projektté akarja tenni a társadalom tagjai számára. A problémát az okozza, hogy a filozófiai életvitelt eredetileg nem demokratikus terminusokkal határozták meg, hanem inkább a görög kultúra mélyen arisztokratikus karaktere, valamint hősi és látványos értékrendje formálta. A filozófikus élet bája részben másságában rejlett, a konvencionálistól és a közönségestől való éles megkülönböztetésében, mely a filozófia kritikában betöltött meghatározó szerepében öltött testet.

Nem oldja meg a problémát, ha a modern esztétika fogalmaival elemezzük ezt az életet. Uralkodó esztétikai ideológiánk számára elitistának számít a radikális eredetiség igénye, a művész-géniusz önfeláldozó odaadása és kiválóbb képzelete miatti, új hősként való felemelkedése.²⁵ Ha a filozófiai életvitel esztétikai vonzereje miatt példaadó és emlékezetes tud lenni, hogyan maradhat fenn radikális és meghökkentő változás nélkül? Képesek lehetünk „normalizálás” nélkül úgy demokratizálni a filozófiai életvitelt, hogy – Foucault-val szólva – ne súlylyesszük esztétikamentes banalításba? Muszáj egy szűk elitre korlátozódnia?

Ha van megoldás erre a problémára, akkor az magában foglalja egy népszerű esztétika elismerését és továbbfejlesztését, mely sokkal közvetlenebb és kevésbé látványos módon kezeli a szépséget és a kreatív önkifejezést. Bár a tizenhatodik századi Montaigne „az általános emberi mintákhoz... csoda és különöség nélkül” hozzáigazodó legnagyobb szépséget hangsúlyozta, ezt az esztétikát aláasta a modernség állandó fejlődés, radikális eredetiség és rendkívüli zsenialitás iránti igénye. A legtöbb kortárs filozófia számára egy népszerű esztétika fogalma hiteltelen, s így feltáratlan marad. Legitimációja és megjavítása azonban – ahogy *Pragmatista esztétika* című könyvemben ajánlottam – nélkülözhetetlennek tűnik a demokrácia kultúrájában.

VI.

Az én és a társadalom

A demokráciát is tárgyalnunk kell, mert a filozófia csak társadalmi kontextusban létezik. A titokzatos bölcsessel szemben a filozófus nemcsak részese, de tanítója is

a polisznak.²⁶ Hogyan tudja beleilleszteni önismeretre és tökéletesedésre törekvését a társadalmi élet szövődékébe? Az énnel való törődés és a társadalom iránti gondoskodás nem keresztezi egymást? Amint Epikurosz is állította, az én elmélyült vizsgálata magában hordozza a közélettől való visszavonulás veszélyét.

Foucault amellett érvelt, hogy a filozófia kifejezetten a bátor, kritikus igazmondás (*parrhesia*) speciális formájaként nőtt ki abból az athéni politikai közegből, melyben az igazmondást már nem lehetett biztonságosan gyakorolni, mert nem az igazság kormányozta és nem is azon kevesek, akik annak megelégsére törekedtek. Szókratész azt állítja a *Védőbeszéd*-ben, hogy politikai ügyekbe avatkozása esetén már sokkal korábban megölhetnék volna, de ő a személyes beszélgetések párharcait választotta, melyekben igazmondása lehetővé tette számára, hogy az önismeret érdekében másokat is bevonjon az önismeret és az énnel való törődés önkritikus munkájába. Remélte, hogy szavai hatásosak lehetnek, s hogy az egyének következetes filozófiai öntökéletesítése végső soron egy jobb polisz fog eredményezni. Így a filozófia egy előkelőbb, tisztább alternatív politikaként jelenik meg.²⁷ Foucault konklúziója szerint a filozófiai „önmagunkkal való törődés egyben a másokkal való törődés útja is”, míg az öntökéletesítés alkalmassá teszi az eljutást arra, hogy megtalálja a helyét a városállamban” (FF 7).

De ha a társadalom ennyire komoly hatást gyakorol az egyénre és az önmegvalósítás eszméjére, hogyan tudnánk megváltoztatni a társadalmat – anélkül, hogy megpróbálnánk megváltoztatni azokat a társadalmi tényezőket, melyek önismeretre és öntökéletesítésre vonatkozó erőfeszítéseinket strukturálják – egyszerűen csak azzal, hogy az öntökéletesítésre koncentrálnunk? Esetleg a filozófuskirályal, akinek megvan az uralkodói hatalma és tudása, hogy társadalmi szinten foganatosítsa az önmagunkért való törődést és létre tud hozni egy olyan társadalmat, mely sokkal alkalmasabb a filozófiai életvitel számára. Hiába fantáziálunk, a probléma megmarad: hogyan kellene a filozofikus életnek egységbe rendeznie az önfejlesztést a konstruktív társadalmi munkával?

Ha a modern társadalmak egyenlőségre törekvő ideológiája ellenére is üzött magasművészeti esztétika terminusaiban gondolkodunk, a filozófiai életvitel még ege-több problémákkal néz szembe a társadalmi integrációra vonatkozóan. Amennyiben a filozófiai életvitel kritériuma, hogy az egyedülálló génusz ragyogó múbe formálja önmagát, hogyan szolgálhatna az ilyen életmű példaként az általános utánzás számára? Az extrém eredetiség hajszolása a fájdalmas egyedüllét kockázatát rejti magában, mikor az egyén érhetetlen marad szélesebb környezete számára. De még ha meg is értik – a radikális elkülönülés igénye hogyan járulhatna hozzá egy egész társadalom etikai modelljéhez?²⁸ Ha az egalitarianizmus és a filozófia példáját is komolyan vesszük, más példák is szükségesek a sikeres filozófiai életvitelhez. Még ha helyesen el is utasítjuk a konformista társadalom eszméjét, és a pluralizmus nevében kiállunk az önállóan megválasztható életstílusok mellett, nehezen kívánhatjuk vagy várhatjuk el, hogy mindenki radikálisan és látványosan más legyen.

Wittgenstein, Dewey és Foucault mindannyian megküzdöttek az öntökéletesítés és a demokratikus társadalom keresésére tett erőfeszítések összehangolásának problémájával. Életeik és teóriáik egyaránt tanulságosak és Wittgenstein tűnik a legproblémásabbnak. Egy olyan családba született, mely a köz szolgálatának, de egyben az esztétikai kiválóságnak szentelte magát. A kínzó intellektuális felsőbbrendűség érzése és az egalitarianizmus szemléisége által szétszakítva, Wittgenstein túlfeszített esztétikai érzékenységének és a közönségesre, egyszerűre és szerényre áhító mély, tolsztojánus sóvárgásának összehangolásáért küzdött.²⁹

Munkáival filozófiai kiválóságra törekedett, de homályossága, újszerűsége és individualizmusa miatt még olyan közeli kollégái is félreértették, mint Russell vagy Moore. Magányossága és félreértettsége miatt, az eredeti génusz utáni kutatásba bonyolódva Wittgenstein gyakran elhatározta, hogy felhagy a filozófiával és helyette inkább egyszerű, hasznos tagjává válik a társadalomnak. Első mesterművének, a *Tractatus*-nak a befejezése után általános iskolai tanítóként próbálkozott a vidéki Ausztriában. Túlságosan magas elvárásai, szigorú nevelési elvei és a szűk látókörű szülők megvetése, valamint a helyi tisztviselők miatt terve csúfos kudarcot vallott. A második világháború alatt a cambridge-i katedrát hagyta el, hogy portásként dolgozzon egy londoni kórházban.

Wittgenstein legmeghökentőbb próbálkozása a filozófia magányos magaslatainak elhagyására az volt, mikor 1935-ben szenvedélyes, de sikertelen erőfeszítéseket tett, hogy kétkezi munkásként állást találjon a Szovjetunióban, ahol a számára felajánlott filozófiai katedrát elutasította. Bár továbbra is támogatta az osztályok nélküli társadalom szovjet ideálját, és „lélekben kommunista”-nak tartotta magát, bevallotta, hogy az ilyen társadalomban élhető hétköznapi élet felsőosztálybeli izlésének túl visszataszító volt, és a „[hozzá] hasonló neveltetésű emberek számára” elviselhetetlen kicsinyes becstelenségektől is ózdkodott (Mo 343, 353). Egy dolog volt ideálizálni az embereket és egy másik együtt lakni velük, a saját normáik szerint. Hasonlóképpen, bár élvezte a hollywoodi filmeket és a detektívtörténeteket, nem komoly esztétikai tanulmányok tárgyaiként, hanem inkább menekülésként tekintett rájuk.³⁰

Megalkuvást nem ismerő kifinomult ízlése által korlátozva Wittgenstein soha nem próbálta meg összehangolni filozófiai és demokratikus érdeklődését egy könnyebben érthető filozófia megírásával. Russell népszerű munkáin keresztül láthatta – amiket egyébként nem nagyon kedvelt –, hogy egy ilyen jellegű filozófia szélesebb közönséget is el tud érni. Még ha széles körű társadalmi átalakulás elérésére nem is alkalmas, legalább több emberhez képes eljutatni valamiféle erkölcsi üzenetet, mely reformokra ösztönzi őket. Sem Dewey, sem Foucault nem utasította el a közérthető írásokat és az újságírást, Wittgenstein azonban tartózkodott tőlük. Egy olyan életfilozófia közreadása, mely konkrét életgyakorlatának kontextusából kiragadva válik könnyen megközelíthetővé, a banalitás, a prédikálás és a magamutogatás veszélyét rejti magában – az ízlés, ha nem a moralitás nyilvánvaló hiányát.

Az őt körülvevő idegen kultúra miatti érzések zavarában Wittgensteint kifinomult esztétizmusa a génusz romantikus mítoszába zárta. A génuszéba, akinek el kell különítenie magát a kevésbé értelmes társadalomtól, hogy megalkossa a mesterművet, mellyel majd mindent jóvá tesz. Filozófiáját és populista érzéseit soha nem tudta összeegyeztetni, s bár az élete az individuális zseni győzelme, nagyrészt mégis boldogtalanul magányos.

Dewey-nak nem okozott problémát az esztétikai elkülönülés és a kulturális különbség kérdése, mikor a demokratikus társadalom keretein belüli filozófiai önmegvalósítást kutatta. Dewey a szegényérzet nélküli népszerűsítő, akinek az írásain látszik, hogy nagy figyelmet fordít a közérthetőségre. Etikai és politikai elméleteinek nagy részét annak a gondolatnak szentelte, hogy a liberális demokrácia nem csak a legjobb keretet képes nyújtani az egyéni önmegvalósítás számára, de az iránta való elköteleződés révén valósítható meg legjobban az egyén önmegvalósítása. Ennek oka, hogy az én – sajátos kifejeződéseiben is – a társadalom terméke, mely gazdag társadalmi elköteleződése és mások iránti törődése révén „teljesebb és nyíltabb énné lesz, mint az, mely a [a társadalomtól] elszigetelve, vagy azzal szemben fejlődött”. Az egyén öntökéletesítésében való elmélyedése kontraproduktív; nem csak azért, mert vakká tesz ben-

nünket olyan, másokban fellelhető erőforrások iránt, melyek segíthetnék növekedésünket, hanem azért is, mert megakadályoz bennünket mások tökéletesedésének segítségével, és elzár bennünket azoknak az erőforrásoknak a gazdagításától, melyek előnyösek volnának mind a magunk, mind mások életében. Az elnyomás nem csak az elnyomottaknak ártalmas: „az egész társadalom meg van fosztva azoktól a potenciális forrásoktól, melyek őt szolgálhatnák” (E 302; LW 11: 219).

Dewey élete nem mutat az eredeti és elkülönülő önteremtésre utaló jeleket.³¹ A személyes önmegvalósítást a demokrácia ügyéért folytatott folyamatos közszolgálaton keresztül szűrtte. Chicagóban létrehozta a híres Laboratory School-t, mely nagy hatást gyakorolt az amerikai oktatásra, majd később segített megalapítani a New School for Research-öt, az ACLU-t és az NAACP-t. Az Outlawry of War-mozgalom és egyéb nemzetközi ügyek kulcsfigurája volt. Két olyan szervezetnek is az élére állt, melyek egy harmadik, a demokratikus szocializmust támogató politikai párt megalapítását tűzték ki célul az Egyesült Államokban. Ő volt a Commission of Inquiry elnöke a Trockij-tárgyaláson és ő vezette a Committee for Cultural Freedom-ot.

Az önmagunkkal való törődésre irányuló filozófiája látszólag teljes mértékben a társadalom iránti törődésben fejeződik ki, privát életének legfontosabb eseményei Westbrook és Ryan életrajzaiban a demokrácia szélesebb társadalmi narratíváján keresztül kerültek bemutatásra – például két fiatalabb fiának szívzsongató halála és szenvedélyes, bár be nem teljesült házasságon kívüli kapcsolata egy fiatal lengyel emigráns íróval. A teljességhez hozzátartozik a privát szférá, még akkor is, ha csekély jelentőséget tulajdonítunk neki, s természetesen visszatükröződik a filozófiai öntökéletesítés társadalmi dimenziójának deweyánus kihangsúlyozásában.

Dewey életrajzírói úgy vélekednek – még azok is, akik a legmélyebbre ástak Dewey magánéletében, mint például Steven Rockefeller –, hogy Dewey személyiségét, a személyes vágyak – társadalmi ideálok nevében történő szisztematikus – elfojtása strukturálta. Elfojtását – mely rendkívüli féltékenységében, vagy a spontaneitás teljes hiányában is megmutatkozott – gyakran fennkölt anyja buzgó vallásosságának tulajdonítják, aki „túl sok érzelmi nyomást” gyakorolt a fiatal Dewey-ra, folyamatosan elvárva, hogy „becsületes legyen Jézussal”.³²

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a társadalmon keresztüli önkitejesedés mindig ilyen erős elfojtást követel, viszont rámutat, hogy Dewey énközpontúsággal szembeni elutasítása nem csak logikai alapokon nyugszik. Saját pszichológiai tapasztalatai is alátámasztották, hogy a kérlelhetetlen önfürkészség kellemetlen. Hatvanas éveiben bevallotta, hogy „természetéből adódó túlzott introspektivitása” miatt kontrollálnia kellett az „önéletrajzi introspekcióra” irányuló hajlamát, „mely nem tesz jót nekem”.³³

Ellentmondással állunk szemben a kiváló filozófus láttán, aki féltéken visszahúzódik a filozófiai önmegismerés szokásos ideáljától. Dewey pragmatista válasza bizonyíthatná,³⁴ hogy az okozott következményektől függetlenül ennek a célnak nincs abszolút érvényessége, s hogy a filozófia önmegismerés iránti igénye szembe kerül a filozófia önmagunkkal való törődésre vonatkozó céljaival. Az önfürkészség csak akkor értékelhető, ha eredményesen tudunk élni vele. Dewey előtt Montaigne és Nietzsche is kifejtette, hogy az élet értékei és a gazdag tapasztalatok felül tudják írni a megismerés igényét, még akkor is, ha a tudás gyakran kifejezetten szükséges ezek megvalósulásához.³⁵ Feltételezve, hogy a filozófiai életvitel jellemzően az önmagunkkal való törődéssel és a boldogsággal azonosítja a megismerést (különösen az önmegismerést), láthatjuk, hogy ezek az ideálok valódi

feszültséget képezhetnek, melyek a különböző életfilozófiák kiválasztásában is kifejeződhetnek.

Dewey társadalomelméletében is vannak hasonló, szemmel látható feszültségek. Bár a „szabadság, egyenlőség és testvériség” hármasszémje miatt maga is a liberális demokráciát ünnepelte, felismerte, hogy a köztük lévő feszültségek „komoly erkölcsi problémát [állítanak]: Hogyan harmonizálható az egyén fejlődése egy szociális állam fenntartásával, melyben az egyén tevékenysége kell hogy hozzájáruljon a többiek jólétéhez?” Egyetlen általános elmélet vagy „fix módszer” sem tud választ adni, mert az egyéni és a társadalmi élet aktuális kondíciói a kontextussal együtt változnak. Röviden, mivel az életművészet a demokráciában nem egy szigorú, deduktív tudomány, „a megközelítésnek tapasztalaton alapulónak kell lennie” (E 349–50). A filozófia harmonizáló megoldásai és választásai folyamatos tesztelést és felülvizsgálatot igényelnek az élet tényleges gyakorlatában.³⁶

Foucault kínálja a legérdekesebb megoldást a filozófiai életvitel és a demokratikus társadalmi gyakorlat összehangolására. Wittgenstein frusztrációitól távol, Dewey visszafogott – ha nem elfojtásos – modelljétől is különbözik. Dewey-nál sokkal radikálisabb kísérletezőként, kockázatosabb stratégiákat ajánl az öntökéletesítés kutatásának, a demokratikus reformokért folytatott küzdelemben való áthelyezéséhez. Sőt, Dewey példájával és maximáival ellentétben, Foucault látszólag öntudatosan önmagára fókuszál, és az önkifejezéssel kapcsolatban sem gátolja semmit.

Foucault filozófusként minden ízében a nyilvánosság előtt és arra reflektálva élt (public philosopher). Szerepét egy média híresség népszerűségével fűszerezve próbálta kiszorítani Sartre-ot Franciaország vezető filozófusának pozíciójából. Idősödő egzisztencialista riválisával együtt, demonstrációkon és sajtókonferenciákon jelent meg. Dewey-hoz és Sartre-hoz hasonlóan Foucault is népszerűsíteni akarta a gondolatait, nemcsak a népszerű újságoknak adott interjúival, hanem vezető politikai témákról íródott cikkeivel is, melyek olyan újságokban jelentek meg, mint a *Le Monde*, a *Le Nouvel Observateur* és a *Corriere de la Sera*.³⁷

Noha a humanista ideológiát elutasította, Foucault harcok aktivistaként lépett fel demokratikus és humanitárius ügyekért. A hatvanas évek végén, majd a hetvenes évek elején kifejezetten a radikális, népszerű politikai mozgalmak kötötték le a figyelmét: a diáklázadás, a börtöntiltakozás, az iráni forradalom és a meleg jogokért folytatott harc. Szoros kapcsolatban állt a forradalmi French Maoists-cal a *Gauche Proletarienne*-en belül, és megszervezte a Prison Information Group-ot. Diákokkal és GP-aktivistákkal számos tüntetésen a testi épségét veszélyeztette a rendőrökkel folytatott erőszakos küzdelemben. Foucault egyértelműen megízlelte a forradalmi féltelenség közösségi határtapasztalatait. A kaliforniai melegközösséget is azért részesítette előnyben, mert úgy vélte, hogy ott „a tapasztalatok a közösség tapasztalatai voltak”.³⁸

Bármilyen legyen is a valódi ok, 1980-ra Foucault, a francia értelmiségiek többségéhez hasonlóan, felhagyott a szélsőséges aktivizmussal. Helyette inkább elismerően nyilatkozott a liberalizmusról, mely a pluralizmust és a magánéletet értékeli, valamint a függetlenség külső szabályoktól mentes *negatív* szabadságát – azt az eszmét, mely szerint a társadalmi kormányzást minimalizálva kell megengedni a maximális önkormányzást. Liberalizmus iránti nagyrabecsülése az önmagunkkal való törődés etikájában való elmélyedéshez köthető – a továbbiakban ez a téma került előtérbe a műveiben, ez vezette el a filozófiai életvitel oly mértékű kutatásához, melyre sem Wittgenstein, sem pedig Dewey esetében nem volt példa. A Collège de France-ban tartott utolsó előadásait is ennek a témának szentelte, Szókratészról a cinikusokon és a sztoikusokon keresztül felvázolva, egészen a keresztény időkig.

Miller azt állítja, hogy Foucault a transzgresszió átalakító határtapasztalatainak kedvéért követte a politikai radikalizmus útját, de felhagyott vele, mikor ígéreteesebb stratégiát talált az önátalakításra az önformálás etikájában. Foucault korábbi frázisát kisajátítva ezt a fejlődést Miller úgy magyarázza, mint „elfordulást a határok és a transzgresszió próbáitól az étnhez való visszatérés kérdése felé” (Mi 318). El kellene vennünk Foucault politikai gyakorlatát, mint amely túlságosan énközpontú és önző ahhoz, hogy igazán demokratikus legyen? Igazi politizálás helyett úgy kellene tekintenünk, mint „radikális sikk”-ket, mely egy elitista önmegkülönböztetésre irányul?

Ez hiba volna: először is azért, mert Foucault élete végéig aktív maradt politikailag (jóllehet nem radikálisan harcos módon).³⁹ Másrészt azért is, mert úgy tekintett a „privát” éntre, mint a politikai terepére és harcmezéjére.⁴⁰ Ez az én azoknak a társadalmi-politikai erőknél a következménye és felerősítő megjelenítője, melyek individuális szubjektumokká formálódnak bennünk. Ahogy a társadalmi-politikai intézmények művelt, engedelmes ént alakítanak bennünket, úgy szolgálja ez a „szabványosított” én ugyanazon intézmények újrászervezését és fenntartását, mivel az intézmények nem léteznek az őket mozgató aktív szubjektumok nélkül.

A szabványosított én határtapasztalatokon keresztül megtámadásának célja az én radikális átalakítása, mely lehetővé teszi az elnyomó fegyelmező intézetek alapjainak megrendítését. Az ilyen intézmények elleni, egyszerre kívülről és belülről is támadó, radikális transzgresszió által megvalósuló átalakító határtapasztalatok kutatása tűnik a legígéreteesebb stratégiának.

Igéreteese, de Foucault számára nem kielégítő. Kiemelkedően kifinomult, sikeres, polgári értelmiségiként túlságosan körül volt ahhoz bástyázva, hogy életét tartósan egy radikális transzgresszionális politika szabályai szerint alakíthatta volna, annak minden brutalitásával, rendtelenségével és bukásával – olyan ellenszenves dolgokkal, melyek a politika főáramában, gazdagságban is jelen vannak. Mindenesetre Foucault ideálja az önteremtésről – mint egy radikálisan eredeti műalkotás létrehozásáról – leginkább egy ilyen politikai kontextusban értelmezhető. Nem a politikától való önző elvonulásként, hanem egy átalakítást célzó politika olyan eszközökkel történő kutatásaként, melyek fölött az egyénnek több, de teljes kontrollja soha nem lehet.

Az elnyomó, szabványosító hatalmakkal szembeni politikai ellenállás a szabványosított én radikálisan mássá és megnyerően erőteljessé alakításával gyakorolható. Az avantgárd művész a forradalmi *confrère*-je; Foucaultnál mindketten az ókori filozófiai életvitel megtestesítői, melynek célja a hősiés önátalakítás az igazság és olyan célok érdekében, melyek meghaladják az egyént.

Az innovatív műalkotás példamutató modell az önkormányzás számára, mert szembe száll az előírt külső szabályokkal, melyeknek hatékony, vonzó szabályként lép a helyébe. De a radikális újítás esztétikája saját fegyelmező normákat is hoz magával: a parancsot, hogy teljesen eredetinek és egyedülállóknak kell lenni. Ennek csak néhány kivételes személyiség tud eleget tenni. Ha Foucault a görög létezésesztétikát csak egy „kis elit számára” látta lehetségesnek, mely rendelkezik a szükséges tárgyi feltételekkel, akkor az eredeti géniusz modernista esztétikájának elméletéről még inkább elmondható, hogy túlságosan exkluzív. Alássa Foucault egyenlőségre törekvő ideálját, hogy a művészet nem csupán „olyasvalami, amit szakértők készítenek, akik művészek”, s a reményét, hogy „mindenki élete legyen műalkotás” (FR 341, 350). De ha lemondunk a radikális átalakítás esztétikájáról, mint az önátalakítás modelljéről,⁴¹ hogyan kerülhetjük el a visszaesést a szabványosított megelégedettségbe, s egy olyan esztétikai forma elfogadását, amit a társadalom normaként ír elő?

Foucault – és a demokratikus esztéták – dilemmája az, hogy az önátalakításnak eléggé eltérőnek kell lennie ahhoz, hogy ellen tudjon állni a szabványosító hatalmak homogenizáló nyomásának, de úgy, hogy hozzáférhető, érthető és adaptálható legyen az említett hatalmak által már szabványosított szubjektumok számára. Kell találni valamilyen utat a szabványosított normák átalakítására az átlagemberek lehetőségeinek meghaladása nélkül. Legutolsó előadásában Foucault az ókori cinikusok tanulmányozásában kereste ezt az utat.

A példaadó modern művészhez és forradalmárhoz hasonlóan, a cinikusok az egyén életstílusának radikális megváltoztatását és a társadalom alapértékeinek elutasítását támogatták. Az állásfoglalásra készítő társadalmi konvenciók eszméjét jól megfogalmazza Diogenész híres parancsa (a delphoi-i jósdából): „változtasd meg a véseteket”.⁴² Ez a változtatás nem az elitista érvelésre, hanem az egyszerű, közérthető tapasztalásra vonatkozott. A cinizmus⁴³ a legalapvetőbb funkciókra redukálta az életet, ahogy filozófiája is alapvető gyakorlatokra és doktrínákra korlátozódik – bárki által gyakorolható, aki valóban képes erőfeszítéseket tenni. Sem jóllétet, sem tanulmányokat, sem intellektuális kiválóságot nem igényel – csupán az egyszerű élet nyers valóságát eltűrő akaratot és a szükséges fizikai tréninget, mellyel a tűrőképesség tökéletesíthető.

A cinizmus bárki számára ajánlható, mindegy, hogy mennyire szegény vagy egyszerű. Más ókori filozófiákkal szemben ez az univerzalitáshoz ragaszkodott és misszionárius buzgalmában meglehetősen harcos volt. Maga a szó: „cinikus” – mely a görög „kutya” szóból származik –, nemcsak a kutyaszerű egyszerűségre és életmódjának szegyeletlenségére utal, hanem a házörzökutya-szerű figyelemre az önmagunkkal való törődésre vonatkozóan és a mogorva agresszivitásra, mely a rivális életstílusok és értékek ellen irányul. Az univerzális átváltozás célja ígéretes politikai dimenziót adott a cinizmus elméletének. Ha mindenki magáévá tenné a cinikus életformát, mely megveti a társadalom konvencionális hierarchiáit és az arisztokrata értékeket, akkor a politikai átalakulás szinte biztosan bekövetkezne. Egy ilyen radikális reform megkövetelése nemcsak a magányos lélektől, vagy a polisztól, hanem az egész világtól – nemcsak egy diskurzus keretein keresztül, hanem cselekedeten keresztül kutatva – nem az a filozófia, mely „megalkotja az igazi politikai aktivitást”? – kérdezte Foucault Epiktétoszsal 1984. március 21-i előadásában.⁴⁴

A kemény élet és a filozófiai állóképesség határain való folyamatos kísérletezés bátor kutatásában megtestesülő ösztinteség és igazságkeresés miatt Foucault-t hívta a cinikusok filozófiai életvitelére. A cinizmus is hősies volt a konvenciókkal szemben bátor szembefordulásában. Diogenész megsértette a görög normákat – nem csak evett és aludt az utcán, de nyilvános helyen maszturbált. Bátran viselte a fizikai megpróbáltatásokat, de a társadalom megvetését is el kellett tűrnie.

Ha a filozófia célja annak felmutatása, hogy az igazság eltér az általánosan elfogadott igazságtól, akkor a valódi igazságot nem szükséges egy tapasztaláson túli másik világba helyeznünk, mint ahogy Plátón tette. Inkább a földi élet valami radikálisan különböző formájában kellene keresnünk, jól ismert, de mesterkéltséggel társadalmi konvencióink bátor hátrahagyásával, az élet nyers igazságainak megélésével. Ez a hősies, drámai nonkonformizmus tette a cinikusok életét különösen emlékezetessé és igazzá. Egy ilyen elkülönülés már pusztán egyszerűségével is sikert ér el, de azzal, hogy mindenkit meg akar téríteni, a társadalmi különbségek kiegyenlítésére törekszik – a filozófiai öntökéletesítés egyetlen más módja sem tűnhet demokratikusabbnak.

A cinikus filozófiának azonban voltak szépséghibái. Az egyik probléma esztétikai volt. Az utánzás ösztönzésével

VII. Fennmaradó kérdések

a filozofikus életnek gyönyörűnek kellene lennie – olyan életnek, mely mindazok esztétikai ízlését képes kielégíteni, akik megfontolják a példáját. Bár a cinizmus csodálatra méltóan hősies és emlékezésre méltó volt, Foucault szavaival: „barbársága miatt látványos”, az alapokhoz való visszatérésének durva egyszerűsége – melyet Diogenész extrém önfeltárása is bizonyít –, túl visszataszítónak tette a cinizmust a szépségtudatos görögök és Foucault számára is. Az egyszerűség gyönyörű ideáját a szélsőségek felé tolva a vulgaritás és a rütség is bekerült a filozófiai életvitelbe.⁴⁵ A konvencionális elfoglaltságok biztonságának feladásával és a szerencsésbe való beletörődéssel a függetlenség nemes eszméjének határai is megkérdőjeleződtek – a cinizmus olyan élethez vezetett, melynek koldusszegény függetlenségét a büszke arisztokratikus görögök elviselhetetlenül megalázónak találták. Hasonló okok miatt, manapság is nehezen lehetne a jó élet példájaként modellül állítani és ajánlani a hajléktalanságot.⁴⁶

De létezhet olyan egyszerű élet, mely el tudná kerülni a rüt mértéktelenségét, mely esztétikailag visszataszítóvá teszi a cinizmust? A cinizmus vizsgálata során Foucault röviden megemlítette a második századi Demonax-ot, aki⁴⁷ nagy népszerűségnek örvendett, mikor átvette a cinizmus „szelíd gyakorlatát”, mely néhány szükséges megvonás és fizikai aszkézis ellenére került Diogenész „erőszakos, agresszív és bántó” – a szegények és gazdagok érzékenységét egyaránt sértő – botrányos szélsőségeit. Foucault arra is rámutat, hogyan védelmezte meg a sztoicista Epiktétosz a cinizmust, azt állítva, hogy nem botrányosan rüt vonásai képezik a gyakorlat lényegét, s hogy „a cinikusnak nem kell piszkosnak és undorítóknak lennie”, hanem éppen ellenkezőleg, tartózkodnia kellene a támadó trágárságtól, hogy minél több hívet szerezhessen (1984. márciusi hetedik és 21-i előadások).

Ez a sokkal szerényebb, értelmetlen cinizmus nem nyerte el Foucault hozzájárulását, mert szerénysége olybá tűnt, mint amely elrabolja a cinikus élet drámai látványosságát, hősiességét és radikális másságát.⁴⁸ De a heroizmus, még ha emlékezetre méltó is, szerényen is gyakorolható és nem igényli Diogenész lármás exhibicionizmusát. A szerénység nem illik a látványoshoz, ahhoz, amit Foucault *l'éclat*-nak nevez, s amit a sikeres filozófiai életvitel szükséges vonásaként azonosít. De miért kell egy sikeres filozófiai életvitelnek látványosnak lennie? A szépség és a példamutatás nem követeli meg (ahogy Dewey példája is mutatta). De a filozófiai gyakorlat egyéb központi erényei sem teszik szükségessé, mint például az integritás, a racionális kritika, a bátorság, az önfejlesztés kutatása, vagy a tudás, mely mindezekhez szükséges.

Miért kellene a filozofikus életnek a radikális mássággal kérkednie?⁴⁹ Ezekhez az igényekhez hozzátartozik az avantgárd zseni esztétikája, mely nem törődik a szépséggel, de megköveteli a ragyogó különbözőséget, a „valami radikálisán Más” megalkotását, „egy totális újítást” (RM 121–22). Foucault, annak minden rütségével ellenére, a cinizmus felé húzott, mert felmutatta a látványosság és az eredeti különbözőség esztétikáját – melynek paradox módon a radikális rütség is a részét képezi. Montaigne-nyel és Dewey-val szemben képtelen elfogadni az egyszerűség populáris esztétikájának lehetőségét, mely a radikális eredetiség és ragyogás ellenére is gyönyörű lehet.

Nem adtunk magyarázatot arra, hogy miért volna lehetetlen egy ilyen esztétika vagy miért kellene alkalmatlannak minősíteniünk egy vonzó filozófiai életvitel megformálásához. Kétségtelenül olyan utat sugall, mely összebékítené az esztétikai életvitel ideálját az egyenlőségre törekvő – de nem homogenizáló – demokrácia ideológiájával. Egy populáris esztétika kérdése nemcsak a demokrácia művészete számára lesz lényeges, de a demokrácia etikája és a politika számára is.⁵⁰

A következő fejezetek demokráciával és esztétikai elmélettel foglalkozó témáinak vizsgálata előtt engedjenek meg nekem egy újabb nehéz kérdést. Még ha lehetségesnek bizonyul is egy népszerű esztétika, nem fogja a filozófiai életvitel demokratizálásának eszméje kiüresíteni magát a filozófiai életvitelt? Azzal, hogy a filozófiát elkülönítjük az élet egyéb gyakorlataitól vagy útjaitól, maga a filozófiai életvitel is értelmet nyer. De ha a demokratizálás azt jelenti, hogy nem csak a „valódi” filozófusok, hanem bárki képes gyakorolni a filozófiát, akkor nem fog a „filozófiai életvitel” jelentése egyszerűen elpárologni és belemosódni a jó élet haszontalanul üres fogalmába? Nem kellene valami egyértelmű definíciót adnunk a filozófiai életvitelre, listát készítenünk a lényegi vonásokról és szükséges teljesítményekről annak érdekében, hogy valóban jelentsen valamit?

Természetesen, nem – ahogy a művészetet sem kell definiálnunk ahhoz, hogy értelmesen tudjunk beszélni a műalkotásokról. Egyik esetben sem adhatunk egyértelmű definíciókat, mert a koncepciók homályosak és nyitottak, sőt lényegükön fogva vitathatók és történetiek – ebből adódóan változnak. A filozófiai életvitel koncepciója, ugyanúgy, ahogy a művészeté, paradigmatis eszettek magyarázatán keresztül nyeri el jelentését, s nyújt néhány genealogikus narratívát a különböző esetek közös, bár divergens tradícióba való bekapcsolásához.

Mindezek ellenére hadd pontosítsam a filozófiai életvitelről alkotott elgondolásaimat valami olyannak a javaslatával, melyet három kortárs paradigmánk is magáénak vall: ez, a kritikusan reflektív önmagunkkal való törődés (self-care) eszméje, mint önművelés, a releváns megismerés fegyvermezett kutatásán keresztül. Ehhez az ideálhoz a filozófiai életvitel premodern példaképei is ragaszkodtak – Szókratészról Epiktétoszon át Szent Agostonig és Montaigne-ig –, és nem keresték az önművelés folyamatos átalakuláson keresztül, a végtelen növekedésre irányuló Dewey–Wittgenstein–Foucault-féle modelljét.

A filozófiai életvitel demokratizálása azt jelenti, hogy bárki magáévá teheti ezt az ideált, élete vezérelveként. Az emberek többsége mégsem ezt választja, még akkor sem, ha jó és esztétikus életre vágnak. Vannak más módjai is a jó esztétikai életvitelnek, melyek a filozófiával szemben nem követelik meg az önművelést és a tudást: például az egyszerű élvezetekre, jó dolgokra és az ember útjába sodródó esztétikai gyönyörökre építő önelégült életek.⁵¹ Ha az emberek többsége nem akar a filozófiai életvitelhez szükséges önművelésért erőfeszítéseket tenni, akkor ez [az egyszerű élvezetekre építő élet] fog „kritikus más”-ként funkcionálni az önelégült konvencionális életekhez viszonyítva, anélkül, hogy antidemokratikusként egy professzionális elitre, vagy excentrikus zenik kis csoportjára korlátozódna.

Ahogy az esztétikai életvitelnek sem kell filozofikusnak lennie, úgy a filozofikus életek sem kell, hogy okvetlenül esztétikai ideálokhoz igazítsák melioratív törekvésüket. A fegyvermezett önismeret által a jobb pszichikai egészségre és erényre irányuló önművelés ókori orvosi modellje is alkalmazható. De megemlíthetjük az öntökéletesítés sokkal tudományosabb modelljét is, mely az objektív igazság kutatására irányul (mint amire Max Weber úgy utalt, hogy „a tudomány, mint hívás”).⁵² Bár e három modell között lehetnek átfedések – a lelki terápia és a tudomány azért mégsem lehet sem feltétele, sem eszköze a művészi önteremtésnek –, manapság a filozófiai életvitel esztétikai modellje tűnik a legvonzóbbnak.

Ezek alapján kijelenthetjük, hogy a „filozófiai életvitel” többet jelent, mint pusztán „elmélkedő vagy jó vagy

esztétikus élet”-et, de van még egy ellenvetés, amit filozófus professzor kollégáim rendszeresen megemlítnek: azt, hogy a megismerés fegyelmezett kutatása által gyakorolt, kritikailag reflektív és melioratív, önmagunkkal való törődésként megalkotott filozófiai életvitel látszólag elveszíti a kapcsolatot a „filozófia” specifikus területeivel, a szó hagyományos, tudományos értelmében. Nem kellene a filozófiai életvitelnek valahogy a filozófia hagyományos problémáival foglalkozó filozófiai szövegek írásához és olvasásához kapcsolódnia? Archie, Asterix-képregények és baseball helyett nem inkább Arisztotelésszel és Adornóval kellene a „releváns” tudásra törekedni?

A filozófiai életvitelnek három ok miatt is szorosan kell kapcsolódnia a filozófiai írás tradíciójához. Először is, ezek az írások tipikusan a filozófiai életvitel önművelő gyakorlataihoz leginkább szükséges tudáshoz kapcsolhatók. Gyakran a filozófiai életvitel iránt elkötelezett szerzők írják őket, s az írás életvitelük szerves részét képezi. A filozófiai életvitel gyakorlatát egyrészt felértékeli a tiszteletré méltó teoretikus és irodalmi tradícióhoz – a „filozófiá”-hoz – tartozás tudata, és a tradíció példaadó helyzete tartja életben. Nem szabad elfelejtenünk, hogy ez az állapot részben az életgyakorlat feltűnő példaképeitől való elfordulásból adódik.⁵³

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a filozófiai írás diszciplináris határai hagyományosan nyitottak, homályosak, és alapvetően vitathatóak. Mindazoknak, akik a filozófiai írást elsősorban a „bölcseesség” és „az élet értelmé”-nek kérdéseire fókuszálva elemzik, ez a műfaj nemcsak olyan esszéistákat jelent, mint Cicero, Montaigne, Emerson vagy Nietzsche, hanem filozófikus költőket is, mint Dante, Goethe vagy Wordsworth és írókat, mint Dosztojevszkij vagy Proust. Azok a filozófusok, akik irodalomként elvetik ezeknek a szerzőknek a műveit, ellenvádakkal szembesülhetnek – például, hogy Carnap és Frege csak matematikusok vagy logikai grammatikusok. A filozófia története tele van hasonló vádakkal és ellenvádakkal, mert tradíciója sokszínű és a vitára alapozódik. Éppen ezért nincs értelme olyan kérdéseket feltenni, mint hogy vajon a filozófiai életvitel olvasmányigénye kielégíthető-e Platónnal, Spinozával vagy Shakespeare-rel, de Locke, Russell és Quine nélkül? A filozófiai életvitel komplex és az írástól független dimenziókkal is rendelkezik, melyek – ahogy láttuk – különböző filozófusok által, más-más mértékben és sokszor egymással versengő módon exemplifikálódnak.

Olyan komplex, vitatható koncepciók, mint a művészet vagy a demokrácia, a kategorikus „igen–nem” határvonalak meghúzása helyett sokkal jobban tárgyalhatók a fokozatoság logikája mentén.⁵⁴ A hiábavaló viták arról, hogy egy adott kormány mennyire demokratikus például, sokkal specifikusabb, megválaszolhatóbb kérdésekbe transzformálhatók, mint: „más rezsimekhez képest mennyire demokratikus, és a demokrácia mely dimenziója szempontjából?” A megközelítés pontosítása sokkal eredményesebb és konkrétabb kérdésekhez vezet arról, hogy hogyan tehető egy problematikus kormány demokratikusabbá.

A filozófiáról és a filozófiai életvitelről való gondolkodásban egy ilyen megközelítés több értelmezési keretet ad. El tudom képzelni, hogy van olyan, aki az igazság, a jelentés vagy a személyes identitás filozófiai elméletein dolgozik, de semmit nem tesz azért, hogy ezt a munkát a személyes önművelés szolgálatába állítsa. Az ilyen filozófus lesz az, akinek az életvitele nem filozófiai. Az elemzett megközelítéssel a filozófiai életvitel még nem tenné őt *igazi* filozófussá, csak egyszerűen segítené, hogy *inkább* filozófus legyen. Nagyobb látókörrel és odaadással viszont az esélyei fokozatosan javulnának. Ilyen értelemben megfontolandó, hogy talán Wittgenstein inkább filozófus, mint Frege vagy Quine, sőt, talán jobb, vagy „igazabb”. Ugyanígy Tolsztoj-t⁵⁵

is sokkal inkább nevezhetjük filozófusnak, mint képzeletbeli igazságkutatónkat, még ha technikai értelemben sokkal rosszabb filozófus is. Egy multidimenzionális koncepció fokozhatósága helyet ad a ténynek, hogy bár a filozófikus élet gyakorlata bárki számára nyitott, a filozófiai tradícióban járatosabbak tudják *ceteris paribus*, sokkal teljesebben és gazdagabban gyakorolni.

A hasznos alkalmazhatóságot elnyerve a pragmatizmus a javulást elősegítő projekteknél a fokozatos megközelítés pártjára áll, a szigorú határvonalak felhúzása helyett. A filozófiai életvitel – és esztétikai modelljének – pontos definiálása helyett sokkal hasznosabb és érdekesebb feltárni az amelioratív, esztétikai önmegvalósítás filozófiai gyakorlatának stratégiáit. A filozófia esztétikai életének demokratizálódását nem absztrakt kérdésként kell tárgyalni, hanem egy olyan projektként, mely kritikus puhatolózással kutat és aktuális pragmatista felvetéseket tud kifejleszteni a demokratikus politikával és a populáris esztétikával kapcsolatban – ezek lesznek a következő esszék témái.

Horváth Nóra fordítása

(Endnotes)

- 1 Richard Shusterman: Profiles of the Philosophical Life. Dewey, Wittgenstein, Foucault, In: uő.: Practicing Philosophy: Pragmatism and the Philosophical Life, 17–64. o., Routledge, New York, 1997; *A fejezet fordításának első része a Műhely 2016/2-es számában jelent meg. Az eredeti jegyzetapparátusból – a szerző beleegyezésével – néhány pontot elhagytam, bizonyos helyeken azonban további megjegyzéseket fűztem a szöveghez, melyek a végjegyzetben dőlt betűvel olvashatók. Az idézett filozófiai művek többségének még nincs magyar fordítása, de legtöbbször a magyarul megjelent művek szövegvegyeit újrafordítottam, hogy beilleszthetőek legyenek a shustermanni szövegbe. Az idézett primer- és szekunderirodalmakat Shusterman rövidítései jelzik a szövegben. A felhasznált irodalmak listája (a rövidítésekkel együtt) az első rész végjegyzeteiben olvasható. [H. N.]*
- 2 42. o.
- 3 Lásd Montaigne-t (55.), aki Seneca halállal kapcsolatos megjegyzését idézi: a halál „a nap, melynek ítéletet kell mondania az összes mögöttem álló évről”. [...] A halállal kapcsolatos ókori vitáról lásd Pierre Hadot: Philosophy as a Way of Life című munkáját, magyarul lásd: Pierre Hadot: A lélek iskolája. Lelki gyakorlatok és ókori filozófia, Kairosz Kiadó, Budapest, 2010, ford.: Cseke Ákos; és Anne Coquelin sokkal könnyedebb tanulmányát: La mort des philosophes, Presses Universitaires de France, Paris, 1993.
- 4 Wittgenstein öngyilkosság iránti vonzalmáról és Otto Weininger iránti csodálatáról, aki teatrális keretek között abban a házban ölte meg magát, ahol Beethoven meghalt, lásd: (Mo 19–25, 185–86). Monk könyve képekkel is segít megvilágítani a halál témáját. A kiválasztott fényképek között, melyek Wittgenstein életét ábrázolják, megtalálható az is, mely Cambridge-ben lévő sírjáról készült. Foucault halál iránti érdeklődését Miller életrajza tárgyalja. [...] (Mi 129).
- 5 Foucault: „Le recherche scientifique et la psychologie”, In: J-E. Morère (szerk.): Des Chercheurs français s’interrogent, Presses Universitaires de France, 1957, 194.
- 6 43. o.
- 7 Wittgenstein szerint a filozófiai megértés valódi nehézsége nem a homályos témákban rejlik, hanem a bátorság hiányában, mikor nem merjük másként látni a dolgokat, mint ahogy látni szeretnénk. „Az akaratot kell meghaladni, nem pedig az intellektust” (CV 17).
- 8 A bátor kiállással kapcsolatban McGuinness három idézetet tárgyal Wittgensteintől (Mc 240–44, 262–63). A gyáváságról Rhees idéz (183, 189).
- 9 44. o.
- 10 Lásd Wittgenstein Russelnek és Engelmannak írt leveleit (Mc 166) és (Engelmann 57).
- 11 Foucault: „Conversation”, In: Gérard Courant (szerk.): Werner Schroeter, Cinéma Francais and Goethe Institute, 1982, (45), idézi (Mi 460).

- 12 45. o.
- 13 Foucault szerint a „szex”-re úgy gondolunk, mint „amiért érdemes meghalni”. Arról, hogy Foucault-nál a szex és az igazság kérdése hogyan kapcsolódik össze, lásd: (HS 156).
- 14 (Montaigne 269–72.)
- 15 46. o.
- 16 Erről Wittgenstein-kutatók számoltak be egy találkozózn 1995 májusában, amit a Bergen Wittgenstein Archives szervezett a Sogne Fjordhoz, ahol Wittgenstein kunyhója állt. Az információ Mrs. Bevan-tól származik és Bo Göranzon jegyzi. [...] B. Göranzon (szerk.): Skill, Technology and Enlightenment, Springer, 1994, London.
- 17 (McGuinness 30, 31.)
- 18 Lásd Xenophon: Conversations of Socrates, Penguin, London, 1990, 211–213; Seneca: Letters from a Stoic, Penguin, 1969, London, 159; Montaigne: „Apology for Raymond Sebond”, 318–457.
- 19 (Rhees 88, 134.)
- 20 47. o.
- 21 Lásd: „To Death”. A „Life” című versben a halált úgy jellemzi, mint „álom – a vágyak vége”; „Two Births” című versében a természet egysegítőjeként üdvözli a halált. Lásd Jo Ann Boydston (szerk.): The Poems of John Dewey, Southern Illinois University Press, 1977.
- 22 V.ö.: Sidney Hook: Pragmatism and the Tragic Sense of Life, Basic Books, New York, 1974, 12–13, 19.
- 23 Milan Kundera: Immortality, Harper Collins, New York, 1992, 48–49.
- 24 49. o.
- 25 Collège de France-beli előadásában 1984. február 29-én megajrozta a modern művész életét, aki feláldozza önmagát a művészetéért – az antik filozófiai életvitel hősiességének modern variációjaként mutatta be. A modern politikai forradalmár 1984. március hetedikéi előadásában vázolta fel. Foucault legutolsó előadássorozatának gépelt francia változatát az életrajzíró James Miller mutatta meg számomra.
- 26 50. o.
- 27 Foucault Collège de France-beli előadásából: 1984. február 8., 15.
- 28 51. o.
- 29 Wittgenstein megörökölte családjá művészetpártfogás iránti elköteleződését. Mielőtt teljes örökségét testvéreire hagyta, az első világháború után Wittgenstein egy nagy összeget adományozott osztrák művészeknek, majd később, katonaként, egymillió korona összegű támogatást adott az osztrák államnak a tűzérsg számára. A részletekért lásd: (Mc 206–208, 257, 278.);
- 30 52. o., lásd (Ma 28).
- 31 53. o.
- 32 Lásd: Jane Dewey (szerk.): „Biography of John Dewey”, In: P. A. Schilpp (szerk.): The Philosophy of John Dewey, Open Court, La Salle, 1989, 7., és Sidney Hook: „Some Memories of John Dewey”, In: Pragmatism and the Tragic Sense of Life, 102.
- 33 Scudder Klyce-nak írt leveléből, 1927, idézi (Rockefeller 318.).
- 34 54. o.
- 35 Lásd pl.: Nietzsche: „On the uses and disadvantages of history for life”, In: Untimely Meditations, Cambridge University Press, Cambridge, 1983; magyarul: Nietzsche: A történelem hasznáról és káráról, In: Korszerűtlen elmélkedések, 93–178. o., Atlantisz Kiadó, Budapest, 2004, ford.: Tatár György; lásd még (Montaigne 319, 769).
- 36 Dewey gondolkodásában megfigyelhetők a változások. Az 1930-as években az európai totalitárius rendszerekkel szembenézve kifejezte a „szándékát, hogy a korábbiaknál jobban hangsúlyozza” az egyének alapvető jelentőségét, még akkor is, ha az egyének természetét társadalmi lehetőségeik nagymértékben befolyásolják. „Azon individuumok lesznek a demokratikus intézmények létezésének és tartóságának az egyetlen és utolsó biztosítékai, akik gondolkodásukban és tevékenységeikben demokraták”, míg a demokratikus intézmények nem jelentenek „garanciát a demokraták létezését illetően”. Lásd: „What I believe, Revised” (LW 5:422).
- 37 55. o.
- 38 Interjú Foucault közeli barátjával, Daniel Defert-rel (idézi Mi 253).
- 39 Eribon bemutatja Foucault aktivizmusát a lengyelországi Szolidaritáshoz és más ügyekhez kapcsolódóan az 1981 és 1983 közötti időszakban, és rámutat, hogy bár Foucault 1984-ben halt meg, önkéntes alapon segélyhajtót szervezett Vietnamba (Er 296–308).
- 40 56. o.
- 41 57. o.
- 42 A delphoi jósdá jóslatait számtalan módon lehetett értelmezni, s a lehetséges jelentések sokszor egymásnak teljes mértékben ellentmondó üzenetek voltak. Ennek tipikus példája Diogenész esete, aki pénzhamisító apja halála után elkeseredetten kereste fel a jósdát, arról érdeklődve, hogy most mit tehet. Azt tanácsolták neki, hogy „Változtasd meg a véseteket!”, mely az ógörög szó jelentéseit figyelembe véve azt is jelenthette, hogy ő is hamisítson pénzt, de arra is vonatkozhatott, hogy változtassa meg az értékeket, a szabályokat. A filozófia történetéből már tudhatjuk, hogy Diogenész az utóbbi megoldást választotta és egy radikálisan új értékrendszert fejlesztett ki, majd terjesztett el, melynek középpontjában a végtelen egyszerűség és az igénytelenség áll.
- 43 Cínizmus alatt a továbbiakban minden esetben a cinikus filozófia, mint irányzat értendő.
- 44 58. o.
- 45 Lásd Foucault 1984. március 14-én tartott Collège de France-beli előadását, ahol megjegyezte, hogy a cinizmus hogyan „vezet be rögtön az etikába, az életvezetés művészetébe és sajnálatos módon a rútság filozófiai értékeibe is”.
- 46 Egy másik esztétikai probléma, amire Foucault nem tér ki, arra vonatkozik, hogy a cinikusok filozófiai életvitelét által előírt teljes egyszerűség nem kockáztat-e valamiféle homogenizáló szabványosítást, a társadalom normái szerinti transzgresszív nonkonformizmusa ellenére.
- 47 59. o.
- 48 Ebben a tekintetben Foucault osztrani látszik a cinikusok Szókratész személyes életével szembeni kritikáját, amelyet túl átlagosnak és konvencionálisnak tartottak, a háza, felesége és gyermekei iránti gondoskodása, s így „az életét meghatározó kisszerű közepszerűséggel való elégedettsége miatt” (1984. március 14-i előadás).
- 49 Foucault felteszi a kérdést: „A filozófikus életet, az igaz életet tilos arra kényszeríteni, hogy radikálisan más legyen?” (1984. március 14-i előadás). Ugyanebben az évben egy interjúban azt állította, hogy a filozófiai másságot nagyobb fokú különbözőségnek tekinthetjük. A filozófus, és „bármely szabad ember számára”, „az önmagunkkal való törődés a formáját tekintve azonos”, de a filozófus mégis más, „az önmaga és mások iránt tanúsított buzgalmanak intenzitását illetően” (FF 13). A filozófikus öngondozás szintjeinek elkülönítése már önmagában egy előremutató lépés annak érdekében, hogy a filozófiai életvitel minél több ember számára lehetséges legyen – fel fogom táni e fokozatosság logikáját.
- 50 60. o.
- 51 61. o.
- 52 Lásd: M. Weber: „On Science as a Vocation”, In: H. H. Gerth and C. Wright Mills (szerk.): From Max Weber: Essays in Sociology, 142–151. o., Oxford University Press, New York, 1958.
- 53 62. o.
- 54 Lásd: Max Black: Problems of Analysis, Routledge and Kegan Paul, London, 1954, 24–45.o., a művészet megközelítésére alkalmazott koncepció példjaként lásd: Richard Shusterman: The Object of Literary Criticism Rodopi, Amsterdam, 1984, 136–148. o.
- 55 63. o.

Szövegkapcsolatok és alkotói önértelmezés

Kertész Imre *A végső kocsmá* című művében

Bevezetés

Megrendített Kertész Imre *A végső kocsmá* című kötetének hazai recepciója, mind a könyv interpretációját, mind másodlagosnak vélt besorolását illetően, melyet kitűnően bizonyít a megjelent kritikák és tanulmányok maroknyi száma.

A legmerészebb kijelentést talán Bán Zoltán András tette a Magyar Narancsban közzétett recenziójában, melyben azt állítja, hogy az írónak már nincs „eredeti regényírói, elbeszélői anyaga”.¹ Bán Zoltán értelmezése elköveti azt a hibát, miszerint a művet a legszorosabb értelemben véve szó szerint elemzi, mintha Kertész nem fikciót írt volna, hanem egy montázst állított volna össze a naplóiból, illetve félbemaradt kézírataiból.

Elmélete több ponton is kifogásolható. Egyrészt Kertész ugyanazt az eljárást alkalmazza, amit egy korábbi naplóregényében, a *Gályanapló*ban is, ahol a szöveget fejezetcímekre tagolja, lehetővé téve azt, hogy az egyes címek „az epikus folytonosság szimbolikus jelzésként is olvashatók”² legyenek. Ezzel máris lehetetlenné válik az elgondolás, hogy pusztán montázsként olvassuk a könyvet, hiszen a fejezetcímek nemcsak strukturálják a szöveget, hanem az előzetes szöveggondozást is egyértelművé teszik, ami már egy fikciós teret képez a szöveg köré. Ebben a kontextusban semmiképp sem elengedhető Kertész azon kijelentése, melyet a *Friderikusz most* című műsorban tett, ahol azt mondja, hogy felfogása szerint „minden fikció”.³ Ha ebből a mondhatni művészeti perspektívából indulunk ki, akkor kevésbé tűnik logikusnak és hitelesnek az értelmezés, hogy az író ihletettség híján mindössze átmásolt, majd összeillesztett bizonyos szövegrészeket.

Elemzésemben teljes mértékben elvetem azt az olvasásmódot, amelyet Bán Zoltán András követ, s inkább a szöveg struktúráját vizsgálom meg (különösen koncentrálna Kertész korábbi műveiből átvett szövegekre), azt a feltevést követve, miszerint *A végső kocsmá* az író alkotói önértelmezése. Ennek alátámasztására előbb megvizsgálom a *Mentés másként* című kötetet, továbbá a *Gályanapló* párhuzamát *A végső kocsmá*val.

1. „A káosz is rend, csak mások rendje”⁴ – *Mentés másként*

Tanulmányom egyik alapfeltevése, hogy a *Mentés másként* című kötet *A végső kocsmá* párregényként olvasható. Nem pusztán azért, mert Kertész jelentős mennyiségű szöveget emelt át belőle, hanem mert (ezt a későbbiekben látni fogjuk) ennek az átemelésnek egy rendkívül fontos jelentésképző hatása van.

Elsődlegesen érdemes tisztázni Kertész művészetfelfogásával kapcsolatban egy kiemelkedően lényeges dolgot, hogy az „Ugyanazt az életet élni és írni”⁵ elve szerint Kertész a saját életét tekinti irodalmi forrásnak. Műveinek, ahogy Szirák Péter fogalmaz, „autobiografikus vonásai”⁶ vannak. Ugyanez a vonás jelentkezik a *Mentés másként*ben is (s majd később *A végső...*-ben, de ott már megváltozott jelentéssel), viszont sokkal közvetlenebb módon. Feltevésem szerint a *Mentés...* sem olvasható valódi naplóként, hiszen, ahogy azt Lejeune is kifejtette: „az igazi naplót mindig úgy írják, hogy nem tudják, mi lesz a vége. Naplóregényt viszont mindig azért írnak, hogy eljussunk a befejezéshez.”⁷ A *Mentés...*-ben először egy korábbi regény, a *Felszámolás* írásának körülményeiről olvashatunk, majd a könyvbeli íróban fokozatosan me-

1 Bán Zoltán András, *Önmaga csodtömeggondnoka – kritika Kertész Imre új kötetéről*. <http://magyarnarancs.hu/konyv/onmaga-csodtomeggondnoka-91588>

2 Erdődy Edit, *Kertész Imre*, Bp., Balassi Kiadó, 2008, 117.

3 A felvétel elérhetősége: <https://www.youtube.com/watch?v=eYUZAUmt168>
Az interjút a *K. dosszié* megjelenése kapcsán készítették.

4 Kertész Imre, *Mentés másként*, Bp., Magvető, 2011, 101.

5 Erdődy Edit, *Kertész Imre*, Bp., Balassi, 2008, 120.

6 Szirák Péter, *Kertész Imre*, Pozsony, Kalligram, 2003, 103.

7 Philippe Lejeune, *A napló mint „antifikció” = Írott és olvasott identitás*, szerk. Mekis D. János, Z. Varga Zoltán, Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, 2008, 19.

rül fel egy korábbi regényterv, *A szodomain magányos* gondolata, amely (amint az *A végső...*-ben olvasható) ötvöződni fog *A végső kocsmával*⁸, s az utolsó előtti bejegyzés így szól: „Egy radikálisan személyes könyvet, amíg végül semmi sem marad (*A végső kocsmá*). A végére járni, a szó szoros értelmében.”⁹ Láthatjuk, hogy a kezdetektől (a *Felsőszámolás* nehézségeitől) eljutottunk egy látszólagos befejezésig (az igazi – mondhatni befejezés – maga *A végső kocsmá* lesz). Továbbá lényeges az is, hogy a *Mentés...* elején is szóba kerül *A szodomain...*: „Szintén az éjszaka valami különös hangsúllyal jelentkezett *A szodomain magányos*, ez az első nagy fiatalkori ötlet, vagy téma, vagy nevezem, ahogy akarom, ez a dionüszoszi élmény, a szabad individuum önfeladása a tömeg rituális őrjöngése közepette; ez a motívum szabta meg egész későbbi munkásságomat (már hogy hamarjában így mondjam), szóval későbbi regényeimnek valamennyi cselekményét.”¹⁰ Ebből következően szinte törvényszerű volt, hogy a későbbiekben is felbukkanjon, ahogy az a könyv vége felé meg is történik: „Ma, illetve tegnap (mert a ma már tegnap, lévén kettő óra negyvennégy perc, hajnal): ma reggel tehát *A szodomain magányos* gondolatával ébredtem.”¹¹

Ez az eljárás magában hordozza azt az észrevételt, melyet Lejeune is megfogalmaz: „A valódi naplók világa esetleges, ellenben a naplóregényt mindig a regényírónak hívott gondviselés kormányozza”¹². Ez a „gondviselés” fokozatosan tereli rá az olvasót az öregség és a halál gondolatának súlyával egybeszórt melankolikus hangnemével arra az elhatározásra, hogy a halál előtt még „egy radikálisan személyes könyvet” alkosson. Levonható a következtetés, hogy a *Mentés másként* nem olvasható valódi naplóként (ahogy Lejeune írja; „antifikcióként”¹³), hanem egy olyan szöveggé kell megközelíteni, amelyet átjár és körülvesz a fikció, amit szerzője a „gondviseléssel” rászabott.

Ezzel azonban még nem határoztuk meg pontosan, hogy mitől válik a *Mentés másként A végső kocsmá* párregényévé. Ahogy arra Fleisz Katalin is rámutatott, a *Mentés...* egyik fő problematikája az énmeghatározás,¹⁴ illetve „csak addig van én, amíg az írás van”, s kitér arra is, hogy „az identitás része az írói lét”.¹⁵ Ebből következik, hogy amíg a *Mentés...*-nek a témája az énmeghatározás, addig *A végső kocsmában* a művészetmeghatározás, az írói én megismerésének vágya lesz hangsúlyos. Ezt látszanak bizonyítani a szövegátvételek, melyek az identitást jelképezik, s ezekben keresendő az írói lét. A *Mentés másként* az énmeghatározásból kiinduló és *A végső kocsmában* az író a saját művészetének meghatározásában kiteljesedő önvizsgálat.

Nem hagyható figyelmen kívül a hangnem, amely *A végső...*-ben megőrzi a *Mentés másként* szövegeinek rezignáltságát. Ennek a megőrzésnek is (csakúgy, mint a szövegek átvételek) mérvadó szerepe van a két könyv közötti párhuzam megteremtésében, ugyanis már a *Mentés...* is utal rá (de igazából csak *A végső...*-ben kap főszerepet), hogy a halál és az öregség okozta melankólia ellen egyedül az írás, az alkotás öröme adhat enyhülést.

2. „Mindig volt egy titkos életem, és mindig az volt az igazi.”¹⁶ – a *Gályanapló*

Kertész nem pusztán a *Mentés másként*-ből vett át szöveget *A végső kocsmába*, mivel a fenti mondatot is a *Gályanapló*-ból emelte be. Még mielőtt vizont megvizsgáljuk a mondatot, illetve az átvétel okát, a megértéshez fontos tisztáznunk a *Gályanapló* értelmezésével kapcsolatban Szirák Péter és Erdődy Edit álláspontját.

Szirák Péter szerint a *Gályanapló*-ban „a feljegyzések témája túlnyomórészt gondolatvilágának alakulástörténete”,¹⁷ melyből Erdődy Edit azt a következtetést vonja le, hogy „mindenekelőtt a naplóíró szellemi önéletrajza (...) bontakozik ki, s bár ez az életrajz nem lineárisan regényszerű, kirajzolódik a naplóíró szellemi, tudati változásának iránya, a szellemi tájékozódás és a felismerések nyomán az alkotóvá, gondolkodóvá, regényíróvá válás folyamata.”¹⁸ Ezek az értelmezések egy újabb kapcsolatra vezetnek, amely alátámasztja annak az indokoltságát, hogy Kertész egyetlen mondat átvételével a *Gályanaplóra* irányítja az értelmező figyelmét.

Ha nem tévesztjük szem elől a *Mentés másként* szövegátvételeinek az okát, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a *Gályanapló* felidézése egy utalást visz a szövegbe: mivel a *Gályanapló* egy szellemi önéletrajz, vagyis egy „alakulástörténet” (amiként azt fentebb láthattuk), így az átvétellel Kertész jelzi, hogy *A végső...*-ben ugyanennek az alakulástörténetnek vagyunk tanúi,

8 Fontos megjegyezni, hogy itt a könyvben megírandó regényről van szó, s ezzel a regénnyel fog összemósítani *A szodomain magányos*.

9 Kertész, *i. m.*, 225.

10 *Uo.*, 11.

11 *Uo.*, 212–213.

12 Lejeune, *i. m.*, 19.

13 *Uo.*, 13.

14 Fleisz Katalin, *Kertész Imre: Mentés másként*.

<http://epa.oszk.hu/00100/00181/00083/678.htm>

15 *Uo.*

16 Kertész Imre, *Gályanapló*, Bp., Magvető, 1992, 272.

17 Szirák, *i. m.*, 155.

18 Erdődy, *i. m.*, 119.

vagyis annak, hogy egy író létrehozza a regényét. Ennek az alakulásnak a terméke pedig maga az alakulás, vagyis a próba, hogy a regény megszülethessen.

Ezt maga Kertész is kimondja egy másik, Friderikusz Sándorral készült interjúban¹⁹ a könyv megjelenése alkalmából, ahol azt fejtegeti, hogy „ebben a könyvben olyan dolgok szerepelnek, amelyek egy író küzdelmét mutatják meg, hogy megteremtse a regényét”.

A *Gályanapló*ból átvett „Mindig volt egy titkos életem, és mindig az volt az igazi” mondattal pedig azt fejezi ki, hogy a titkos élet maga az alkotás; írói identitásának önálló léte és munkája.

Kertész az interjúban megmagyarázza az átvett mondatot, de magyarázata csak a *Gályanapló* kontextusában felel meg. Azt állítja, hogy leélt negyven évet különböző diktatúrákban, de titkos életet élt közben.²⁰ Ez a titkos élet a regényírást jelenti, illetve a *Gályanapló*ban leírt belső „alakulást”. Viszont *A végső kocsmá* esetében ez a magyarázat csak részben állja meg a helyét, elvégre ott írói egzisztenciája mellett, a regény utolsó mondataként egész írói életművére rávetül. Következésképpen igazi élete mindig az alkotás volt; mind a diktatúrákban, mind pedig a szabadnak hitt demokráciában.

3. „Kísértet vagyok én is, nem tudom, kinek a kísértete...”²¹ – *A végső kocsmá*

3.1. Szövegátvételek és alkotói önértelmezés

*A végső kocsmá*ról megjelent kevés recenzió közül érdemes megemlíteni Szűcs Teri írását²² a Jelenkorban, aki megteszi azt az igen fontos észrevételt, miszerint a könyv Kertész „távozását” jelenti, s ez a távozás „a felszámolás aktusával” esik egybe, továbbá Kertész távozása „nem nagyívű és grandiózus, hanem végtelenül silány és elkedvetlenítő”.²³

A magam részéről osztom azt a feltevést, hogy a könyv (mint utolsó regény) egyben távozás is, viszont ez a távozás megköveteli saját művészetének felülvizsgálatát, s ez a felülvizsgálat pedig magában foglalja azokat a szempontokat, melyek Kertészre jellemzők, és itt vissza kell térnünk a már fentebb tárgyaltakra, hogy Kertész a *Mentés másként*ből vesz át szövegeket, illetve az „Ugyanazt az életet élni és írni” összefüggésére. Az előzőekben volt szó róla, hogy a szövegátvételek az identitást jelképezik, továbbá, hogy ezekben keresendő az írói lét, mint ahogy arról is beszéltünk, hogy a könyv maga egy művészetmeghatározás. Azzal, hogy Kertész a saját életét jelképező *Mentés másként*ből átemelt szövegeket, az olvasható ki, hogy művészetének forrása az élete. Nem egyszerűen a történések és a helyszínek, hanem „gondolatvilágának alakulása” is forrásként funkcionál.

Szűcs Teri másik meglátása a könyv egy különálló részére, az *Exitre* vonatkozik, amely egy utószónak tekinthető. Szerinte a könyvnek az a része egy „poétikai sűrítés”.²⁴ Egyetértek ezzel a véleménnyel, viszont itt a „sűrítés” nem csak erre a részre vonatkozik, mert maga az egész könyv „poétikai sűrítés”, s az *Exit*ben néhány mondatban foglalja össze azokat a lényegi benyomásokat, melyekből a könyv megszületett.

Kertész azonban nem egyszerűen az utószóban reflektál a saját könyvére, hanem maga a *cselekmény* is ezt teszi, mely tovább erősíti az alkotói önértelmezés jellegét. A fentebb említett alakulás egyben magán hordozza azokat az instrukciókat, amelyek nemcsak a könyvbéli regény megszületéséhez vezetnek, hanem az életrajzi író könyvéhez is, vagyis magához *A végső kocsmához*.

3.2. A végső kocsmá „legfontosabb” autobiografikus vonása

A könyv olyan írot állít elénk, aki arra törekszik, hogy megteremtse a regényét, viszont ez a regény elmondhatatlan. Ezzel rögtön a mű elején szembesülünk, s a *történet* szerint a *Felszámolásról* van szó, mégis az előszóra tekintve az az érzésünk, mintha *A végső kocsmáról* írna. Az előszóban a könyvet művei koronájának nevezi, mégis rögtön a tizenhetedik oldalon ez olvasható: „Eldönteni: szükségszerű-e a regény? Bizonyítja-e szükségszerűségét, hogy már körülbelül tizenegy éve foglalkozom vele? Bizonyítja-e szükségszerűségét, hogy ezt a munkát minden munkám lezárásának, koronájának tekintem? Nem lehetséges-e, hogy el akarok mondani egy történetet, amit nem lehet, vagy nem tudok elmondani?”²⁵

Ez a szövegrészlet a *Mentés másként*ben is szerepel, s itt válik igazán nyilvánvalóvá, hogy *A végső kocsmá*ban lévő szövegeknek módosul a jelentésük, mivelhogy mindkét könyvben a *Felszámolásról* van szó, de *A végső...* esetében a kontextus kiterjeszti a jelentést, s így értelmezhető erről a könyvről való gondolatmenetként is.

19 Az interjú a *Friderikusz most* című műsorban hangzott el, melyet 2014. szeptember 5-én tettek közzé az interneten. A beszélgetés elején szóba kerül Kertész Szent István-rendje, melynek elfogadása éles vitákat váltott ki a közvéleményben, de leginkább a politikai szélsőségek oldalán. https://www.youtube.com/watch?v=uMaK2qc_7uc

20 *Uo.*

21 Kertész Imre, *A végső kocsmá*, Bp., Magvető, 2014, 9.

22 Szűcs Teri, *Fine. Kertész Imre: A végső kocsmá*, Jelenkor: irodalmi és művészeti folyóirat, 2015, 606–608.

23 *Uo.*, 606.

24 *Uo.*, 608.

25 Kertész, *i. m.*, 17.

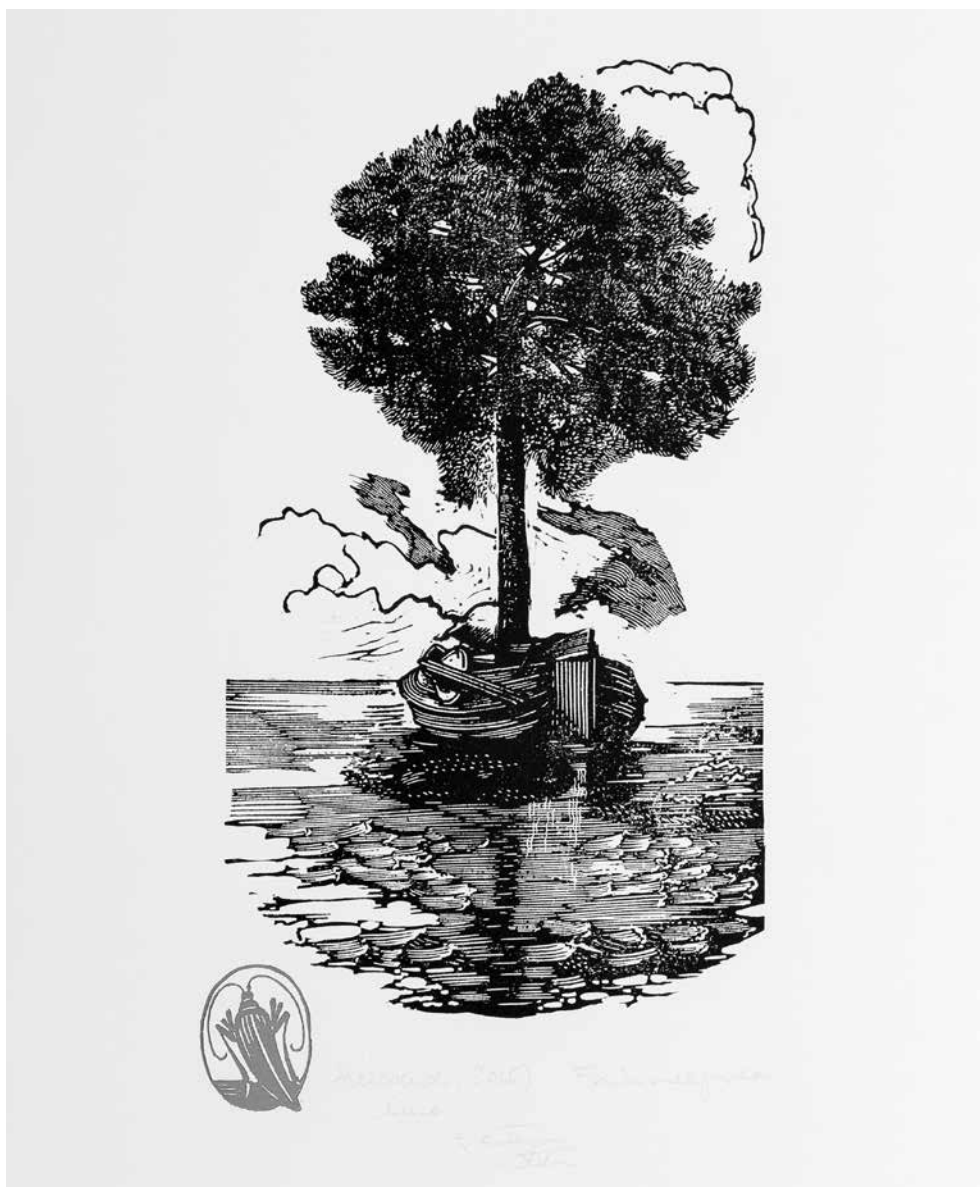
Szűcs Teri meggyőződése, amiért Kertész megtarthatta ebben a könyvben a naplóformát, nem más, mint a „távozás” allegóriája. A naplóformával ugyanis a személyiségnek a legmélyebb rétegei is felszínre hozhatók, mert „aligha van olyan szubjektív (...) dolog, mint a napló”.²⁶

A *végső kocsmának* az imént említett legmélyebb rétege a halál és az öregség gondolata. A műnek ez a legfontosabb autobiografikus vonása, amit a Friderikusz Sándor által készített interjúból tudunk, melyben Kertész azt mondja, hogy ez a két dolog töltötte el leginkább aggodalommal.²⁷ Ez ellen a legcélszerűbb megoldásnak az alkotás tűnik, ahogy azt a szöveg önreflexív módon elénk is tárja: „életemben csak az egyedüllet rövid időszakai hoztak némi örömet, a munka, az alkotás. Különben tévedés volt minden, gyáva stagnálás; mindenkit becsaptam, legfőképp önmagamat.”²⁸

Ebből levonható a következtetés, hogy mind a narrátornak, mind az életrajzi értelemben vett Kertésznek (ha elfogadjuk a műnek ezt az autobiografikus vonását) az alkotás jelenti a boldogságot, ahogy az alábbiakban meg is fogalmazza:

„Még mindig nem hiszem el, hogy a szöveg, amivel egyszerűen megleptem magamat, tényleg jó és a megoldást jelenti – vagyis regényírást jelent, munkát jelent, boldogságot jelent.”²⁹

Jelen tanulmány megszületéséért és a szakmai segítségért szeretnék köszönetet mondani a Debreceni Egyetem oktatójának, dr. Baranyai Norbertnek!

26 Lejeune, *i. m.*, 15.

27 *A végső kocsmá* kapcsán készített interjú.

28 Kertész, *i. m.*, 363–364.

29 *Uo.*, 354.

Fejbenjárás

(Lábass Endre: Házzsínház)

No, no! Mondhatná valaki. A *Házzsínház* narrátora nem fejbenjár, nagyon is két lábbal, sokat a bús Budapesten. Vagy hogy értsük? Igen, a nagy töprengve sétálók rokona, a peripatetikuskóé, a magányosan álmódzó Jean-Jacques-é, az utazó Alvinczié, a legyintő, mozirajongó Zsámbokié, és – bizony Schrežadée és a felnött D'Oré szenvedései. A morálfilozófiai esszéregényről (*Miért élnél örökké?*) Balassa Péter *A felnött Werther szenvedései* címmel írt elismerő kritikát harmincnyolc éve. Nem indokolatlan a wertherezés most itt sem. Egy emberöltőnyi tartamon belül különféle időkben játszódnak a történetek, és nyilván nem egy szuszra íródtak. Az eredményt bátran regénynek tekinthetjük, sok szereplője van, ezek számos szintéren mozognak, világmegragadásában extenzív is, kétszáznegyven oldal stb. A korszak levegőjében van, hogy nem tudjuk s már nem is akarjuk megkülönböztetni az úgynevezett valóságot és fikciót. Dokumentum, önéletrajz, költői futamok, művészet-lexi reflexiók, néhol akár szociografikus ambíció elegyedik itt is. Lábass – pesti Ludwig – a nyelv utcácskáin ugyanúgy jár-ke, mint a régi városban.

Az elbeszélő *En* történetének elején azon aggódik, hogy „nincsenek már látható helyükön a régi emberek”, „mindennek vége”. És sorolja azokat, akik eszébe jutnak. Aztán ezt olvassuk: „Elég jól elfogadtam, hogy nincs miért élnem, már csak a tévépaprikát bámulom. Ekkor félelmetesen nyúlt szünet után megint szállingózni kezdenek a csodák.” Később azt állapítja meg, hogy lehet visszamenni az időben, *visszatalálni* valamihez, a valamikor volthoz, történthez, megérzethez. Tehát nem csak a Proust-i visszagondolásra, felidézésre van itt szó, hanem a dolgokhoz, tárgyakhoz, élményekhez fizikai értelemben vett visszatérés vágyáról is. „...Elvárásolta gyermekkorában a mesebeli lehetőség, állandóan úton lenni egy [...] város házai között”. Arról szól, hogy élete „mentségét” az adta, hogy „a labirintusban való vándorlás iránti ösztönben a végtelenségig kitarító”, „illat és emlékszigeteken boldogabb”. Kisgyerek kora óta fényképez, néha sokat egy helyen, kis különbségekkel, de mivel „nem hisz az érzések tökéletes megragadásában”, nincs kedve egyet kiválasztani, és attól is fél, ha a nagy létszámú sorozatból mégis megmaradna egyenél, másnap az már nem lenne érvényes. Amikor gyerekeket tanít fotografálni, letéti velük a gépet és felgyalogolnak a várba, ahol lényegében azt mutatja be, hogy különféle nézőpontokból lehet látni a világot. (A kicsik persze már azért is lelkesednek, hogy fényképezőgéppel nélkül mehetnek fotózni.) Azt mondja a masináról, hogy jó, ha nála van, ürügy lehet, hogy ismerkedjék, hogy valahol megállhasson stb., de elég a tudat, hogy „ott van veled a lehetőség, az életet”.

Van ebben valami játékoság is, persze. Idézem egyik kis rigmusát: „akik játszanak, talán nem látszanak”. Egyrészt tehát nem akar látszani, ez valamiféle esély a menekülésre. Másrészt, talán nem ismerik fel, nem becsülik értékén azt, aki játszik. Nem veszik komolyan. Ez a játékban való elbújás, vagy a játék által való elfedettséggel gondolata át-meg átszővi az egész regényt. Ahogy a fotósorozatból nem mer, nem akar egyetlen érvényesnek tűnőt kiválasztani az alkotó, úgy a sokoldalú ember, e mű tétovának tűnő hőse sem szívesen maradna egyszersmindenkorra egyetlen foglalkozásnál vagy hivatásnál. Arról beszél, hogy keleten, de máshol is gyakran a foglalkozással nevezik meg az embert, *a hajós, a kalmár* vagy az apja foglalkozásával, *az ács fia* stb. És hogy így egyértelmű és tartós az önazonosság, a felismerhetőség. De hogyan ismerjük fel azt, aki sokféle foglalkozást űz, egyszerre vagy különféle időkben, aki festőművész (most nyílt kiállítás a Múcsarnokban), fotográfus, író, rendező, tudós, mediátor, műsorszervező – hirtelen ennyi jut eszembe a könyv szerzőjéről, akit tétován értékel a művészet, irodalmi kritika. Az elbeszélő a gyerekmondókból kiindulva, hogy *nem ér a nevem...*, egyszer csak ezt böki ki: „semmit nem ér a nevem”, és abban látja az okot, hogy nem tart ki egyetlen

névnél, ahogy az előbb értettük: foglalkozásnál, hivatásnál – és az ilyen ember „ott marad valahol egyedül, sokoldalúan”. „Egy név – egy hivatás, több hivatás – senki nem ismeri a helyét az illetőnek.”

A könyv borítójának első oldalán (a szerző fotója) két hajléktalan. (?) Meglehetősen esetlegesnek tűnik az ottlétezésük, lehet, hogy eredetileg nem is egymás mellett álltak, össze lettek vágva, viszont a regényből is ismerősnek tűnek, és össze is tartoznak. A Teleki-téren egy szakállas kukázót lát az elbeszélő, akivel beszédbe elegyedvén megtudja, hogy a szemétkben talált könyveket, újságokat elolvassa. Ismeri a Védákat, Lábass is. Látva, hogy művelt emberről van szó, javasolja, hogy talán taníthatna. „Mire azt válaszolja, hogy na de a fiatalok azt mondanák, hogy mire vitte.” A másik figura a képen jellemzően szintén szemüveges, svájccisapkás, maszatos kezű, hajlott hátú, leszeggett fejű öreg. (?) Valami zsebkönyvfélét süllyeszt épp gyűrött kabátja alá és készül továbblépni. A könyvben van szó ilyen alakról is, aki, miután megtalált egy naplót, és kelleetlenül tudomásul vette, hogy mi az, kitepte belőle a teleírt oldalakat és az üresen maradt lapokkal a könyvecskét eltette, jó lesz még az valamire... Önironikus grimasz: az író és az olvasó.

A naplót zsebre vágó görbe figura kifelé oson a képből, a másik szálfagyenesen áll, megcsillanó sokdioptriás szemüvegén keresztül kinéz rám, majdnem elmosolyodik. A kép puritán, sugallatában szánalomkeltő és szelíden provokatív. „Élete egyik legszebb meséjében” a régi hangszerjavítóba valamikor kicsi emberke apró hegedőt hozott. Ez maradt, mert a többi a gonosz, nagy bohóc sorra elvette. „A muzsika a cigányok utolsó menedéke” – rögzíti önkritikusan „gyerekes, túl érzelmes” reflexióját. Az érzelmesség végigvonul a műben, kiragadva a szöveggörnyezetből bizonyos helyeket, itt-ott lehet, hogy kissé túlzónak éreznénk, de a történet egészének dallamába harmonikusan illeszkednek. Ezt mondja erről máshol Szindbád: „...dögnehéz úgy megfogalmazni, hogy összes érzéseim benne legyenek, de túl érzelmes azért mégse; azaz giccses érzésekkel telt hajós-szívemmel tengerészgyalogosként írok szerelmeslevelet...”

Az egyik epizódban Golyó, a „halálosan részeg” háztakarító élettörténetével menetegeti magát, vagy csak próbál kapcsolatot teremteni. Megmutatja egy farkaskutya képét, mondván, hogy az övé volt, már nem él, beszél arról, hogy minden körülmények között meg tudja védeni magát, mert volt idegenlégiós, ismeri a dztudzsicufogásokat, karatét, csak hát egyedül maradt és bizonyítékul, hogy minden hiteles, nem csak „dumál”, előkotor egy gyűrött levelet: „*Drágaim! Már csak pár napom van, rettenetesen szenvedek, pokoli az életem, de tudom, hogy már csak pár nap van hátra, akkor megszabadulok. Csak egyetlen egy dolog fáj, amin nem tudok javítani, hogy itt hagyom egyedül Lacit, szegény, egyedül nem tud megállni a lábán, egyedül az ember család nélkül semmi, elveszik és ő egyedül marad, ha meghalok, nagyon szeretném, hogyha már nem leszek, támaszra leljen szegény. 2008. május 5. Panni*”. Ebben a miniatúr beckettí monodrámában (Vö.: *Utolsó tekerics*) a szósúly az *egyedül*, ahogy a következő történetben is. Az elbeszélő egyszer csak ott áll a Csengery utcában. Az egyik különös, keleties bejáratnál a kapu fölött növe tuskés növénybozót és az oszlopdisz, a mállott kő vagy malter kutya- és gyerekszobor ismerős. Rádöbben, hogy hisz a költő lakott itt, aki már nem él. Fölmegy a lépcsőházba, és elgondolja, hogyha kérdik, azt hazudhatja, hogy a barátját keresi, és ekkor megszólal a feje fölött a hang: „A lányom férje volt. Huszonnyolc évvel ezelőtt költözött ide, én hatvannyolc éve lakom ebben a házban. Most nem látogat senki. Ő mindig benézett hozzám, amikor hazajött. Most senki. Meghalt a felesége. Aztán ő. A fia még ott lakik szemben, a sarokban. Egyedül van. Senkije sem maradt. Az írók nem jönnek többet ide.” Sokunkban, akik ismertük a szereplőket, mardosó lelkiismeret-furdalás támadhat – miközben eltűnődünk az élet és fikció egymásba lényegüléséről.

Fontos motívum a halál. Akár az öregasszonyról mesél, aki nyitva hagyja résnyire az ajtaját, hogy mégis idejében rátaláljanak, ha öngyilkos lenne, akár saját magáról, szárazan megjegyezve, hogyha egyszer leugrik a függőfolyo-

sóról, vajon mi lesz? Tényszerűen említi szívműtétét, minek előtte testét leborotválták, és a történetet úgy foglalja össze, hogy „másnap meghaltam”, „hónapokig kórházban voltam”. A szorongás, az elmúlás érzete a gyerekkorra megy vissza. Most „bevásárolok, élek, ilyesmikkel ütöm el az időt”, mondja, és aztán megemlíti, hogy apjától, aki „oly korban élt”, „avított fotómasinát és félelmet” örökölt. A könyvben emlékfosztlányok, mesék, mesetorzók, álmok, rejtélyes esetek, melyekben a szerző gyerekkori spiritiszta vonzalmait, olvasmányait is hatnak. Az élettörténet folyamából „mesének kiválasztott” darabok között egy komplex sortsztóri – a regény közepe táján található. Hét oldal, szinte eszenciája a műegész témáinak, figuráinak, gondolatainak, kompozíciós megoldásainak. A bölcs, sok mindent megélt felnőtt nézőpontjából vetődnek föl a régi élmények, de megindító atmoszféra-érzékeltetéssel.

„Úgy alakult, hogy a gyerekkorában egyedül élt. Szülei persze voltak, katonásan szigorú apja, és finoman nőies, törekeny kis édesanyja – akit el is tört a papa. De naphosszat egyedül ült az ablaknál [...] Számára tényleg mennyországnak tűnt az óvoda, ahol együtt játszanak az emberek. – És most üljtek körbe, és fogjátok meg egymás kezét – búgta délelőttöként a macskaszemes rádió egy fiatal nő igéző hangján, de Szindbád képtelen volt egyedül körbeülni, csak törökülésbe ült hát, és jobb kezével mesére várakozva megfogta a bal kezét.” A kisfiúnak „titkos kedvence” volt Anni, akit hazakisért, és akinek a hangját nem felejtí. „A kislánynak éppen olyan varázslatos, asszonyos hangja lehet, mint amilyen majd felnőtt nő korában lesz, amikor ezzel a hangáryalattal már majd az igazit búvóli el, azt az embert, aki mellett, mint mondani szokták, végül kiköt.” Ezzel az Anni-val találkozik ki tudja hány évtized után – „eltelt az élet”. És a „régii lány” egyszer csak így: „El akarom mondani, hogy... tudom, mit tettek veled”. Otödikes gyerekek tornaórán, „a hajós” nem tudott fejen állni és ezzel felidegesítette a tanárt, aki tett a fejformájáról valami bántó megjegyzést. Nem emlékszik Szindbád, hogy mit, de az utolsó mondatára, amit már az öltözőbe lépve a többiekhez intézett, arra igen. „Puhítsátok meg a libát!” Iskola után „Szindbád” is elindul hazafelé, hatalmas a hó, „szinte éjszakai csönd”, és akkor meglátta: „Vagy tízen voltak, az összes fiú, tán csak Balázs hiányzott... és Gyuri.” Félelmetesen erős hely, prózánk legjavát juttatja eszünkbe, Kosztolányi-novellákat, a *Budát*. Jönnek nevetve az osztálytársak, és a kisfiú „nem gondolta, hogy el kellene futnia”. Utolérték és kilökték az útra, „át a vastag hófalon, nem ütötték el az autók, talán a parkoló kocsi közé esett be”, kezét, lábát törte és aztán véresen „valahogy hazamászott”. Az apjától kapott egy „egyetverő pofont, édesapam megjegyeztem”. Az eset folytatása, hogy nem kellett egy darabig „a ronda iskolába mennie”, és a betegség „otthonos, körülölelő” érzését tapasztalhatta meg. A novella utolsó bekezdésének jellemző szavai: *mesék, betegség, régi, Anni hangja, szerelem*. Elegendik a védtelen gyermek fájdalomra és az örök vágyakozásra valami jó, szép utárral.

A kis epizódok csillaggal vannak elkülönítve, át- meg átfolyanak egymásba, egyes motívumok, történetek búvápatakként újra és újra felbukkannak. Többnyire rövidke, néhány oldalasak. Formálisan kétféleképp jelenik meg a hős: egyes szám első személyű emlékezőként, és mint Szindbád. Megjegyzem, valóban posztmodern bátorsággal nyúl Lábass jócskán megterhelt irodalmi toposzokhoz. Azt írja, két mentőkörülmenye is van arra, hogy a Szindbád nevet használja. Egyszer, ahogy ment hazafelé az iskolából, nagy fényességet látott. Jupiterlámpák világították meg a havas utcát, ahol egy „ezüsthajú férfi” ezüsfogantyús botjával egy „virágoskosárral vacakolt”, amit nemrég dobtak le az egyik erkélyről. Valaki megfogja a kisfiú iskolatáskáját és tartja mindaddig, amíg az ámulva nézi a jelenetet. Sok év múlva tudja csak meg, hogy Huszárik Zoltán tartotta a táskáját a *Szindbád* forgatásán. A másik „mentsége”: csavargásai során elvetődik egy házba, áttetsző üvegablakok közé „a város legszebb lakásába”. Az ajtón a Róth Amália név áll. A „nagyon szép szemű nénitől” megkérdezi, hogy nem rokona-e a híres üvegművésznek, Róth Miksának, mire a hölgy ravaszokán mosolyogva azt mondja, hogy hát az bizonyára

„a papa lesz”. Barátság szövődik közöttük és mikor első könyve, *Az ünnep* megjelent, vitt egy példányt a Nefejejs utcába, Lilikének, aki megköszönte azzal, hogy „majd a másik mellé” teszi. Ettől kétségbe esik a szerző, hogy talán már hozott egyet. „Nem édesem [...] nem, dehog, csak hát nekem már dedikált egy másik író is könyvet, a Krúdy Gyula, a magáét majd melléteszem.” Valóban erős érvek ezek amelle, hogy merje valaki magát Szindbádként aposztrofálni. Én hozzáteszem, hogy van itt egy harmadik *mentség*. Az író megismerte Edward W. Lane viktoriánus *Ezeregyéjszaka*-kutató munkáit, melyek között újabb gyűjtéseket is talált. Ezeket a *kairói meséket* lefordította, és beleszötte pesti vándorszínházai előadásaiba, egyet jelen könyve lapjain is felidéz. (Vö.: Lábjegyzet 158. o., Madárfészkekárus.)

Az *Ezeregyéjszaka* meséinek számos formai sajátossága megfigyelhető a *Házszínházban*. A rejtvénszerű mozzanatok, a bölcsességek, szentenciák kedvelése, az úgynevezett sulykoló szó, amely összeköti az egyes szakaszokat, a dobozos szerkezet – amikor egy mesén belül egy másik mese, majd újabb ágazik el – az egész könyvet átszövő bolyongás. Nem egy epizódja kezdődik ilyesfélén: „...Elhatározom, hogy világgá megyek megint. Reggel tíz körül indulok, úgy fél egyre már Káposztásmegyeren vagyok gyalog [...] Átkelek az Óceán-árkon – imádom ezt a nevet, olyan világutazós volt ilyen nevek közt örökre itthon maradni”. Nem akarja a szerző elválasztani a *hajós* Szindbádot a *mesélő* Szindbádtól. Ugyanaz élvezi vagy szenved el a kalandokat, aki elbeszéli: „elárasztom szegény beszélgetőtársamat”, „vette vissza a fonalat saját magától”. Az elágazások, önmegszakítások, dialogizált monológok látszólag ötletszerűen, arabeszkesen, az asszociációk szeszélyeinek engedve burjánzanak a szövegben. A laza szövedéket valójában nagyon is megtervezett kompozíció tartja, mely az autobiográfia tényyszerűségeire épül, és a rövidebb repetitív és koncentrikus mondatok éppúgy a felütés–zárlat–visszatérés hatásos zenei felépítését követik, mint a regényegész: „A Népszínház utcán felmennek a függönyök” (7. o.) – „Napház a hely neve, ahol élünk” (253. o.).

Lábass kedveli a nyelvjátékokat, maga a cím is ilyen – szimmetrikus szóalkotás. Az elején és a végén a ház szóval nyomatékosítja a regénybéli helyszíneket, ahol ismerős hangulatokat talál meg vagy új városrészeket, belső udvarokat fedez föl, beszél ezek történeti, kulturális aspektusairól, tárgyairól, embereiről. A *házszínház* fogalom egyébként korábbról származik, valóban rendezett a barátaival budapesti lakásokban, házak udvarán afféle „vándorszínházi” előadásokat. Némelyikük dokumentált, adatokkal, felvételekkel, többük az előadás megvalósulásával elmúlt. Afféle performanszok, melyeket kedvvel nevezett a szerző *főpróbáknak*. Akkor ugye, még lehet változtatni elvileg, valójában, mint olvassuk a könyvben, esetleg nem is volt előadás, csak főpróba. Nyelvjátékai lebegtetik a jelentést: megteremtik a többféle értelem lehetőségét és bizonyonytanítanak, gyakran tematizálnak. Általában gyermekiek és bölcssek, ártatlannak tűnők, de rafináltak. Például amikor a szomszéd kínai ezt mondja: „Utazz nyugodtan Endle, addig majd locsolom neked a világot”. Az első pillantásra csupán bájos mondat a *virág-világ* variációval a városából el nem utazó csavargó életéhez kapcsolódik. Keserűen: „nevetséges vagyok, és ez most jól esik, hisz voltam már siralmas is”. A gúny mögött történeti tragédia húzódik meg itt: A valamikori *csillagos házat* Napháznak nevezték el „a költészet szerelmesei”. Az alatta lévő lakásból éjjelente kétségbeesett üvöltés hallatszik éveken át. Kommentár: „Láttam már őket [...] éppen elégszer. Ketten voltak. Ez remek.” Milyen *remek* lehet ez a kettős, ahol a két öreg úgy marja egymást, mint Bernhard *Szénégetőjének* rémes házaspárja. Rezig-nált életrajzi: „régebben sokkal messzebb mentem [...] de ez a kis körút is ... elbúvóli a nagykorút”. Vagy: „szépen, nem szépen megöregedtem”. Egyszerű szójáték a „légy hű”? Hisz eszünkbe juttatja Tandori egyik viccét: „Légy, ne légy”, a hatvanas évek nagyon népszerű regényét: *Légy hű magadhoz* – és akkor már a Hamletet: „Mindennekfelett légy hű magadhoz...”. A szövegköziségben a legjobb mintákra asszociálhatunk. Például azt olvasva, hogy a szekrényben

„szégyenlősen, mégis büszkén öt-hat üres üveg – de mi még azért érünk valamit...!” –, bizonyára eszünkbe jut Mándy. Vagy ennél a résznél: „látogatás a pulóvernél, egy röpké vizit”! Nagyon érzéki, képszerű ez a nyelv, akár a nyomasztóan zsúfolt kínai lakást írja le, akár az udvarokat, ahol „csak a szomorúság tanyázott és a csend”, akár a kerítés nyílhegyére zuhanó macska fájalmát. Néha egy-egy régi szóval, elhomályosult jelentéssel idéz fel hangulatot, ki tudja ma már, hogy mit jelent a *prakker*, hogyan játszuk a *marokkót* vagy miért szárnyas az a pénzecske a szólásban: „csak egy év múlva esett le a tantusz, amikor már azt se tudták, hogy mi volt az a szárnyas érme”.

A könyv legemlékezetesebb lapjai közé tartozik az epizód a nagy barangolások kezdetéről, a félelemlről. „Életem majdnem felét apám mellett éltem le [...] tizenhat év boldogság elrepül, de tizenhat év félelem egy gyilkosság ellentétele. Ennyit ülnek a gyilkosok. Érthető, hogy mikor ennyi idő múltán végre elmenekültem, már másnap reggel rögtön világgá mentem [...] így szoktattam magam fokozatosan az emberekhez. Lassacskán megtanultam társalogni ezzel, ezzel. Ezért tűnhetett úgy, hogy laza, könnyen kapcsolatot építő ember vagyok. Sok ezer szürke házfényképet készítettem, de a lényeg a csavargás maradt...”.

(*Napkút Kiadó, 2015*)
Doboss Gyula

„Ördögbe is, vége”

(Balázs Attila: Szép kis történetek)

Be kell valljam, először megijedtem. A *Szép kis történetek* című novelláskötet első szövegeit olvasva a 2013-ban, Magyarországon megjelent *Pokol mélyén rózsakert* című Balázs Attila-kötetről írt kritikám mondatai kisértettek. Akkor azt írtam, a szerző „a korábbi művek fogásait igyekszik tartalom és írói megformálás nélkül működtetni, ez azonban az eddigi erények kopásához és klisék kialakulásához vezet. [...] [L]ehet bízni abban, hogy [...] ahelyett, hogy a korábbi sikeres művek megkövesedett megoldásaira támaszkodna, Balázs Attila képes lesz még íróilag is valami újat alkotni.” („...csak a találgatás maradt...”, Kalligram, 2014/11.) A *Szép kis történetek* igazolta ezt a bizalmat.

A kötet első, *Bolygó Kerényi* című szövege mintha a 2008-as *Kinek Észak, kinek Dél* című Balázs Attila-regény egy „kimaradt jelenete” lenne. A kapcsolatot, noha az írásmód is nyilvánvalóvá teszi, a szerző is jelzi, mikor arra hívja fel a figyelmet, hogy a novellában olvashatók bizonyos részletei „a több helyzetben és esetben stabil hivatkozási alapunk szolgáló Kinek Észak, kinek Dél című vaskos munkában” (5.) található. Csak hogy a kimaradt jeleneteket nem véletlenül vágják ki a végül bemutatott filmből. A kötet második, *Karácsonyfa, dzsörzé, tengerimalac* című novellája, amely némileg ugyan jobb, mint az első, szintén erősen kötött az említett regényhez: „hosszabban, vastagabban, kacskarinósabban és vérbővebben lásd a Kinek Észak, kinek Dél c. könyvben, ugyanettől a szerzőtől, Palatinus Könyvkiadó, Bp., 2008. – a megj. részünkről!” (28.) Természetesen nem azt kifogásolom, hogy Balázs Attila kötetei egymáshoz kapcsolódva az egy életműhöz tartozást is erősítik. A borító hátsó felén az olvasható, hogy a *Szép kis történetek* „lehet úgy is felfogni, mint a *Világsarok* szépirodalomba átbillenő folytatása”. Ez a kapcsolódás már biztatóbb. Míg egy regényben Balázs kedvelt szerepe-szereplője, a „szerény krónikás” (30.) elegendő térrel rendelkezik ahhoz, hogy témája mint „ijesztőn kigyózó, villás végével sziszegve tapogatózó sztoriszál” (6.) haladjon, addig egy novella keretei szűkek ehhez. Bár még a *Pokol mélyén rózsakert*ben is olvasható a Balázs Attila első és jelentős művéből, a *Cuniculusból* származtatható „non finito” jelzés, ezzel – legnagyobb örömmre – a *Szép kis történetek* című kötetben már nem találkozni. Épp ellenkezőleg: a novellák különféleképpen, paradox módon épp legfeljebb a végek so-

rozataként értett végtelenséget jelenítik meg. Halvány utalások, persze, találhatóak a szövegben, de csak olyan formában, amelyek a novellák izgalmas és szórakoztató humorát tükrözik, mint például itt: „Bem apó is felhúzta a nyúlcipőt”. (13.) A *Szép kis történetek* „non finito”-t leváltó mondata, beismérlése: „Ördögbe is, vége.” (165.)

Ugyanakkor Balázs Attila különféle írói megoldások révén több alkalommal is érdekesen kísérletezik azzal, hogy egy novella keretein belül is megvalósítsa a végtelenített történetmondást, a végeláthatatlan mondatok erőltetésénél ezúttal kreatívabb módokat keresve. Két novella is teljes terjedelemben ennek a kísérletnek az eredménye. A *titokzatos Afrika* című már alcímében is jelzi az említett törekvést: egy „pigmeus csalimeséről” van ugyanis szó. Ez az a szöveg, ami talán legexplicittebb formában valósítja meg az éppenséggel véget érő történetek végtelenített sorozata révén létrejövő „neverending story” formulát. Az első képben egy gazellát mutat az elbeszélő, amit egy lesben álló párdúc figyel. Először a vadászni készülő állatot lövi le egy fehér vadász, akit aztán egy mérgezett nyilacsakával megöl egy pigmeus férfi, akit hazaérve, „a kis pigmeus férj kimaradásait végképp megelégedve” (174.) agyonver a felesége, akit eltapos egy elefánt, mely állat ijedtében szívrohamot kap stb. stb. Emellett a *Pokol mélyén rózsakert* „maradványszövegek” tűnő *Amerikai történet* a másik olyan novella a kötetben, amely hasonló szerkezettel bír. Már a 2013-as regényben is azt lehetett olvasni, hogy annak történet szála, részben Balázs írásmódjának, részben annak köszönhetően, hogy a választott téma a dél-amerikai Santa Cruzból indult, „egy latin-amerikai tévésorozat észveszejtő dömpingjével vetekszik”. (119.) A *Szép kis történetek* említett novellája szintén a szappanopera műfajának egy tipikus jellemzőjét eleveníti meg. A bekezdések – szám szerint három – a következőképpen kezdődnek: „Az előző rész tartalmából”. „A mai rész tartalmából”, „A holnapi rész tartalmából”. A novella eme sorozata a következőképpen „zárul”: „A holnaputáni rész tartalmából: (...)”. (56.)

Balázs Attila szövegeire kezdetektől fogva igaz az is, hogy bennük a szerző reflektál a megírás módjára és műveletére. Csak egy példa: „laza jó ízlés szerint is minden kb. 30 ezer leütésnyi írásban legalább 3 direkt előrejelzés kockáztatható meg”. (134.) A nyolcvanas években épp ezek a jegyek kötötték az újvidéki szerzőt a hagyományos realizmussal és írásmóddal szakító vajdasági neoavantgárdhoz és – a kötetnek a határon történő nehézkes átjutása miatt némi késéssel – a magyarországi posztmodernhez. Ötlelesség nemcsak az egyes novellák, de a *Szép kis történetek* egész szerkezetét is jellemzi. A *Művész halála* című novella egy Király utcai lakásban elpusztult tücsökről szól. Ezt a szöveget követi a *Király tücsöcské* című írás. Az előző története és utóbbi címe izgalmas módon, szó szerint rímel egymással. A *Művész halála* másvalami miatt is kiemelkedő és jellemző novella, ez pedig a kötet nagy részét átjáró, kimondottan szórakoztató humor. Balázs egymástól merőben eltérő világokat játszat egybe, s különböző nézőpontok, hangulatok ütköztetése révén ér el abszurd hatást. Az említett novellában például így: „netán még megmenthetné a művészt, de konkrétan semmi nem jutott eszébe. Végül is rápöcögötte egy illatos papírzsebkendőre, hogy kényelmesebben heverjen, feltette neki Albinoni elhíresült adagióját, majd magára hagyta, és nem látta többé. – Az a döglött csótány? – kérdezte az író feleségének sugárzástól beteg keze miatt felfogadott takarítónő. – Ja? Azt lehúztam a klozeton.” (80.) A kötetben egy másik művésztől is szól írás: ez a *Paganini és a márkiné* című, amelyben elmesélt történet szerint a világhírű hegedűs olyan hévvel játszott közönségének, hogy kigyulladt először a vonó, majd pedig az egész hangszer. A *Szép kis történetek* szövegeiben nem ritka, hogy Balázs Attila képtelen túlzásig fokozza a *realis* világ legtermészetesebb jelenségeit. Az ókor legmagasabb szobrárt elkészítő művésznek „öregkorára úgy maradt a nyaka, mintha örökön a vándormadarak rőptét szemlélné, s mire újra le tudott nézni, abban a pillanatban meg is halt”. (93.) A novelláskötet sokrétűségét mutatja, hogy a benne megjelenített humor mellett, ahhoz szorosan kötődve Balázs Attilától talán rit-

kásban érzékelhető líraiság is jellemzi. A világok egymásba csúsztatásának egyik alaptétele a kötetben a következő: „a Király utca 87-es számú ház [...] a világ kicsiben”. (78.)

Ennek ellenére, természetesen, Újvidék sem hiányzik a *Szép kis történetek* térképéről, sőt, az egyik legjobban sikerült novella ezen a helyen, pontosabban a hatvanas évek Újvidékén játszódik. A *Yellow submarine* című és „(jesztördj)” alcímű szövegben a Duna újvidéki partjainál sárga tengeralattjárójukból a Beatles tagjai lépnek elő, s töltenek el kis időt a városban. Ellátogatnak a kábelgyárba is, és tiszteletükre „barátságos focimeccsre került sor a Kabel és a Jugopetrol csapata között. [...] [A] Kabel mutatkozott jobbnak, nyert is kettő–nullra. Az egyik gólszerző egy Milan Agbaba nevű félkezű munkás volt, a másik pedig John Lennon. [...] John Lennoné remekbe szabott fejes gól [...], ugyanakkor úgy sikerült, hogy fejelés közben eltört a legendás kerek szemüvege, amit aztán a pálya már említett gondnoka átmenetileg sebtappasszal ragasztott össze.” (120.) Noha azt semmiképp sem lehet mondani, hogy a *Szép kis történetek* novelláit elbeszélő hang minden szövegben ugyanaz a személy lenne – így az is teljességgel kizárható, hogy novellaciklusról lenne szó –, egy valamiben mégis nagyon hasonlóak ezek az elbeszélők. Mégpedig a világtapasztalásukban. Míg a Balázs Attila-regények *krónikása* a sajátos elbeszélői mód mellett mindig ragaszkodott a történelmi hitelesség alapvető magjához, s valóban elbeszélte történeteket újabb és újabb részleteket feltárva, valamint a történelmi távlatot megtartva, addig a novellákban inkább már mindenki által jól ismert történetek, képek bukkannak fel, s ezeknek a fiktív történetét villantják fel az elbeszélők, az események szem- és fültanúiként fellépve. A Beatles látogatását elmesélő novellában olvasható például, hogy a zenekar tagjai „visszakanyarodtak a török (tkp. albán) cukrászdába, libasorban kelve át a zebrán a templom oldalában” (122.). Közismert képek jelennek meg városi anekdotákként a *Szép kis történetek* szövegeiben, ironikus módon ezzel épp megfosztva az említett műfajt azon sajátosságától, hogy az egy kisebb közösségnek a kulturális tudatát határozná meg. A Wesley Oak-ról szóló történetben (*John Wesley Oak élete és cselekedete dióhéjban*) az életművész Salvador Dalíval történt megismerkedéséről a következőt mondja az elbeszélő: „Az anekdota szerint Dalí épp egy kiskocsmában üldögélt újonnan szerzett barátjával, amikor hirtelen az az érzése támadt, mintha szétfolyna az idő.” (155.)

Hasonlóképpen rejtve bukkannak fel a vajdasági irodalmi hagyomány meghatározó alkotásai is. Az ilyen jelek sokkal szimpatikusabbak a direkt jelzéseknél. A *Tarzan Szenttamáson* című novella Gion Nándorról szól. Ez az egyik legnyilvánvalóbban életrajzi szövege a kötetben, egy Gionnal készített interjú története ismerhető meg belőle. „Második alkalommal kissé fáradtabban ért oda. Mondta, nem tehet róla. Annyit ír, mint soha életében. De nem álmodik már börtönről, ha néha didereg is, mint az ember jéghegyen, szalmakalapban.” (37–38.) Az idézett részben két Gion-mű címe is felbukkan. Ugyanilyen módon, sőt, még rejtettebben idéződik meg Domonkos István a *Házilegelő* című novellában. Domonkos maga nem szereplője egyik szövegnek sem, ám az említett történetben olvasható „portable-legelő” szókapcsolat egyértelműen rá utal, pontosabban az ő *Kormányeltörésben* című nagykolteményére, melynek egyik sora: „csinálni külföldről portable haza”. Tűnjön bár túlzó párhuzamnak, Balázs Attila mintha épp ezt tenné a *Szép kis történetek* című kötet novelláiban: idegen világokat köt a magyar valósághoz és fordítva. Hiába játszódik egy-egy történet például Amerikában, az események lokalizálását a következőképpen végzi az elbeszélő: „Milwaukeeban, az ottani Hengermalom utcában” (64.). A *Kinek Észak, kinek Dél* távlatait áthelyezi a tengeren túlra, s az amerikai történelem Észak és Dél kapcsolatáról beszél. Ugyanezek a földrajzi égtájak jelennek meg a kötet *Eventyr, avagy a hatyú* című darabjában is. Egy hatyú repülését követheti nyomon az olvasó, melyben a madár „északról dél felé, délről észak felé, időnként – szinte kötelességszerűen – bús oboahangokat hallatva” (170.) halad. Ebben a szövegben olvasható a kötet egyik legradikálisabb határátlépése is: „A hatyú – ma-

dáremlékezetének rejtett zugában – még emlékszik azokra az időkre, amikor – emberként – ő is a lenti utakat járta. [...] Hiába kavar cséphadaró módjára, nem tud tovább a levegőben maradni, mert elhullajtván hosszú tollait, kecses szárnya cingár, szőrös emberkarrá alakult. Felhőbe nem lehet kapaskodni.” (170–171.)

Nemcsak földrajzi és biológiai határokat tesz képtelenül rugalmassá Balázs Attila, de a novelláskötet szövegeinek időkezelése is helyenként meglehetősen sajátos. Csak egy példa a kötet második felében található *A mamut hatalmas életérzése* című, ősi emberi közösségben játszódo novellából: „oly elementáris dalbeszéd alakult ki nők és férfiak között, hogy attól legmagasabb fokú gyönyöreinek egyikét érezte volna néhai Bartók Béla”. (178.) Nemcsak Bartók említése okoz önmagában abszurd hatást egy őskori történetben, de Balázs még egyet fordít az idő kerekén, amikor ebben a közegeben Bartókot „néhainak” nevezi.

A *Szép kis történetek* az utóbbi Balázs Attila-kötetek legjobbika. A novella az a műfaj, amely olyan szűk keretekkel rendelkezik, amelyekkel való játszás íróilag is, és nemcsak a választható téma terén, kreatív megoldásokra inspirálja a szerzőt. A gyenge kötetindító szövegeken érdemes túllépni. A későbbi novellák valóban szórakoztató világa és humora után az olyan, elsősorban rossz szöviccnek tűnő megfogalmazásokat is könnyebb szívvvel és talán mosolyogva bocsáthatja meg az olvasó, mint ami az első novellában olvasható, miszerint „Kerényi Frigyes magyar költő, [...] hiába született Eperjesen, gyomra nem bírta az eperfélleket [...]”. (21.)

(zEtna Kiadó, Zenta, 2014)

Szarvas Melinda

„Nem kérjük: dalunk tetszik-e?”

(Kerék Imre: Aranylen)

Abból, amit költészetnek nevezünk, most egy ritka, elhagyatott erdei-mezei virág halk éneke jelzi valaminek a lényegét. Mint palackba, ide került a sárga szíromkelyhes üzenet: „...Nyilunk és virágunk, / majd elhervadunk, / csak a földi lét tűnékeny / csudái vagyunk... / de nyílnak helyettünk / újak, éppilyen / száz meg száznyi ringó / aranyszínű len. / S ha új nyárba feslik-bomlik / a táj szötte: / orcánkat a Napra tárva, / zengedezünk és nem kérjük: / dalunk tetszik-e?”

A szerzőt, aki verseivel, műfordításával az 1970-es évektől jelen van a magyar folyóiratokban, aligha szükséges bemutatni. Azért az emlékeztető mégsem árt: *Kerék Imre* 1942. június 29-én született Háromfa községben, Nagyatádon érettségizett, Pécsen szerzett magyar–orosz–rajz szakos tanári diplomát, tanított Sávolyon, Fertőszéplakon, nyugdíjba vonulásáig a soproni Szent Orsolya Római Katolikus Általános Iskola és Gimnázium könyvtárosaként dolgozott.

A versben-szólás iránya Somogy bükkös-makkos erdeire, tájához, embereihez visz, azokhoz, akik tudták a szavak értékét és erejét, s eleve megadott tisztelettel voltak mások iránt. Szerencsés dolog a József Attila-díjas költő munkáival újra találkozni. Az *Aranylen* című kötetben az emlékező–emlékeztető-versek és műfordítások az elhagyott–el nem hagyott vidéket és embereket idézik fel, baráti kötődéseit. Hűségesen őrzi a kezdeti hangot, él benne az emlék és mulandóság tudata.

Észreveszi az erdő-mező megbúvó ékeit, s mint csámborgó vándor, ősz felé hallja éneküket. Az érdemes, sokszínű és fegyelmzett verselői készségű poéta a töle megszokott igényességgel és változatossággal építi tovább teljes, sajátos költői világát a maga életéből, élményanyagából, önmagából. Mintha velük sóhajtana, kikerülhetetlenül élné meg velük a világot, a táj és az ember összefonódottságát, zenei hatásokat, humort, játékoságát, finom dolgok látását. Hangja változatos, eszközei egyszerűek, képei tiszták, érzéletes vonalakkal húzza meg tájainak körvonalát, vonás-

Aki a forrásvidéken jár

(Tábor Ádám: Versmező)

ról vonásra az emberek arcát. Formai biztonsága ezúttal is példás. Ugyszólván minden parafrázisa (népdalra, *Keats, Juana Ibarbourou, Horatius, Csanádi Imre, Vörösmarty, Lorca, Szapphó, Ronsard, Berzsenyi* versére), minden emléksora, fordítása, etűdje, improvizációja, átírása, talált költeménye nagyszerű lélekképet ad. Kerék egész pályája a Somogyországból hozott érzékenységre épül, egészében befelé, az ember lelkében, gondolataiban, érzésvilágában. Itt állunk hát az új versekkel (2012–2014), elhunyt mesterek – *Takáts Gyula, Fodor András, Kormos István* – emlegetésével, rábólintást érdemlően az irodalmi és művészeti ösztönzést, örökséget aláhúzó sorokra, az irányultságra. Egy nagyon precíz megismerkedett kötetet vehet kezébe az olvasó, ki-bejárálhat a somogyi tájba, hallgathatja a halak csobbanását, míg „*rőt nyírfalombra gyöngyharmat szítá!*”, aztán a költő azt mondja a szemébe: „*Elmegyek meghalni, / nem ismertem boldogságot e Földön, / csak az eleven kételetyt, eszmék, hitek / egymást-taróztatását és látom-hallom új / fanatizmusok dib-dáb agyaskodóit is már; / elmegyek meghalni –*”, majd másutt ezt rögzíti: „*Lányos-szelid virágaink között / ülök és nem gondolok semmire.*” Költészetének legfőbb erőssége a képalkotás. Somogyi poétájára emlékezve azzal nyit, hogy „*Diólevélre írt sorokat betűz / az őszi szél, tagolva nehézkesen.*”, de utána a címhez (*Niklai ősz*) hűen csak úgy röpteti a képzetet. Egy későbbi versben (*Szüreti rondóféle*): „*Őszül már a szőlőkertben. / A nyír combja kikelátszik.*” Majd egy másikban: „*burkát vedli a dió előttem, / gesztenye is kopog egyre / útszélt, járdákat gépfegyverezve.*” A len színarányban van. Fontos a Somogy-vidék. A *Madár-csapda* (hommage à Pilinszky János) jól tükrözi a versírást, azt a módot, ahogy a szerző a feleslegtől megtisztítva véglegessé alakítja a szöveget, formát ad a soroknak: „*Csak azt feledném, semmi mást, / csak azt a csapda-csattanást, / majd a szívettéptő sikolyt: / mi volt ez, istenem, mi volt? / Mi volt e gyilkos rettenet, / mi kiontotta véretem? / S miért e büntetés, miért? – / S föllitta a hó a vért...*”

Kerék Imre eredeti alkotóművész, tudott megőregedni, erkölcsi tisztasággal, sértetlen öntudattal áll helyt a körülötte zajló világban. S az aranylen megpillantójának mi jut eszébe még az ősről? Aki Márait szereti, s akinek a szerelmei lassan mind elhamvadnak, kap egy kesergést: „*Barlangban húzódik a test, a lélek, / mindent átjár a köd szívárgó nyírka. / Csillagjegyekben a sorsod megírva / és közelít a féhér végítélet.*” S kap továbbá még valamit a költészetéről. Mi is a költészet? „*...nem csak az, mit versbeírtak, / valami rögzítetlenebb, mi él / a nők mosolyában, mozdulatában, / kutyák, madarak hű tekintetében, / éji lámpák villódzó gyöngysorában, téli úrból üzenő csillagfényben...*”

Az aranylen megtalálását az új versekben is hangulatok kísérik, néhány címmel példázva ezeket: *Elmegyek meghalni, Májusi zsongás, Őz Kata, Utcarészlet, Halottak napján, 2014, Mintha emelne, vinne.* A kötet nem nélkülözi az epigrammákat, Bertók Lászlónak a kilenc háromkát, a hetven(kedő) Kiss Benedeknek a két boros haikut. Az Aranylen versei kétségkívül a gondolati és tájlíra hagyományaihoz kapcsolódnak. És nem szabadul az ember a gondolatától, hogy ezek a felidézések itt nincsenek befejezve. Ami azt illeti, emlékeket a messzi-közeli táj és a mediterrán kultúrkörök világa bőven terem, ezekből lehet újratemetni, pontos és érzékletes líraisággal, formatisztelettel a múltat, hogy jobban lehessen érteni általuk a jelent. Kerék Imre nem kérdi, dala tetszik-e, úgy ír, mintha az aranylen sorsa függene mindig a versektől. A többi nem rá tartozik. Teszi a dolgát, míg somogyiak élnek.

(Berzsenyi Könyvkiadó, 2015)

Tönköl József

Tábor Ádám *Versmező* című kötete nem pusztán összegyűjti a szerző 2009 óta írt verseit, egyben olyan kontextust is terem köréjük, amely – a külön-külön értelmezett szövegek hatósugarán túl – egészen új fénytörésbe helyezheti az egész költői korpuszt. Ha a kötet florisztikus metaforarendszerének alapelemeivel szeretnénk kifejezni ezt a folyamatot, akkor az említett szövegek környezetet amolyan táptalajnak tekinthetjük, ahonnan a hét részre osztott, gondosan körülkerített versmezők éltető nedvei fakadnak. Kiemelt fontosságúak a ciklusok elején található, egymást kiegészítő mottók is, melyek a lírai termés forrásvidékeire vezetnek.

Az iróelőzők (T. S. Eliot-tól Ady Endréig) idézetein túl többek közt *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárából*, a *Magyar történeti nyelvtanból* és a *Magyar értelmező kéziszótár*ból is olvashatunk szemelvényeket, amelyek a maguk (bizonyos szempontból) korlátozott módján a „vers” jelentéseit, a szavak szerveződési szabályait vagy az „idő” különböző valóságvonatkozásait taglalják, valamiféle enciklopédikus, rendszerező törekvést helyezve előtérbe. Ugyanakkor a Biblia *Genezise* és a különböző irodalmi citátumok által a világ időtlen, szakrális szemlélete, illetve a (tények mögötti) valóság poétikus felfogása is megjelenik. Az őszövetségi Paradicsom szimbolikus isteni kertjének megidézéséből, valamint a költői kertképzetekre való utalásokból kibomló természetfeletti, metafizikai horizont evidenciaértékkel emeli meg az emberi kreatúra nyelvi-temporális-kulturális beágyazottságát, vissza-visszatérve a hozzá kötődő organizmusok elsősorban szellemi tevékenységéhez. „Ezt a versmezőt én vettem / termése füve rám hasonlít és senki másra / csak arra akitől teremtettem // soha senkitől nem kérdeztem / hogyan vessem miként gondozzam / izleltem új és új gyümölcsöt / magam is mindig meglepette” – szól a címadó vers igéző – költővel azonosuló – szelleme a kötet elején, hogy a továbbiakban versről versre hintse el vetőmagjait.

Rendkívül érdekes végigkövetni a Tábor Ádám által képviselt költői szellemiség átváltozásait, amelyek talán az egyes szövegek tartalmi foglalatánál vagy formai megoldásainál is fontosabb jelenségre, pontosabban alapállásra irányítják rá a figyelmet. Nevezetesen arra a korokon és eszméken átívelő alkotói magaslesre (és nem elefántcsonttoronyra), ahonnan az egzisztenciális (lét)problémák és a napi események – Petőfivel szólva – elhamvadó pásztor-tüzeknek tűnnek az örökkön fénylő csillagok alatt – azzal a törvényszerű csillaghullással együtt, melynek mélységbe hulló csóvája még nagyobb világosságot adhat... A Tábor-féle verseszmény inkább az egyenletes pislákolású világlás mellett maradva teljeseedik ki; mondhatni magától értetődően művelve meg saját táguló termőföldjét, fokozatosan hagyva hátra a szerző (szellemi szinten és konkrétan is) egyre szűkülő élet- és mozgásterét, felidézve az eddig eltelt idő örökké visszatérő pillanatképeit és azokat az ősképeket, amelyekből mindez vétetett. „tavasz a versek / visszaállnak a fára / negyvenhét év / visszaforr / az eredeti ágra / megkötnek a részek / régi egészükké válva / a formált szó / a gyökeret táplálja / az élet-mű az életet” (*kötet*) Az írásokat átszínező évszakok közül a tavasz (mint az újjáéledő természet hordozója) lesz a legfőbb szervezőerő. A hátteret leginkább a fővárosi környezet adja, azon belül is egy kitüntetett budapesti helyszín: a Vérmező. „A Vérmezőre jövök ki pihenni. / Mert ez a legközelebbi zöld. Ennyi.” – hangzik a *Mert* című kétsoros, ironikusan bagatellizálva el azokat a főleg történelmi jelentésrétegeket, amelyek a Budai Vár tövében húzódó közpark múlt- és jelenbeli állapotához, hangulatához kötődnek.

Ha a „vers” szó fentebb említett etimológiai lehetőségei közül a latin eredetű *versus* szó jogi fogalmából indulunk ki, akkor a valami *ellen*, valamivel *szemben* kialakított ars poetica is részét képezheti Tábor Ádám intenciójának, aki az *Agyó, Köz-társaság!* című ciklusában – mindenekelőtt

Adyra hivatkozva – ereszkedik le a magaslesről, hogy körüljárja (majd újból maga mögött hagyja) azokat a bizonyos pásztortüzeket. Nem hiába idéztem Petőfit sem, akit Ady mellett a leginkább politikus alkatú magyar lírikusok között tartunk számon. Bár poétikai huszárvágásnak tűnik, Tábor is megküzd a jelen vértelen, mégis háborús hazai közgépzetével. Annak ellenére, hogy az ún. közéleti költészet korlátozott keretei óhatatlanul sekélyesítik a szerző holisztikus látásmódját. Vagy éppen annak tágas látómezejét vetítik rá a szemügyre vett, szűklátókörű jelenségekre? „lezárt utca. tiltott köztér. tiltott város. / otthontalan. hajléktalan. élettelen. / ország beteg. vezér beteg. hideg beteg. / hazug haza. minden bezár. minden kivet.” (*Magyar tél 2012.*) „A műemlékmű léttorlasz / a műemlékmű elfojt. A műemlékművészkorszak / önitéletet mond. / Alcázott ördög száll ve- / le a szabadságtérre. / Magyar műakadémia / gépies műközmédia – / Magad elnyomó nép fia / hagyj fel minden reménnyel.” (*Műemlékmű*) Ezek az aktualizáló költői kirohanások, miközben jogot formálnak a szólásszabadságra és adnak egyfajta társadalmi látéleket, nem képesek kilépni saját medrűkből, legalábbis nem görgetnek magukkal olyan hordalékokat, amelyért érdemes volt síkra szállni. Ezek a szövegek így valószínűleg a versmező(k) kiszáradó területeit fogják képezni bizonyos idő elteltével. Az egyik szövegben előforduló *versmező* összevont (vers/Vérmező) kifejezése – vagyis a történelmi tudat és az aktualitásokból kiinduló személyes-közösségi indulat poétikai vetülete –, tehát nem tud kellő mértékben integrálódni, szervesen kapcsolódni a kötet tágabb kontextusához, bár nem marad teljesen paragon sem.

„Homok temeti be a nagykultúrát.” – olvashatjuk az *Eurafrika* egyik sorát, amely – egy körrel kitágítva az eddig országnyi területre terjedő terepszemlélt – az európai kultúra válságát villantja fel (l. még a vers *Eurázsia* című változatát). Az *Óda a szellem helyéhez* című, személyes panteonú sommázat, mintha azt a szakadatlanul újjászülendő tradíciót foglalná össze, amit az antikvitásból táplálkozó európai keresztény kultúrkör őriz: a hellén és zsidó kultúrájuk ugyanúgy itt vannak, mint a gnosztikus hagyomány, Nietzsche filozófiája, Orpheus kultusza, Keats családja, Goethe vagy Rilke szelleme. „Egyet tudok s hogy nincs más bölcsesség / ez az amit tőle örököltem / alattam fűkör fent kerek az ég / köztük állok újra az örök körben / ez az egy amit továbbadok / mihez egyedül nem fér semmi kétség / ehhez az egyhez jó csak a forma / túlcsoordul a törvény versbe forrva / így lesz a háromság helyén négyesség / itt áll a fa és én is itt vagyok” – zárul az óda, melybe némi elégikus hang is vegyül. A szellemi lajstrom (lajtorja) természetesen kiolvasható a többi Tábor-műből: a magyar költészetből Ady mellett döntő fontosságú Weöres Sándor próteuszi poétikája, illetve játékos nyelvezete (l. a *Lomborgona* című vers variációit). Celan lecsupaszított szóhasználata vagy a Hamvas-féle filozofikum is. Látens módon történik utalás a hetvenes-nyolcvanas évek underground kultúrájára is az *Eszkimóka* elnevezésű szösszenetben, amely Xántus János emblematikus *Eszkimó asszony fázik* című filmjét idézi fel, ezzel pedig Tábor Ádám talán alkotóilag legszabadabb, a neoavantgárd irányzat képviselőjében telt eltelt korszakát is reprezentálja. „... a szabadság is paradox természetű: egyrészt a megújulás csiráját ébreszti, de a megújulás a kezdetire, az *eredetire* vágyik, az egyedüli hitelesre. Így van az, hogy megújulás és hagyománykeresés elválaszthatatlan.” – olvashatjuk Kemény Katalin Hamvas Bélával együtt írt *Forradalom a művészetben* című könyvében (Pannónia Könyvek, 1947/1988). Tábor életműve a formabontó, hagyományoktól elszakadó éthosztól jut el azokhoz a mértékadó kristályszerkezetekhez, amelyek érett költészetét jellemzik. Kérdés persze, hogy a néha egy versen belüli poétikai paradigmaváltásokból milyen mértékű esztétikai szintézis mutatható ki, és hogy „forradalmi” művészetnek tekinthető-e ma ez a líra.

A költő a Litera portál *Nagyvizit*-interjújában felidéz egy édesapjával, a szintén író Tábor Bélával lefolytatott beszélgetését, melyben „a szó sugártörésének törvényéről” esett szó, vagyis valami olyan, szinte fizikai adottságról, nyelvi szabályszerűségről, melynek nyilvánvalóan eszté-

tikai vonzatai (l. József Attila versre vonatkozó *gyémánt-tengely*-hasonlatát) is vannak, és amelyet az elemzett kötet szemmel láthatólag követni igyekezik. Nemcsak a formai művességre vagy a szavak mérlegelő elhelyezésére gondolok, hanem arra a higgadt, mégis heves ihletettségre, amely mintegy előhívja magából a felszívott kulturális-irodalmi hatásokat, átszűrve magán azt az áttetsző, ugyanakkor éles világlátást, amelyet vérszerinti és szellemi elődeitől örökölt. Az ebből kialakuló művészi igény mellett az etikai mérce is döntő fontosságú tényezőnek mutatkozik, amely ha nem is kölcsönöz klasszikus értelemben vett képviselői jelleget Tábor Ádám költészetének, valamilyen szinten mégis abba a hagyományba áll bele, amelyet Petőfi vagy Ady líráján túl tulajdonképpen a történelmileg mindig is meghatározott mindenkori magyar irodalom megalapozott, és amelynek – tüntető vagy lemondó – figyelmen kívül hagyása valamilyen szinten ugyancsak politikai gesztusnak számíthat. Mert bár máskor hunynak ki, a páasztortüzek és a csillagok mégis egyszerre égnek.

A fentebbi törvény tehát megvalósulni látszik a versekben, bár akadnak a kötetben apró, kevésbé sikerült megoldások is: például az *ál-kotmány*hoz hasonlatos szócsinálmányok vagy azok az írásképileg (szóközökkel) légiesített szövegtestek, melyeknek formai gesztusai már nem mutatkoznak túl produktívnak. A kötet egészét nézve azonban megállapíthatjuk, hogy átgondolt, szerves (a néhol érzékelhető túlzott transzparencia ellenére is), esszenciális anyaggal van dolgunk, melynek megművelése már a mi feladatunk is. „*Aki a forrásvidéken jár, mindig ugyene virágokból szedi csokrát.*” – írja Weöres (a Hamvasnak ajánlott) *A teljesség felé* előszavában. E versmezőket járva egy-egy pillanatra – a *száműzetés szünetének* körbekerített kertjében – mi is az éltető forrás apadozó kútja fölé hajolhatunk.

(*L'Harmattan/Gyémánttengely-sorozat, 2015*)

Papp Máté

A bomlás ellenében

(Lázár Balázs: Bomlik a volt)

Járja egy, elsősorban a verseket író színészeket lekicsinylő – talán még a 19. századból származó –, nem is enyhén dehonoszáló célzás, miszerint az éppen emlegetett valaki a költők közül a legjobb színész, a színészek közül a legjobb költő.

Nem ismerek színészt, aki valamilyen szinten ne kacérkodna a költészetrel. Költőt is keveset, aki életének egy pillanatában ne játszadozott volna el – magamat is beleértve – a színészmesterség gondolatával. Kétségtelen tény, hogy a kétféle kifejezésforma egymás ellenpólusaként vonzza egymást. Holott a költő: alkotó, a színész pedig interpretátora, megjelenítője mindannak, amit a költő szavakból összerakott. A költő vára s egyben börtöne: szuverén személyisége. A színész személyisége ellenben minden alkalommal kénytelen rugalmasan feloldódni egy-egy olyan szerepben, ami énjének, szuverenitásának talán nem is része. S végső érvül: nincs adatunk afelől, hogy Shakespeare milyen minőségű színész volt, arról azonban kortársak tömege tanúskodik, hogy pl. szegény Petőfi az orgánium nélküli cérnahangján, jelentéktelen megjelenésével a színpadon milyen színészi teljesítményre volt képes.

A két művészforma – az alkotóművész és az interpretátor – feladatköre között ugyanis az ambivalencia vastag, tömör, áthatolhatatlan fala emelkedik. Am nincs az a betonkemény fal, amit át ne járhatnának nanométernyi repedések. S a kérdés lényege az, hogy nem illúzió-e, amit ilyenkor elektronmikroszkópunk segítségével látunk? Átcsúszhat-e ezeken a repedéseken a szellem?

Ritkán, sőt, annak abszurd bizonyosságául, hogy az átjárás lehetetlen: igenis, át. Ihletett pillanatokban még az is megeshet, hogy ez a nanométernyi repedés többsávos autópályává változik, amelyen a költő-színész lelke szabadon közlekedhet

oda-vissza. Ebben a hol itt vagyok, hol ott vagyok bipoláris játékban kezdődhet el valami varázslatszerű. Különös tehetőségnek kell lennie annak, aki ezt a varázslatot akár az egyik, akár a másik oldal csonkulása nélkül véghez képes vinni. Hiszen a vérre menő kalandok végeredménye mindig kétes.

Nos, itt az egyik eredmény. Egy kötet – sorrendben az ötödik –, ráadásul válogatott és új versek kevercse, Lázár Balázstól. Ugyan indokolatlanul vékonyka – én pl. megbocsátóbb lettem volna a válogatással, több verset hagytam volna, a *Nézd, Lear papa* (2006), az *Emlékrestaurátor* (2009), de még a gyengébb, a stílusváltás zavarait is mutató *Szívucca* (2012) kötetekből is. A *Bomlik a volt* ugyanis talán óvatosságból, talán eltűzött szigorból nem tárja fel maradéktalanul azt a spektrumot, azt a vonzó, bensőséges költői világot, amit ez a líra felmutatni tud – jó néhány kedvence-mit hiányolom is belőle –, de hát a válogatás mikéntje az alkotónak és szerkesztőjének szíve-joga.

Lázár Balázs „finom”, mondhatni: elegáns, olvasni való, filozofikus alkatú, tiszta lelkű költő. Versei a maguk galáns mivoltukban szeretetre és megbecsülésre méltók, mert mindenféle manír nélkül való, valóban megszenvedett gondolatokat-érzelmeket közvetítenek. Költőjük számos nemzedéktársával ellentétben nem hagyja magára a megformálандó anyagot, nem a személyességet nem vállaló, attól magát távol tartó, önmagától is idegen „szöveget” kalapál össze, hanem – ragaszkodva a tiszteletteljes hagyományokhoz – megélt élményalapú, érzékletes verset ír. S ami kevesekéről mondható el: a tőle való sorok, szövegdarabok óhatatlanul beleragadnak a fülbe, az emlékezetbe. Márpedig ennek jelentenie kell valamit, s nem is kevéssé figyelemre méltót.

Negyvenöt vers olvasható mindössze a hetvenkilenc oldalas kötetben. Három ciklus. Egy, az apák és fiúk visszatérően ambivalens kapcsolatát lírába öntő (*Fiú a hídön*), és három központi téma variációi (*Képeslapok*, *Infúziós Isten*), a költői erőter különböző fokozataiban megformálva, a költői pályáiv lehetséges változatait felmutatva. Nagyjából a: *honnan jöttem, hol vagyok, hová tartok* kérdéskörére hangolva az egész kötetet, mintegy utólagos önmeghatározásként, de mindig felfelé lépdelve a lírikusi fejlődés szintjein, az eddig dokumentált csúcsig.

Lázár Balázs eddig meghódított lírai tartományának fő témája az egész modern költészeté is egyben: az idő: „*Ki erre a világra kíváncszott / koma, mind az idő fogságában / keresi a menekülés útjait*” (*Olyan*), s az, hogy mit kezdhetünk az elveszni látszó idő maradékaival.

„*Bomlik a volt*” – írja le válogatott kötetének címét a maga *Cantata profana*-jában, a *Cantata ultimo*-ban. Lázárnál – s talán még a legújabb költészetünk jó részében is! – az időről már lefoszlott minden szakralitás, minden varázslat, minden reménykedés. Az elbomló, bomlásában szétporló múlt nem az a biztos talapzat többé, amire az elődök alapozhattak, vagy amire építkezni lehetne: „*A múlt gyorsan bomló tetem / szétárad belőle az ő-s-köd, / kavargó a formátlan hő s rög / hol világ volt, most por terem.*” (*Szonett József Attila két sorára*).

Elvesztve múltját s vele együtt jövőjének képzetét, a magára és gondolataira maradt, abszurd helyzetébe kényszerült ember annak lehet tanúja, hogy ráadásul: „*A szemcsés múlt eltömiti a jelent.*” (*Tékozló*). A megállapítás hajszálpontos, hiszen a modernnek mondott civilizációban a múlt kiiktatási kísérlete, vele együtt a jelen eltömitése is szinte programszerű. Ezt a világot már nem lehet se jól, se rosszul magyarázni, azaz legkevésbé sem otthonosabb. Csak az értékpusztulás, az abszurd abszurdjának képei iszonyatosak: „*ésre sem venni ahogyan eltűnik / a kereszt alól a templom / a vagina körül a nő / a szárnyról leszakad az angyal / a hülyéből kiáll a gondolat / marad a csend súlytalansága / vágy akarata nélkül / szárny angyal nélkül*” (*Szárny angyal nélkül*).

A „volt” bomlása, a múlt „elszemcsésedése” egyik oka talán annak is, hogy legújabb költészetünkben eltűntek a mesterek, nem születtek meg a tanítványok. A világérzés is gyökeresen megváltozott. Ennek kifutása nemkülönben bizonytalan. Irodalmi társaságokról ugyan rendre hallani, de ezekben az összejövésekben mindenki magányos küzdő, aki egyedül birkózik meg az alkotás nehézségeivel. Az új forma-világ, az epika felé hajló, egy-egy esemény leírására s annak

hatásmechanizmusára szorítókozó, jobbára lineáris haladású „szövegvers” (én némi ironiával novelettnek nevezném) ki-munkálása legalább olyan nehéz feladat, mint a hagyomány-ban gyökerezetté. Ebben a visszafogott tónusú, érzelmeiktől mentesített, az olvasó utánérzéseire/után gondolásaira számító, távolian konnotatív szövegvilágban jóval nagyobb szerep jut annak a módszernek, amit a stilisztika a szavak válogatásának és sajátos kontextusba helyezett elrendezésének nevez. Magyarán szólva: tehetségnek.

Lázár Balázs ebben szerencsés. Úgy tűnik, életének szinte minden eseménye a keze alá játszik. Nem ő keresi bennük a verset, a vers kéri fel azokat a feljegyzésre. A Fulbright-ösztöndíj, vele az USA-beli hosszabb tartózkodás például megszülette az *Emlékrestaurátor* versesnaplókötetet s annak visszafogottan is erős élménytöltettel rendelkező verseit. A más kultúrközegebe érkezett magyar „magányos sétáló” (Rousseau!) „álmodásainak” a későbbi szemléletre gyakorolt hatásairól talán nem is érdemes külön szót ejteni, elég csupán a válogatott kötetbe három társával bekerült *Ott és akkor* című vers lényegi mondandójára gondolnunk, s az abban elrejtett, megdöbbenést kiváltó üzenetre: semmi nem az, aminek mutatja magát: sem a szavak, sem a mosoly, sem az ölelés. Csakis a szemlélődés kiváltotta gondolat és léttapasztalat lehet hiteles.

Lear királynak lenni, s ugyanakkor Lear királlyal társalogni: egyik változat sem válthat ki felhőtlen konfliktusmentességet a lélekből. Meg aztán: hogyan is van ez? Talán épp ez az a beszédhelyzet, a tömör betonfalon keletkezett láthatatlan rés, amelyen át mégis kezét foghat az alkotás és az interpretáció? Az alkotó és az interpretátor? Lehetséges.

– *Nézd, koma* – szólítja meg a narrátor bizalmasan a konnotátumot. Megteheti-e? Valójában nem, mert akkor nem tudná eljátszani, nem volna képes meg többszöröződni. Ez a líra és a lírikus való világa, hiszen a költő-metaphora esetünkben a drámai hős metaforájával beszélget, azaz másodlagos-harmadlagos jelentésrétegeket rendeztet má-sodlagos-harmadlagos jelentésrétegekkel, meghatványozva a jelentéstartományokat. Az ember szinte együtt utazik az önpusztításba a színházi társalkodóból a semmi ironiájába kilépő H(Hamlet?) úr halál-metaphorájával, aki „*a társalgóban a szokásosnál / is mogorvábban és lassabban*” megsziszta „*obligát, két deci borát*”, mielőtt eltűnik.

Bizalmas közlés, de a költőt az alkotás nehézségei felől fenyegető veszélyek miatt talán mégis kötelesség elmondani, hogy Lázár Balázs a maszkról írt színészdoktori disszertációt. A válogatott kötet fölött elmélkedőnek hirtelen az jut eszébe, hogy mi sem lehetne könnyebb és kívánatosabb költőként folytatnia a begyakorolt lírai szerepek sorát, s az elsajátított módszereket és azok megformálható képleteit a valódi emberarc előtt hordva, kothornoszban kilépve az orkhestrára: ezeket a maszkokat színről színre cseréberélni, s ezáltal felépíteni egy verses életművet?

Am, mint említettem, a költészetűgyben nem Lázár Balázs volt a választó, most sem az: őt választották ki a szeszélyűk szerint működő műszak. S ez nagyon nagy szó. Az eddigi leírásokban rögzített adalékok csupán lépcsőfokok rajzolatai, s úgy tűnik, ezek a lépcsőfokok egyelőre kifogyhatatlanok.

A régebbiek helyére lépő új élménykör újabb és újabb megfogalmazási módokat, versépítési technikákat követel, s egyúttal új, evilági viszonyítási pontokat jelöl ki. A balatoni – közelebről: balatonszárszói, fonyódi – ihletésű versekből (*Szárszó*, 2014, *Váratlan*, *Fonyódi képeslap Fodor Andrásnak*, *Lamentáció József Attila első sírhelyénél*, *Fonyódligeti elégia*, *Lágy, Rónay Györgynek majd negyven év távolából*, *A téli parton*) egyértelmű, hogy Lázár Balázs nemcsak lírikusi bölcséletben jártas, boldog költő, hanem boldog ember is, akit ismét a költészet által megszentelt vidékre vezérelt a sors, és nemcsak József Attila (és Latinovits Zoltán) halálának helyszíne okán. A Balaton vidéke a választható – és választott! – mesterek (Rónay György, Fodor András) lábnyomát őrző olyan hely is, ahol a *volt* bomlása megállítható, megállítása legalábbis megkísérelhető.

(*Orpheusz Kiadó*, 2015)

Kemsei István

Jég alatt ordítani

(Szeles Judit: Ilyen svéd)

*Apa külföldi,
anya is külföldi,
én is külföldi vagyok
most,
pedig svédek vagyunk.
(Siv Widerberg)*

Szeles Judit első kötete, az *Ilyen svéd* a Fialat Írók Szövetségének Hortus Conclusus sorozatában jelent meg. „Zárt kert”, a katolikus lexikon így oldja fel az érdeklődő olvasó számára a latin kifejezést. Az *Ilyen svéd* enklávészerű szövegkompozíció, erősen szimbolikus megnyilvánulásai bizony előhívják a szelekciós elvként megjelölt cím jelentésárnyalatait. A kötet merev statisztikái, dogmatikus kopogása, a monotonia párhuzamos futamai nemcsak izgalmas plasztikává változtatják saját terüket, de kényszeres ismétlődéseikkel el is hagyják önelvűségük búvkörét. A szabályosság tébolyában átlépi az őket definiáló közeget. Szeles érdekes keresztmetszetbe helyezi az *Ilyen svéd* verseit. A dermedésből megéledő versvilágok egyedi időtávlatot kapó genezisést ötvözi egy időtlen, mégis a jelen felé mutató szociotablóval.

Az *Ilyen svéd* kegyetlenül játékos kötet. Húsig szab a látzólag semlegesség. Ebben a szövegben mindenki svéd. És valójában hamar észleljük, hogy a szövegen kívül is az. Én is, ő is, ti is, vagyis mi mindannyian. De *svéd a kurd kebab / svéd a jugoszláv hajógyári munkás / svéd az orosz prostituált / svéd a görög orvos / svéd a franciakrémés / svéd a királyi család / svéd a szomáliai bevándorló / svéd a roma kisebbségi / svéd a zsidó kisebbségi / svéd a finn kisebbségi / svéd a számi kisebbségi (Vándorlók)*. S bár a kötet témájában s helyrajzi számában Svédországra exponál, magyar nyelvűsége miatt nem egyezik ki csupán a Skandináv-félsziget földrajzi határaival. A versek egyáltalán nem teszik könnyen értelmezhetővé a távolságot és a különbségeket országok és emberek között. A szövegek pont ebből az elegyidentitásból szólnak meg. Jóllehet a biográfiai szerző, Szeles Judit 2003-tól a svédországi Strömstadtnban él, láthatóan a költözés és életmódváltás nem tudott annyira drasztikus és elvágó lenni, hogy a magyar közéletiség ne hallatszódjon át. A távolság sem jelent feltétlenül meghaladást vagy olyan reflexiót, amelyhez rögtön a belátás is párosul. *Svédországban a tizenkilencedik század óta / italdíszkontban lehet csak alkoholt kapni / amikor eldöntötte az állam / hogy ráteszi a kezét az alkoholra / még nem gondolta / hogy ezzel nem csökken a fogyasztás / csak magányosabbak lesznek az alkoholisták / és megnövekszik az alkoholcsempészet (Alkohol)*.

A *mindenki lehet svéd* ismétlődő szövegformulájának megengedő égíse alatt a versek észrevétlenül egymásra olvassák a különböző nációkat. A svédség, mint tema, itt nem elsősorban egy bizonyos nép sajátosságait foglalja össze. Persze van itt Nagy Szampi, Bratt-rendszer, vérpalacsinta, számik és faszag, történetüket vesztett kakasok a templomtornyokon, de ezek sokkal inkább a kötet nyelvi jellegzetességét adják, és nem a nemzeti árnyalatát. A specifikum nem úgy jelenik meg, mint a másoktól való különbözőzés pozitív, kollektív és egyéni identitást megerősítő önvonatkoztatása. A mindent és mindenkit magába olvasztó svéd jelző az idegenség metaforájává, az idegen perspektívájává válik, és valahogy engedékenységekben majdnem olyan félelmetes, mint a zárt kollektívák kirekesztő hangos vezényszavai. Ebben a térben az azonosságok és különbségek ugyanannak az egyszisztenciális szorongásnak lesznek a különböző módzatai. Ki vagyok én a világban? Tudok-e egy lenni a sok közül? Hová tartozom? Mit mondanak rólam a statisztikák? Mit nem mondanak rólam a statisztikák? A versbeszélő személytelennek tűnő, mégis mindent átható otléte hamar akklimatizálja az olvasót. A haza már nem válasz semmire, az otthon folyamatos kérdés. Bár mindenki svéd, ezzel a svédséggel nem jár együtt értékítélet, se a hazaversektől megszokott multidicsőítés. Épp ellenkezőleg. Az állandó recitálás kiürít minden pátoszt, vagy elsődleges hazakonnotációt, és egy olyan (lát-

zólag) motiválatlan, de mégis szuggesztív magatartást közvetít, amely a hazát egy problematikus életteréként fogalmazza újra. Ez a tér ugyanannyira magyar, mint svéd. Vagy éppen kanadai, ha egy másik Svédországban élő magyar költő versét idézem fel, amely ennek a kötetnek tulajdonképpen egy látnos genezis verseként is olvasható. *kanadában mindenki kanadai / kanadában kanadai évek múlnak / híres a kanadai éhség a kanadailag fagyasztott kanadai vér / velőcsont máj és vese a kanadai szárított gyümölcs / kanadában mást sem hall a kanadai / csak azt hogy kanada kanada / a kanadai kínai is kanadai (Domonkos István: Kanada)*. A homogenizált, globalizált világ ironikus olvashatósága kiszakítja a verseket az államgépezet nacionalista kényszerei alól. A biztosnak tűnő jelző és a folyton váltakozó jelzett mutatók, hogy azt, mit hazának hívunk, talán mégsem az örök állandók, hanem a jóval instabilabb változók összegzik. A versek önmozgásából is jól látszik, hogy bár grammatikailag a svéd mindig megelőzi az általa jelzettet, mégis mintha folyton csak kergetné őket. Önmagában mintha nem volna jelentése (jelentősége?). Van egyfajta másodidejűsége, utóöngéje. Mint ahogy a címben a második helyre csúsztatva várja, hogy a versek megmondják, hogy (m)ilyen. Csakhogy a kötet választott nyelve egyáltalán nem megengedő. A statisztikák elváráshorizontja ellentmondásossá teszi a hirdett engedékenységet. Vonalat húznak, miközben tükröt tartanak. A statisztika Svédország vállalt lelkiismerete, ugyanakkor nagyon látványos, hogy melyek azok a pontok, ahol elnémul. Eppen ezért, az *Ilyen svéd* azt kérdezi tőlem, mi az, ami kontrollálható? Sőt hatványoz. Mi az, ami a kontrollt kontrollálja? A térben, ahol mindenki svéd, hol is vannak a határok? A dermedésben, a sötétben, az általános jólétben nem látszanak különbségek. *középszerűnek muszáj lenni / nem szabad sem túl rosszul, sem túl jól teljesíteni / semmiképp sem szabad kigöngni a sorból / ezt már az egyház is megmondta / vagy még korábban a vikingtörvény / a közös kupából / csak annyit lehet kortyolni / hogy mindenkinek jusson és maradjon a mézsörből (Hétköznapok)*. A középszerű pozícionáltság tragédiája, hogy miközben békén hagy, formátlanná is tesz. Ahogy a statisztikák is egybetartanak, megszelídítik az embert. A humanitás leszázalékolt olvasataként (nép)lélektani láttelepet adnak, a kijelölés ellenére a nacionalizmus bármilyen látszata nélkül. Az elszabadult közlések egymásba illesztik a kávéfogyasztás, a szaunázás és az öngyilkosság statisztikáit, egymásba a nappalt az éjszakával, a jeget az olvadással, annyira közel vetítik egymáshoz a különböző dolgokat, hogy már semmi sem világos. Kiderül, hogy a tisztaság éppoly átláthatatlan, mint a káosz. Hogy a tisztázás, sokszor elkenés. Hogy a rend és rendezettség úgy uniformizál, hogy eltompítja az egyediség éleit. *a személyzet nem szolgálta ki / Diana Nymant / (...) a félreértést az okozta / hogy Diana Nyman / a svédországi romák / népviseletébe volt öltözve / (...) Svédországban úgynevezett / fehér könyvet adnak ki / abban az esetben / ha az állam valamit / tisztáznai akar (Szurke irodalom)*.

A kötet legnagyobb erőssége az anomáliává alakuló engedékenység megszólaltatása, vagy még pontosabban az erről való hallgatás felerősítése. A személyesség ballasztjától lecsupaszított mondatok szabadsága nem tudja ellensúlyozni a folyton beakadó-újrakezdődő mondatok rezignált tónusát. A végtelenített futamok a bennük létrejövő redundanciák okán kiszakadnak a sterilitás uralkodó szövegműhelyéből, s már nem képesek (s az iróniában közvetített alkotói szándék szerint nem is akarnak) a statisztikák személytelen hangján közölni. A kordában tartott indulatok megfolyznak a szöveg grammatikai-stilisztikai megoldásaiban. Olvadásnak indul minden, csöpög és nyomot hagy. Nyomot a fehér papíron, amit a svédek a tisztázás felületeként használnak. *az olvadás után jöttek az első bevándorlók / Svédországban mindenki bevándorló / kezdve az első germán törzsekkel és a számmikkal / majd a holland hajóépítővel, franciákkal / és végül a szómáliakkal, etiópokkal / Svédországban mindenki svéd / svéd az, aki svédül beszél / a bevándorlók nyolcvan százaléka beszéli a svédet (Vándorlók)*

Az elválaszthatatlanság, az egybefolyás, a nyelv és nyelvtelenség problémájához kapcsolódnak a kötet rendkívül jól komponált ismétlésszerkezetei. Szeles verseiben ugyanis az

ismétlés nem egy refrénszerű alakzat, hanem mindig a beszélő etikai megtorpanása. Szóval nem megerősítő ismétlődésről van szó, jóval inkább egy nagyon izgalmas nyelvi beakadásról. Ott ismétél ugyanis, ahol a svéd történelem még nem nézett szembe saját előzményeivel. A számkik torkára odafagyott a szó, a laestadiánizmus óta *sem énekelni, sem táncolni nem szabad*, az egyetemisták is csupán tíz percig üvölhetnek, azt is csak a házak tetején, s a farkasokról sem illik beszélni. *Lappföld már csak a mesékben létezik / nyelvüket titkolják a számkik / de a svéd magánhangzók kerekében / gördülnek ki a szájukon / és a szavak végét elharapják / a legtöbb családban tilos az anyanyelv / vagy azt hazudják, hogy a svéd az (...)* Nagy Szampi azonban nem jöhet létre / a táncosok nem tudják már rekonstruálni a számi táncokat (...) el kellett égetni a dobokat / akinek dobja volt, megölték / (...) sokan rejtegették / hogy ne égessék el / de még a közönséges szitákat is tűzre vetették / hogy ne lehessen ideiglenes dobos csinálni belőle (Nagy Szampi). A szövegek jelzik, hogy az idegen szem felismeri azokat a pontokat, ahol a műltfeldolgozásnak adósságai vannak, de azt is tudja, hogy saját ambivalens pozíciójából ezt a feladatot nem végezheti el. Annyit viszont megtehet, hogy együtt mozog a problémával. Minden ismételt kifejezés később külön verset kap. Minden kapcsolódik valamihez. Problémagócok vándorolnak a kötetben, nem lehet tudni, mi mivel lép interakcióba. Gerjednek, lüktetnek, önműködésük túlnő az uralható kereteken. Szeles ebből is poétikai játékot csinál. Kibújtatja a létezést a statisztikák alól. Eltolja a hangsúlyokat, és a monoton kopogásból hamar döngő kérdések lesznek. Hihetetlenül bátor ez a kötetnyi csend.

Eközben minden alatt ott működik a jég. Nincs olyan terület, ahol ne lenne meghatározó. Olvadása és fagyása (oldás és kötés) egyszerre bioritmus és atmoszféra. A torokra fagyott szótól a közlekedés lehetőségéig, az élettér kialakulásáig, a fény beszabályozásáig minden ural. *de nincs teljes sötétség, mert szikrázik a hó / világít a jég (Jég)* A kötet különös kozmogóniája a jég különböző mozgásaiból, állapotváltozásaiból ered: *a fagy az életet jelenti. (Jég)* Ennek következtében sokal inkább van tere a kötetnek, mint ideje. *A nyár nem a jó idő kezdete / hanem a nappalok meghosszabbodása (Nyár).* A statisztikák úgy is olvashatók, mint a jégtől való menekülés lenyomatai. Az elmozgások dokumentarista lekövetéséből kiolvasható, hogy télen a legtöbben nincsenek otthon, teret váltanak, követik a fényt. De az utazásnál jóval drasztikusabb változatokról is beszél a kötet. Befelé gyűrűző elkéseredett megiramodásokról. Az alkohol vagy a drog által kiváltott tudatmódosult állapotok is az adott közegből való szabadulásgyakorlatokként értelmezhetők. *a svédok húsz százaléká gombászik / másik húsz százalék alkoholista / ha valaki az erdőben gombászik / majdnem biztos, hogy alkoholista (Néma történet)* Az illúzióként megélt közeg mutálódik. Akárcsak a statisztikák különböző vetületei, egymásba csúszik az érzékelt és az odaképzelt valóság. Császár Norbert grafikai továbbgondolják ezeket a verbális elegyeket. Az egymásba folyó, egymást átítató vonalrajzok egy olyan mozgalmasságot adnak a kötetnek, amely intenzitás még inkább ráerősít a statisztikák tragikus közönyére, a világban-benne-lét kikerülhetetlen torlódásaira. Szomorú kötet, igazi rianás a svéd páncélon.

(*Fiatalkor Szövege/Hortus Conclusus 36, 2015*)
Pintér Viktória

Függvény

(Sturm László: Marsall László)

Az irodalomtörténet az irodalom tudata. Igazság szerint folytonos lemaradással küszködik, óriási hiányok, néha szakadások, sőt szakadékok vannak a költői és írói művek irodalomtörténeti, irodalomkritikai feldolgozásában. Égető szükség van tehát olyan összegző művekre, amelyek egy-egy alkotói pálya egészére reflektálnak. Ilyen mű Sturm László úttörő vállalkozása, amelyik Marsall László

(1933–2013) életművét helyezi a figyelem középpontjába. De ki volt Marsall László? A kérdést azért kell feltenni, mert korunk szellemi közegében a jelentős életművek is el-sikkadhatnak. Tegyük hát fel még egyszer a kérdést! Ki volt Marsall László? Kossuth-díjas költő, kortársunk, aki fontos művekkel írta be magát korunk irodalmába. A pályaképet felvázoló *Életrajz* című fejezet még a járatlan olvasót is kíváncsivá teheti. Aki ezt elolvassa, az szükségképpen századunk viharos történelmével is szembesül. A külső valóság és az arra adott létválasz sokat elmond Marsall László személyiségéről, amely a rendszerrel való konfrontálódás helyett, rimelve a Hamvas Béla-i és Weöres Sándor-i gyakorlatra, kitörési pontnak a felfelé vezető út lehetőségére, a valóság fölé emelt absztrakcióra fókuszál. A költőt részben matematikai érdeklődése óvta meg attól, hogy a vizslató és mindenhol ellenséget gyanítva politika nagytűje alá kerüljön. Sturm László pontosan ábrázolja azt a szellemi érdeklődést, amely végül a költészet irányába módosítja a matematika–fizika szakos egyetemi hallgató pályáját. Marsall László – ez akkori viszonylag ritkán fordult elő – a reáliák területéről érkezik a költészetbe. Ez a személet alapvetően meghatározza életművét. Weöres Sándor, amikor pártfogásába veszi a nála kopogató ifjút, alighanem ezt a szemléleti újdonságot, eredetiséget is érzékeli.

Sturm László könyve jól áttekinthető módon, lineáris időrendben tárgyalja a költő életművének alakulását, irodalmi befogadásának folyamatát, különös tekintettel a művek kritikai visszhangjára. Az összkép kialakítása természetesen a kritika kritikája módszerével történik, hiszen az évtizedek mélyéről előkerült vélemények esetlegessége és/vagy időtállósága is az elemzés fókuszába kerül. Így van ez Marsall László nagy reményeket támasztó pályakezdésére vonatkozólag, tehát a *Vízjelek* című verskötet (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970) kapcsolatban is, amelynek egyik legfőbb újdonsága, mint ezt Sturm László pontosan okadatozza, a kozmikus nézőpont volt: „A kozmikus szemszög átvilágítja a valóságot. Az ebben való időzést nevezi Hamvas műzsaiságnak. Marsall ezt a fenti világot hol a matematikával, hol az angyalok feltűnésével érzékelteti. A tiszta látás maszknak mutatja az álvalóságban fölvetett szerepeket. Ez jobbra Marsall László első kötetében válik kiemelt témává.” Sturm László elemző megközelítése alkalmas arra, hogy az életmű teljes ívére fókuszáljon az olvasó, és ezáltal érzékelye e líra fejlődésének ívét, növekedési tervének igazi természetét.

Marsall költői kibontakozása időtálló szellemi fundamentumra épül. Az elemzés nagy érdeme, hogy erre építi fel a következő kötetek bemutatását. Az egymást magyarázó, a költő világképét folyamatosan tágító kötetek a koncentrikus körhöz hasonló logikával vezetnek a személyiség mélyebb megértéséhez. Az 1991-ben megjelent *Holdraforgó* című válogatot verskötet (Orpheusz Könyvkiadó), és a már említett *Vízjel* című kötet mellett a *Szerelem alfapont* (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977), a *Portáncfigurák* (Szépirodalmi Könyvkiadó 1980), az *Egy világ mintája* (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987) és nem utolsósorban a *Negyvenegy öregek* (Magvető Kiadó, 1988) című verskötetek anyagára épül. Sturm László nem elégszik meg a felszín bemutatásával. Számos verspéldán keresztül igazolja a szintézisként kikerekedő Marsall-képet. „Ha nem menedék a matematika sem, ha nincs olyan világ, ahová elmenekülhetnénk a tolatkozó hétköznapiakból, akkor nézzünk szembe velük.” A realizmus beáradása a korszak verseibe mégsem jelent megállapodást, hiszen e líra egyik legfontosabb kulcsszava éppenséggel az „áramlás”. Az életműösszegző elemzés kötetéről kötetre, de oda- és visszautalásokkal se takarékoskodva, meggyőzően igazolja a tanulmányíró koncepcióját. Ezzel kapcsolatban az „elő nagy feltűnést keltett, Marsall egyik emblemikus versének számító *Beszámoló a röplabda leütésének pillanatáról*” az időélmény lírai átalakításáról tudósít. Egy fajta teljességélményről, amely visszahat a versformálás mikéntjére is. De ugyancsak fontos a *Szárnyas szerkezetek és a 2x2-es mátrixszorzatok* kiemelése is, mert „szintén a szavak elrendezésével és – különösen az utóbbi – variálásával kísérleteznek, majd a már többször emlegetett *Szavak fickós fortyogása*

fejt ki a költő szöfészabadosítás-központú ars poeticáját”. Az idézett megállapítás alighanem kikerülhetetlen, mert e líra egyik legfontosabb költői újdonságára hívja fel a figyelmet. Arra a kapcsolatra, amely kivezet az „énség” szűkös köréből. „Az én levetése csak ritkán robbanás vagy bővület, többnyire folyamat.” Ezen az átjárón keresztül, mely a modern líra nagy megrázkódtatása volt, hiszen a líra egőfogalmának átértékeléséhez vezetett, válik érthetővé a tágabb értelemben vett mintakeresés (*Egy világ mintája*), amely nem valami steril fogalom, hiszen értelmezési tartományában megjelenik a történelmi jelentőség. „Már a Portisch-versből látszik: a haza, a nemzet veszendő állapota elsősorban az önzés, a ragadozás, a közömbösség következménye.” A lírai oknyomozás következő fejezetében a *Negyvenegy öregek-ről* szólva, e líra talán legnépszerűbb és egyben kartartikus könyvét elemezzem nemcsak arra mutat rá, hogy a versmonológok világirodalmi rokona *Edgar Lee Masters: Spoon River Antológiája lehetett* (Rába György), hanem arra is, hogy a kötet keletkezésének hátterében a költő fiának elvesztése áll, hogy ezzel a kötettel, nem tagadva a mélység vonzását, mégis a „létbizalom” felé tesz fontos lépéseket a költő.

Marsall László költészete a következő kötetekben öszszegi és kitágítja költői világképét. A *Város Papírmadár-ból* (Cédrus Kiadó, 1993), *Pókháló-függvények* (Nap Kiadó, 1998), *Tatus és szörnye* (Orpheusz Kiadó, 1999), *A megpördített orsó* (Kortárs Kiadó, 2001), *Szélketrec* (Orpheusz Kiadó, 2002), *Holnapután?* (Széphalom Könyvműhely, 2005), *Szikkák és tövis* (Széphalom Könyvműhely, 2008) pontosan érzékeli a humán kultúra fordulatát, a világban végbemenő folyamatokat, amelyeknek a magyar rendszerváltás (szinkronban a kelet- és közép-európai békés átmenetekkel) nyilvánvaló része. A költészet ebben a helyzetben érthető módon elbizonytalanodik. A világot átalakító, szétszedő folyamatok a káosz veszélyeivel terhesek. Sturm László a korszak versere is érvényesen állapítja meg, az *Egy barokk kanálra* című vers kapcsán, hogy „A rendeltetésnek ellentmondó felhasználás megakasztja a világ menetét. Saját körünkön kívülre vet, kiszolgáltatottá tesz. (...) *A Kanalak szóval pincékben* a kanalak válnak jelle, a jeleké vált kanalak pedig „mint táborban a deportáltak”. (...) Hiába van kódolva a büntetés, az ideológiákba, ferde hajlamokba és mohó pénzéhségbe torzult emberek folyton kizökkentik a világot. A rendszerváltás sem hoz igazi változást, csak még inkább a pénzre helyeződik a hangsúly.” Sturm László, mint az idézett mondatokból következik, pontosan érzékeli és érzékelteti Marsall költészetének a múltat és a jelent egybevető szemléletét, ahol a költő Heidegger szellemében a „lét pásztora”, akinek morális elkötelezettsége, az értékek képviselése aligha megkerülhető. Jóllehet Marsall költészete az újítás jegyeit viseli magán, de az időt mint folytonosságot éli meg. „Önmaga és önmagának a narrátora, szereplő és vezető egy személyben.” Ez a Kemsei Istvántól származó, a könyvet záró mondat nem csak előre vet fényt, hanem képes visszaidézni a részletes elemzésekben bizonyított világtérmentés logikáját.

Tagadhatatlan, hogy ilyen és ehhez hasonló művek alapozzák meg az irodalomtörténet későbbi megállapításait. Sturm László grandiózus vállalkozása az első jelentős lépés Marsall László költői jelentőségének felismerésében.

(Magyar Művészeti Akadémia, 2014)

Baún Tibor

Fenyvesi-assemblage

(Fenyvesi Ottó: A szabadság foglyai)

Fenyvesi Ottó újabb prózakötete témáját, műfaját és a kompozíciót tekintve összetett munka. *A szabadság foglyai* hommage-ként értelmezhető visszaemlékezésekből, műalkotásokból, filozófiai, művészeti és kommunikációelméleti koncepciókat középpontba állító írásokból, fotókból, valamint egy kiterjedt interjúanyagból áll össze. Már az

architextuális hovatartozást jelölő alcím (esszék, képek, toldalékok, törlések¹) is mutatja azt az elvet, amely a Fenyvesi-életművet tekintve nemcsak szövegszervezési metódusként vagy a képzőművészeti munkákat meghatározó eljárásaként értelmezhető; annál sokkal több. A szerző assemblage-ait szervező kollázstechnika (melynek jelentékenysége a közelmúlt vajdasági irodalmi és képzőművészeti produktumait illetően közismert) Fenyvesi esetében szemléletmód, világlátás. „Én a valóságot egyfajta kollázsként fogom fel. A hagyományos, narratív univerzumban mindig volt egy első és utolsó fejezet, kezdet és ideiglenes vég, és voltak az egyes eseteket meghatározó magasabb rendű szabályok, a történetet pedig valamilyen tanulság zárta le. Ezzel szemben áll az utóbbi évtizedek társadalmi valósága, amelyet a televízió közvetít, és amelyben az események egyidejűleg történnek, különböző szándékok érvényesülnek, illetve az események gyakran előre láthatatlan módon követik egymást, és nyilvánvalóan anélkül, hogy az adott keretek között lenne meghatározó kezdetük vagy végük. (...) Ezt a problémát próbálom a magam művészi ösztöneivel és képességeivel megragadni.” (146–147.)

A tételmondatból kitűnik: Fenyvesi határozott elvek mentén írja le a kötet egyik központi problémáját, a társadalmi valóság és a művészet viszonyát. A teoretikus keretet képező elméletek (McLuhan, Heidegger, Sontag vagy Assmann tézisei) azonban csupán helyenként felerősödő szövegek maradnak, s ezzel óhatatlanul leegyszerűsödnek. A kifejtettség, a minuciózus alaposág – az esszéisztikus jellegből adódóan – aligha kérhető számon a kötetben; sőt, az esszéista szubjektivitás az, amely *A szabadság foglyai* fontosságának biztosítéka. Fenyvesi Ottó ugyanis végtelemül személyes perspektívából írja le a (mottóban említett, hagakurei²) *korszellemet*, a kötetben megidézett alkotók munkásságát alapjaiban meghatározó nemzedéki tapasztalatot. A szerző egy legendás időszak tanújaként nagy jelentőségű feljegyzéseket ad – segítve ezzel az Új Symposion körül kialakult szellemi műhely produktumait és a '60-as, '70-es évek Vajdaságának neoavantgárd mozgalmát kutatókat.

Fenyvesinek az utóbbi években kiemelten fontos a múlttal való szembenézés, a mementóalkotás. A szerző ezen visszaemlékezéseiben (bevallottan) konfabulál: „soha nem lehetünk biztosak abban, hogy hol a határa emlékezetnek és képzeletnek” (77). Adekvát műfajnak mutatkozik tehát – az emlékezetműködésre is gyakran reflektáló³ – esszé(füzér), melynek egyes darabjaiban anekdotikus elemekkel gazdagított történeteket olvashatunk a délszláv kulturális élet meghatározó alakjairól. Fenyvesi a régi barátok, elődök, mentorok (például Branko Maleš, Penavin Olga, Sziveri János, Tolnai Ottó vagy Végel László) arcképét rajzolja meg. A szerző egyúttal megidézi a jugoszláv kulturális élet színtereit (a muzsljai ifjúsági művészeti tábor, a sarajevói tavaszi színházi fesztivál, a ljubljánai nemzetközi grafikai biennálé stb.).

Jugoszlávia szétesése és a vukovári csatát követő veszpéri áttelepülés mindent felülíró tapasztalatként jelenik meg. A háború előtti emlékek széthullása ellen munkál az (ex-jugoszláv irodalmat tekintve nem ismeretlen⁴) szövegalkotási eljárás: a számbavétel, az összegzés. Fenyvesi szócikk szerző

1 Az alcím egyúttal visszaidézi a szerző 2009-es kötetét (Fenyvesi Ottó: *Némely részletek. Feljegyzések, cédulák, bemutatók, vizuális fragmentumok*, Szeged, Univ Kiadó, 2009.)

2 „Állítolag, amit a kor szellemének hívnak, soha nem tér vissza. Ez a szellem nyomtalanul elvész, amint a kor továtúnik. Épp ezért hiába szeretné valaki visszafordítani az idő kerekét száz évvel vagy többel, nem teheti meg. Ezért a lehető legjobbat kell kihozni minden nemzedékből.” (5.)

3 „[Ladik Katalin] talán az előadás végén, kifelé menet mintha ledobta volna magáról gönceit, de lehet, hogy ez már az én képzeletem szüleménye.” (31.)

4 Lásd *A jugó mitológia lexikonát*, az *Új Tolnai Világlexikont* vagy Dubravka Ugrešić *A feltétel nélküli kapituláció múzeuma* című munkáját.

adatokat rögzít, bibliográfiákat állít össze, kánont jelöl ki. Megismerjük például a személyes irodalmi alapműveket („Végel László *Egy makró emlékiratai* című regénye, Domonkos István és Tolnai Ottó poémái vagy Bányai János, Bosnyák István, Utasi Csaba tanulmányai, valamint Gion Nándor regényei [40.]); a legfontosabbnak tartott Tolnai-köteteket (17.) vagy a jugó filmművészet kultikus darabjait (*Skupljači perja*, *Rani radovi*, *W. R. ili misterija organizma*). Am felvonulnak a kor attribútumai, tárgyi emlékei (Cedevita, Cockta, Kraš, Subrina stb.) és a Fenyvesi-életművet meghatározó, a legendárium részét képező Ramones discográfiájának egyes tételei is (126–128.). Az utóbbi listát tartalmazó fejezet a kötet kevésbé izgalmas része. *Az utolsó Ramone halála* alapvető tudásanyagot mozgat: a rock alakulástörténetét, a Ramones szerepét s a zenekar tagjainak biografikus történeteit nagy vonalakban vázolja. Ezért érezhetjük úgy, hogy (a rock and roll kommercializálódásának klasszikus narratíváját újramondó, címadó szövegrészhez hasonlóan) a Ramones-fejezet kevésbé eredeti betétként funkcionál.

A kötet legértékesebb szövegrésze a történelmi tényekből, politika- és gazdaságtörténeti adatokból kibomló, a vajdasági és ex-YU identitás kérdésével foglalkozó *Volt egyszer egy Jugoszlávia*; valamint az Orçsik Roland kérdéseit tartalmazó levélinterjú. Fenyvesi az Új Symposion harmadik nemzedékének tagjaként sajtótörténeti érdekességeket, dokumentumértékű információkat ad a multimedialis jellegéről, kulturális nyitottságáról híres folyóiratról, közben többször hangsúlyozza az intézmény központi szerepét: „Nekünk létformánk volt az Új Symposion. Egyet jelentett a fiatalságunkkal, a barátsággal, a kiteljesedéssel. Valamiféle féktelen életigenlés és az akkori diktatórikus rendszerrel való szembenállás vezérelt bennünket.” (136.) *A szabadság foglyai* jelentős teljesítménye, hogy komparatív szempontok alapján járja körül a neoavantgárd kulturális beágyazottságának témáját. Fenyvesi együtt vizsgálja a nemzetközi tendenciákat, illetve a vajdasági és magyarországi neoavantgárd áramlatokat.⁵ E terület feltárása a társalmi művészetekkel foglalkozó kontextualista vizsgálódások egyik fontos, egészében még el nem végzett feladata.⁶ Fenyvesi megnevezi

a neoavantgárd alkotások szisztematikus vizsgálatát nehezítő tényezőket: „A rendszerváltás után a magyar ellenzéki avantgárd művészeti stratégia egyszeriben érvényét veszítette. Hajas Tibor, Erdély és Balaskó meghalt, életművük szinte hozzáférhetetlen” (23.). Itt citálhatjuk Tábor Ádám kijelentését, miszerint a kelet-európai neoavantgárd (fél)illegális kultúráját csak az ismerhette igazán, aki maga is alkotói közé tartozott.⁷ Tábor sorai jól demonstrálják Fenyvesi Ottó visszaemlékezéseinek jelentőségét.

A szabadság foglyai (annak ellenére, hogy a lokalitást, a multikulturalizmust illetően árnyalt, pluralista felfogást vázol) bizonyos kérdésekben meglepően leegyszerűsítő. A jelen generációval kapcsolatos megállapítások, azaz a „mai fiatalok” (iróniától mentes) szövegi dichotomikus szemléletet mutatnak.⁸ Ugyancsak említendő a technicizáltságot a társadalmi hanyatlás okaként feltételező elmélet: „Minden új találmány a kényelmet, a tömegbutítást, az agyimosást szolgálja” (104.); „Az elektronikus média manipulálja, megszabja és diktálja az ember vágyait.” (115.) Mindebből kitűnhet: a kötet elbeszélője elfogult, hangja markáns; ugyanakkor az is szembetűnő, hogy Fenyvesi Ottó önmagát, illetve saját munkásságát háttérbe helyezi. Kevés szó esik korzások munkáiról, a beat hatásaiból építkező, rockzene által inspirált alkotásokról és azon fordításokról, melyek tárgyalása gazdagította volna e jelentős, alaposabb tanulmányozásra érdemes kötetet.

(Veszprém, Művészetek Háza, 2014)

Márjánovics Diána

5 „A hatvanas években ezért került vezető szerepbe az Új Symposion, mert az anyaországi irodalom béklyóba volt kötve. Talán nem véletlen, hogy az avantgárd apostolairól, Kassák Lajosról és Füst Milánról először Újvidéken született egy egész könyvnyi értekezés. A »gyanus« magyarországi szerzők pedig a Symposionban publikáltak, mint Eörsi István, Szentjóby Tamás, később Mészöly Miklós, Petri György, Faludi Ádám, Zalán Tibor, Balassa Péter, Nádas Péter, Esterházy Péter, Konrád György, Tamás Gáspár Miklós, Fehér Ferenc és Heller Ágnes. De más művészeti ágak képviselői is feltűntek nálunk: Beke László, Mezei Ottó, Erdély Miklós, Hajas Tibor, Moldován Domokos stb.” (141.)

6 Fenyvesi egy vakfoltra mutat akkor is, mikor Ladik Katalin munkáin keresztül a gender szempontú megközelítést érvényesíti. A Ladik-költeményekkel kapcsolatban a szerző hangsúlyozza a nemi identitással, a nemek társadalmi szerepével kapcsolatban diskurzus hiányát a jugoszláviai magyar irodalomban; egyúttal felértékeli Ladik munkásságát.

7 Tábor Ádám, *A váratlan kultúra. Esszék a magyar neoavantgárd irodalomról és művészetről*, Budapest, Balassi Kiadó, 1997, 10. o.

8 „Az újabb nemzedékek már nem tudnak mit kezdeni szabadidejükkel.” (104.)

Az ezredforduló nyugat-európai fiataljai „elsősorban csak fogyasztók. Nem nagyon érdeklők a társadalmi problémák, a különféle politikai ideológiák, és vallás helyett a márkákat követik, ezáltal ők maguk is egyre inkább eladható (szexuális) árucikké válnak. Általánosságban nemcsak individualisták, hanem felszínesek is”. (109.)

„A mai tizenéveseknek és huszonéveseknek nincs kivel szemben meghatározni önmagukat” (111.)

Számunk szerzői

Asaf, Uri 1942-ben született Haifán (Izrael). Költő, képzőművész. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötete: Egyetlen ragyogó nap (versek, 2015).

Aczél Géza 1947-ben született Ajakon. Költő, irodalomtörténész, az Alföld folyóirat főszerkesztője. Legutóbb megjelent kötete: (szino)líra (versek, 2014).

Baán Tibor 1946-ban született Rákosligetén. Költő, irodalomtörténész. A győri bencés gimnáziumban érettségizett. Legutóbb megjelent kötete: Az én hatványai – Válogatott és új versek 1965–2013 (2015).

Boda Magdolna 1956-ban született. Író, költő, műfordító (elsősorban máltai irodalmat fordít). Szegeden él. Legutóbbi könyve: Óperenciás lavór víz (2011).

Czigány György 1931-ben született Budapesten. Író, költő, újságíró, szerkesztő, zenei rendező, műsorvezető. Legutóbb megjelent kötete: Kilenc szimfónia (versek és prózák, 2016).

Czinege József 1993-ban született Karcagon. A Debreceni Egyetemen kezdett a kortárs magyar irodalom tanulmányozásába, különös tekintettel Kertész Imre munkásságára.

Györe Balázs 1951-ben született Budapesten. Költő, író. Legutóbb megjelent kötete: Halálom után eltűznelni! (regény, 2015).

Doboss Gyula 1945-ben született Wismarban. Irodalomtörténész, író. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötete: A Merza-napló (regény, 2014).

Frimmel Gyula 1955-ben született Zalaegerszegen. Festőművész. Szülővárosában él.

Juhász Attila 1961-ben született Téten. Költő, kritikus. A győri Révai Miklós Gimnázium tanára. Legutóbb megjelent kötete: futópillantás (versek, 2015).

Juhász Renáta Rózsa 1997-ben született Budapesten. A győri Krúdy Gyula Szakközépiskolában érettségizett. Jelenleg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi karának hallgatója.

Kemsei István 1944-ben született Kaposváron. Költő. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötete: A szederinda szeme. Dunakönyv (2016).

Kerék Imre 1942-ben született Háromfán. Költő, műfordító. Sopronban él. Legutóbb megjelent kötete: Aranylen (versek, 2016).

Márjánovics Diána 1988-ban született Győrött. Kritikus. A győri Révai Miklós Gimnáziumban érettségizett. Doktorandusz a Pécsi Tudományegyetemen. Egyik fő kutatási területe a vajdasági irodalom.

Papp Máté 1987-ben született Kecskeméten. Esszéket, kritikákat, recenziókat ír, valamint dalszövegeket fordít. Az Új Forrás folyóirat állandó munkatársa.

Pintér Viktória 1988-ban született Szombathelyen. Kritikus. A Pannon Egyetem, MFTK, Magyar nyelv és irodalom mesterszakának Modern magyar szakirányán szerzett diplomát. A Pannon Egyetemen működő Sziveri János Intézet munkatársa.

Sabato, Ernesto (1911, Buenos Aires – 2011, Santos Lugares) argentin író. Magyarul megjelent műve: Az alagút (regény, 1987).

Sári László 1950-ben született Budapesten. Író, filozófus, keletkutató, rádiós szerkesztő. Legutóbb megjelent kötete: Az ifjú Lin-csi vándorlásai (2014).

Shusterman, Richard 1949-ben született. Amerikai filozófus, a Florida Atlantic Egyetem professzora. Magyarul megjelent kötetei: Pragmatista esztétika. A szépség megélése és a művészet újragondolása (2003); Szómaesztétika és az élet művészete. Válogatás Richard Shusterman írásaiból (2014); A gondolkodó test. Szómaesztétikai esszék (2015).

Szarvas Melinda 1988-ban született Győrben. Kritikus. A győri Apor Vilmos Iskolaközpontban érettségizett, majd az ELTE magyar szakán diplomázott. Kritikákat és tanulmányokat 2010-től publikál. Főbb kutatási területe a vajdasági magyar irodalom.

Szegedi Szabó Béla 1970-ben született Zentán. Író, költő. 1991 óta Budapesten él. Legutóbb megjelent kötetei: Mire megjössz (drámák, 2013); Örmény ének (versek, 2013).

Szeles Judit 1969-ben született Csengerben. Író, költő. Svédországban él. Önálló kötete: Ilyen svéd (versek, 2015).

Takács Zsuzsa 1938-ban született Budapesten. Költő. Legutóbb megjelent kötete: Tiltott nyelv (versek, 2013).

Tokai András (1946, Debrecen – 2016, Budapest). Költő, író, műfordító. Legutóbb megjelent kötetei: Aranykor, ezüstkor, vackor (versek, 2006); Találkozunk minden olimpiai évben (e-könyv, 2012).

Tönköl József 1948-ban született Nyőgyéren. Költő, újságíró. Győrben él. Legutóbb megjelent kötetei: Zsidahó (prózák, 2013); Lovak mennyországa (versek, 2015).

Villányi G. András író, költő, műfordító. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötete: Tükröződések (versek, 2011).

A MŰHELY MEGVÁSÁROLHATÓ AZ ALÁBBI KÖNYVESBOLTOKBAN:

Győr:

Antikvárium (Kazinczy u. 6.),
Koncert Zenemű- és Hanglemezbolt
(Arany J. u. 3.)

Budapest:

Írók Könyvesboltja (Andrássy út 45.)

Debrecen:

Sziget Könyvesbolt (KLTE)

Hódmezővásárhely:

Petőfi Könyvesbolt (Andrássy u. 5.)

Nyíregyháza:

Kötet Könyvesbolt (Hősök tere 9.)

Pécs:

Zrínyi Miklós Könyvesbolt (Jókai u. 25.)

Sopron:

Cédrus Könyvkereskedés
(Bunker Rajnárd köz 2.)

A RELAY ÚJSÁGÁRUSOKNÁL BUDAPESTEN:

Blaha Lujza tér
Déli pályaudvar
Ferenc körút
Kálvin tér
Őrs vezér tér
Váci utca
Bajcsy-Zsilinszky út

Folyóiratunk megrendelhető
a szerkesztőség címén:
9002 Győr, Pf. 45.
Honlap:
www.gyorimuhely.hu
E-mail:
szerkesztoseg@gyorimuhely.hu

MŰHELY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta
2016. XXXIX. évfolyam, 3. szám

Főszerkesztő:
VILLÁNYI LÁSZLÓ

Szerkesztők:
HORVÁTH JÓZSEF
HORVÁTH NÓRA
MÁRTONFFY MARCELL

Arculat:
KURCSIS LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár:
SZIKONYA GABRIELLA

T Á M O G A T Ó K :

Nemzeti Kulturális Alap

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

Pannon-Víz Zrt. Győr

Tarandus Kiadó

Széchenyi István Egyetem, Győr

Uniklub Kft.

Hotel Klastrom, Győr

Index: 25975 HU ISSN 0138-922 X. A szerkesztőség címe: 9002 Győr, Rákóczi u. 1. Levélcím: 9002 Győr, Pf. 45. Tel./fax: (96) 326-845. E-mail: szerkesztoseg@gyorimuhely.hu. Honlap: www.gyorimuhely.hu. Kiadja: a Műhely Folyóiratkiadó Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság. A kiadásért felel: Villányi László ügyvezető. Budapesten és vidéken terjeszti a Magyar Lapterjesztő Rt. és a Könyvtárellátó Kht. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Üzleti Ügyfelek Üzletág, Központi Előfizetési és Árusmenedzsment Csoport, 1900 Budapest. Előfizethető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, valamint e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu. A befizetéseknel kérjük minden esetben feltüntetni: Műhely c. folyóirat.

Előfizetési díj 2016. évre: 2400,- Ft

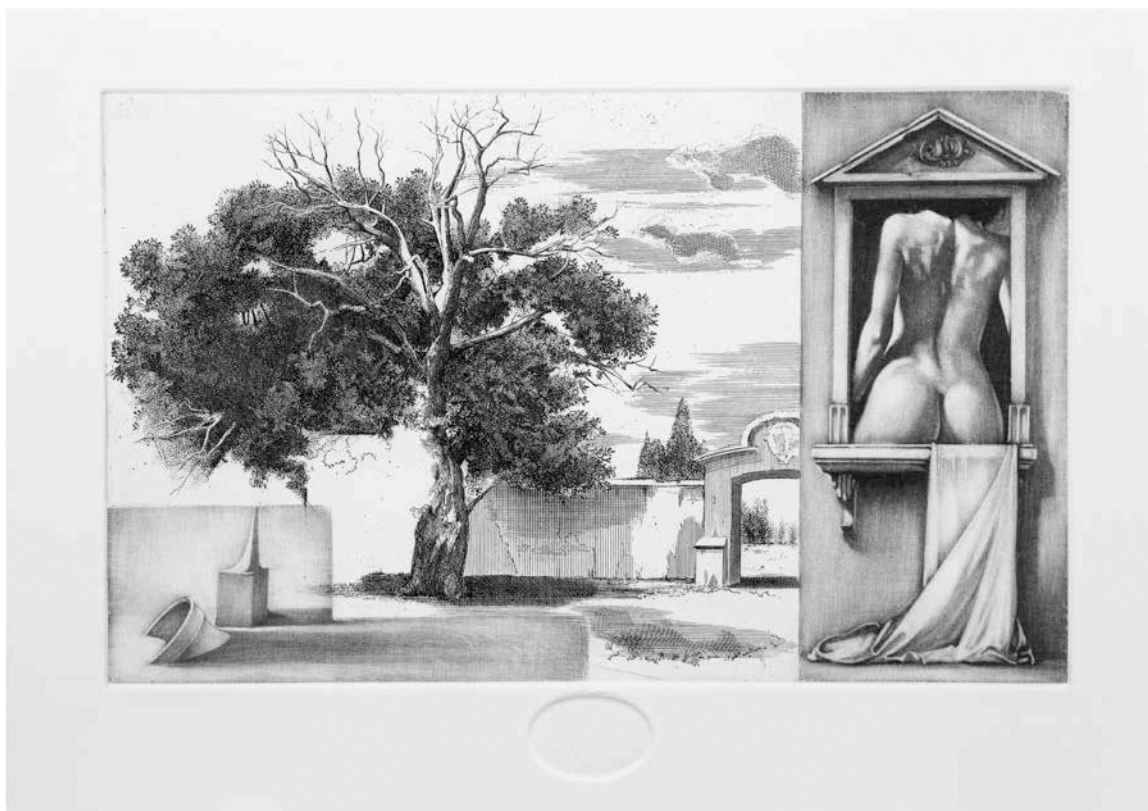
Szedés: Szikonya Gabriella • Tördelés: VISIONEXT Vizuális Stúdió, Győr

Nyomás, kötés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft. Győr • Felelős nyomdavezető: Radek József ügyvezető igazgató

MŰHELY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

nka
Nemzeti Kulturális Alap

500,- Ft

9 770138 922000 1 6003